

مجلس

2

1983

خەل ناختمىرىنى ئويۇش، رەئىس ئىلمىرى ئىلمى ئىزلىماقتا.

كۇچار توي مەشرىمىدىن بىر كورۇنۇش.

چىمەن 1 - دادۇيىنىڭ نەغمىكەشلىرى

مىراس

بىرىنچى قېتىم نەشىرى

1983

جۇڭگو خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى - سەنئەت تەتقىقات جەمئىيىتى
شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق ئىنسانىيەت ئىلىمى ئىنستىتۇتى تەرىپىدىن نەشىر قىلىندى

بۇ ساندا

بەت

ئاپتونوم رايونىمىز بويىچە تۇنجى قېتىم خەلق ئېغىز ئەدىبىياتى ئەسەرلىرىنى مۇكاپاتلاش يىغىنى ئۆتكۈزۈلدى

يىغىندا ئاپتونوم رايونلۇق پارتىكومنىڭ دائىمى ئەزاسى فۇۋېن مۇھىم سۆز

- قىلدى يەھيا سادىق 1
- باھالاش - مۇكاپاتلاش ھەيئىتىنىڭ خىزمەت دوكلاتى پەتتارجان مۇھەممەدى 4
- مۇكاپاتلانغان ئەسەر ۋە ئاپتورلارنىڭ ئىسمىلىكى 8
- ئەمىر گور ئوغلى (خەلق داستانى) ئەرشدىن تاتلىق 10
- قەدىمقى چاغدىكى قوشاقلار ۋە ئۇنىڭ كېلىپ چىقىشى ھەققىدە ت. ئالماس 42
- ئۇيغۇر خەلق قوشاقلاردىكى ئوبراز بىلەن خاھىش توغرىسىدا... يۈسۈپ ھۈسەيىن 64
- پىشقەدەم خەلق قوشاقچىسى، سازچى ۋە داستانچى تۇرغۇن موللا ئوسمان 69
- قوشاقلار تۇرغۇن موللا ئوسمان 70
- چۈچەكلەر 75
- ھەۋزىخان (كچىك خەلق داستانى) شېرىپجان قاتارلىقلار 85
- كىتاپخاندىن خەت 93
- ھۆرمەتلىك كىتاپخانلار ئۇيغۇر تەتقىقات ئىمىخانىسى 94

ئاپتونوم رايونىمىز بويىچە تۇنجى قېتىم خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى ئەسەرلىرىنى مۇكاپاتلاش يىغىنى ئۆتكۈزۈلدى

يىغىندا ئاپتونوم رايونلۇق پارتكومنىڭ دائىمىي ئەزاسى فۇۋېن

مۇھىم سۆز قىلدى

رايونىمىزنىڭ خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى خىزمىتىگە نىسبەتەن ئېيتقاندا، بىر قېتىملىق كۆزدىن كۆچۈرۈش، شۇنداقلا بۇ يىل مەملىكەت بويىچە ئۆتكۈزۈلدىغان خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى ئەسەرلىرىنى باھالاش - مۇكاپاتلاش ئۈچۈن بىر قېتىملىق تەييارلىق بولدى.

باھالاش - مۇكاپاتلاش ھەيئىتى مۇكاپاتلانغان ئەسەرلەردىن 13 پارچە ئەسەرنى نامزات قىلىپ پۈتۈن مەملىكەتكە تونۇشتۇرماقچى.

بۇ باھالاش - مۇكاپاتلاش پائالىيىتىنى ئاپتونوم رايونلۇق ئەدەبىيات - سەنئەتچىلەر بىرلەشمىسى، ئاپتونوم رايونلۇق مىللىي ئىشلار كومىتېتى ۋە جۇڭگو خەلق ئېغىز ئەدەبىيات - سەنئەت تەتقىقات جەمئىيىتىنىڭ شىنجاڭ شۆبىسى ئۇيۇشتۇرغان.

يىغىننىڭ ئېچىلىش مۇراسىمىغا ئاپتونوم رايونلۇق پارتكومنىڭ دائىمىي ئەزاسى يولداش فۇۋېن قاتناشتى ۋە مۇھىم سۆز قىلىپ مۇنداق دېدى: بىز بۇ باھالاش - مۇكاپاتلاش پائالىيىتىنى ئارقىلىق تەجرىبىلەرنى ئىستايىدىل يەتكۈزۈپ، نەتىجىلەرنى جارى قىلدۇرۇپ، كەمچىللىكلەرنى تۈزىتىپ، ئاپتونوم رايونىمىزدىكى ھەر مىللەت خەلق ئەدەبىياتى ئىشىنى تېخىمۇ ئىلگىرى

10 - ئاينىڭ 18 - كۈنىدىن 21 - كۈنىگىچە ئۈرۈمچى تېيانشان مېھمانخانىسىدا ئاپتونوم رايونى بويىچە تۇنجى قېتىم خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى ئەسەرلىرىنى مۇكاپاتلاش يىغىنىنى ئۆتكۈزۈلدى. يىغىننىڭ ئېچىلىش مۇراسىمىدا ئۇيغۇر، خەنزۇ، قازاق، خۇيزۇ، موڭغۇل، قىرغىز، شىۋە، مانجۇ قاتارلىق 50 نەچچە كەسپى ياكى ئىشتىن سىرتقى خەلق ئەدەبىياتى خادىملىرى ئالاقىلىشىش سادالىرى ئىچىدە خەلق ئەدەبىياتى ئەسەرلىرىنى مۇكاپاتلاش يىغىنى تەرىپىدىن تارقىتىلغان مۇكاپاتنى تاپشۇرۇۋالدى. بۇ قېتىم مۇكاپاتقا ئېرىشكەن ئەسەرلەر 8 مىللەت ئەسەرلىرىدىن 55 پارچە بولۇپ، بۇنىڭدىن 10 پارچە ئەسەر 1 - دەرىجىلىك، 23 پارچە ئەسەر 2 - دەرىجىلىك، 22 پارچە ئەسەر 3 - دەرىجىلىك مۇكاپاتقا ئېرىشتى، بۇنىڭدىن باشقا 11 پارچە ئەسەر شەرەپ مۇكاپاتىغا ئېرىشتى. بۇ ئەسەرلەرنىڭ ھەممىسى دىگمەك "4 كىشىلىك گۇرۇھ" ئاغدۇرۇلغاندىن تارتىپ 1982 - يىلىنىڭ ئاخىرىغىچە توپلاپ رايون دەرىجىلىك مەتبۇئاتلاردا نەشر قىلىنغان. بۇ قېتىمقى باھالاش - مۇكاپاتلاش ئاپتونوم

گىردىلەپ تەرەققى قىلدۇرۇش، گىۋالىكەندۇرۇش، خەلق ئېسىمىز ئەدىبىياتى خىزمىتى بويىچە يېڭى ۋەزىيەت يارىتىش ئۈچۈن تېخىمۇ چوڭ تەھپە قوشۇشىمىز لازىم.

ئۇ سۆزىدە مۇنداق دېدى: شىنجاڭ كوپ مىللەتلىك رايون، ھەر مىللەت خەلقى، خەلق ئەدىبىياتى جەھەتتە ناھايىتى مول بايلىققا ئىگە. نۇرغۇن ئەسەرلەر شۇ مىللەت مەدەنىيەت مىراسى - نىمىك جەۋھىرى بولۇپلا قالماستىن، بەلكى ئۇلۇغ ۋە تىنمىمىز مەدەنىيەت غەزىنىسىمىزگە قىممەتلىك بايلىقى. مەشھۇر «ماناس»، «جاڭغىر» داستانى - لىرى ھەم ئۇيغۇر، قازاق قاتارلىق مىللەت لىرىنىڭ خەلق داستانلىرى، چۆچەكلىرى ۋە قوشاقلىرى خەلق ئاممىسى ئارىسىدا كەڭ تارقالغان بولۇپ، ئۇنىڭدا خەلق ئاممىسىنىڭ تۇرمۇشى، ئىككىنچى - سوتسىيالىستىك ئىككىنچى ئەتىۋارغا كەن، ئېتىقاتلىق نۇقتىئىنەزىرى ۋە بەدىئىي قىزىقىشلىرى گەۋدىلەندۈرۈلگەن. بۇ ئەسەرلەر ناھايىتى قويۇق مىللى سەنئەت ئالاھىدىلىكىگە ئىگە. خەلق ئەدىبىياتى ۋە تەننى، يۇرت - ماكاننى ۋە ئەمگەكنى سۆيۈشكە ئەنئەنىلەر بىلەن يۇغۇرۇلغان، ئۇنىڭدا ئەمگەكچى خەلقلەرنىڭ ئالدىنچا جاناپ ئەخلاقى - پەزىلىتى ۋە دەرىجە قايىسى مىللەتلەرنىڭ ئۆزىگە خاس روھىنى قىياپىتىنى گەۋدىلەنگەن بولۇپ، ھەر قايسى مىللەتلەرنىڭ تارىخى، ئىجتىمائىي تۇرمۇشى، ئورۇن - ئادىتى ۋە تىلى ئۈستىدە ئىللىق تەتقىقات ئېلىپ بېرىشنىڭ قىممەتلىك ماتىرىيالى، خەلق ئەدىبىياتى ۋە تەن بىرلىكىنى مۇستەھكەملەش، مىللەتلەرنىڭ تىپاقلانغىنى كۈچەيتىش، ھەر قايسى مىللەتلەرنىڭ ئۆزىگە بولغان ئىشەنچىنى ئۆستۈرۈشتە، سوتسىيالىستىك مەنىۋى مەدەنىيەت بەرپا قىلىش ۋە سوتسىيالىستىك يېڭى مەدەنىيەتنى راۋاجلاندۇرۇشتا ئىجابىي ۋە رىئال ئەھمىيەتكە ئىگە. ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ خەلق ئەدىبىياتى خىزمىتى

مىتتە كوپ مىللەتلەردىن بۇيان، بولۇپمۇ 11 - نۆۋەتلىك پارتىيە قۇرۇلتىيىمىزنىڭ 3 - نۆۋەتى يىقىنىدىن بۇيان، ھەر مىللەت خەلق ئەدىبىياتى - چىلىرىنىڭ جاپالىق تىرىشىپ ئىشلىشى نەتىجىسىدە كۆرىنەرلىك نەتىجىلەر قولغا كەلتۈرۈلۈپ، مەملىكىتىمىز ھەم چەتئەل ئىلىم ساھەسىدىكى لىرىنىڭ دىققەت - ئېتىۋارىنى قوزغىدى. بۇ كىشىنى خىسسال قىلمىدىغان بىر ئىش، لېكىن بىزنىڭ خىزمىتىمىز ھەر مىللەت خەلقىنىڭ مول بايلىقى بىلەن ئىپادىلەنگەن. تېخى تەلەپتىن يىراق، خەلق ئەدىبىياتىنى توپلاش، رەتلەش، تەرجىمە قىلىش، تەتقىق قىلىش ۋە نەشر قىلىش جەھەتلەردە، ھەقىقىي تۈردە ئومۇمىي بۇلۇپ، لۈك، پىلانلىق ۋە ئۈنۈملۈك ئىش قىلالمايۋاتىمىز. پۈتۈن مەملىكەت ھەم پۈتۈن دۇنياغا داڭلىق نۇرغۇن ئەسەرلەرنى، مەسىلەن، تارىخى داستان ۋە باشقا ئەسەرلەرنى ئىشلەشتە كۆرىنەرلىك نەتىجە يارىتالمايدۇ.

يولداش فۇۋېن سۆزلەپ كېلىپ مۇنداق دېدى: شۇنى كۆرسىتىپ ئۆتۈشكە توغرا كېلىدۇكى، سوتسىيالىستىك ئىنقىلاب ۋە سوتسىيالىستىك قىزىقۇلۇش جەريانىدا بارلىققا كەلگەن يېڭى خەلق ئەدىبىياتى ئەسەرلىرى - يېڭى چۆچەك، يېڭى قوشاقلارنى توپلاپ رەتلەشمىمىز ۋە تەتقىق قىلىشىمىز يېتەرلىك بولمىدى. يېڭى دەۋردىكى يېڭى خەلق ئەدىبىياتى كەڭ ئەمگەكچى ئاممىنىڭ يېڭى تۈردە شى يېڭى ئادەم، يېڭى ئىش، سوتسىيالىستىك يېڭى ئەخلاق - پەزىلەتنى ئەكىس ئەتتۈرىدۇ. ئۇنىڭدا سوتسىيالىزىم ۋە كوممۇنىزىم ئىدىيىسىنىڭ ئۇچقۇنى چاقناپ تۇرىدۇ. ئۇ خەلق ئىبادىتىمىزنىڭ ئۆزى - ئۆزىنى تەربىيەلەشتىكى جانابلىق دەستۇرى، بىز خەلق ئەدىبىياتىمىزنىڭ ئەنئەنىۋى ئەسەرلىرىنى توپلاش بىلەن بىللە يېڭى خەلق ئەدىبىياتىنى يېتىشتۈرۈش ۋە ئۆستۈرۈش

كە تېخىمۇ ئەھمىيەت بېرىپ، ئۇنى كۆڭۈلگە ئېلىشقا، رەتلەش، تەتقىق قىلىش، كېڭەيتىش ئىشلىرىنى ئىلگىرى سۈرۈشىمىز لازىم.

يولداش قۇۋۋىن مۇنداق دېدى: بىزنىڭ خەلق ئەدىبىياتچىلار قوشۇنىنى قۇرۇش ئىشىمىز ۋە خىزمەت ئۈسۈلىمىزدا بەزى ئاجىز ھالقىلار مەۋجۇت. بىز بۇ قوشۇننىڭ رولىنى تېخى تولۇق جارى قىلدۇرالمىۋاتىمىز، جەمئىيەتنىڭ كۆڭلەرنى تولۇق تەشكىللەپمەيۋاتىمىز، مەخسۇس ئورگانلاردىكى مۇتەخەسسسلەرنىڭ تەتقىقاتچىلىقى بىلەن ئاممىۋى پائالىيەتنى بىرلەشتۈرۈپ كېتەلمىگىنىمىز يوق.

ئۇ مۇنداق دېدى: بىز خەلق ئەدىبىياتى خادىملىرى ماركسىزم، لېنىنىزم، ماۋزېدۇك ئىدىيىسىنى تىرىشىپ ئۈگىنىپ، 4 ئاساسى پىرىنسىپتا چىڭ تۇرۇپ، ئىدىيىۋى سەۋىيىمىزنى تىرىشىپ ئۆسۈرۈشىمىز لازىم. نوۋەتتە «دېڭ-شياۋپىڭ ئەسەرلىرىدىن تاللانما» نى ياخشى ئۈگىنىشىمىز لازىم.

ئۇ مۇنداق دېدى: بىز خەلق ئارىسىغا بېرىپ، ھەر مىللەت خەلقىنىڭ خەلق ئەدىبىياتى ئەسەرلىرىنى تېخىمۇ كۆپ، تېخىمۇ ياخشى توپلاپ، ئەنئەنىۋى ئەسەرلىرىنى، شۇنداقلا يېڭى خەلق ئەدىبىياتى ئەسەرلىرىنى توپلاش، تەتقىق قىلىشقا تېخىمۇ ئەھمىيەت بېرىپ، خەلق ئەدىبىياتىدىكى كوللىكتىۋىزىملىق، ۋەتەنپەرۋەرلىك ۋە كوممۇنىزىملىق روھ بىلەن خەلقنى تەربىيە يىللىشىمىز لازىم. شۇنداق قىلغاندىلا، "ئومۇمىي يۈزلۈك توپلاش"، "قەدىمقىتى بۈگۈن" ئۇچۇن خىزمەت قىلدۇرۇش" نىڭ ھوددىسىدىن ئېلىپ، خەلق ئەدىبىياتىنى ھەقىقىي ئۈزۈك سۈتسىيالىستىك مەنىۋى مەدەنىيەت بېرىپ قىلىش ئۈچۈن خىزمەت قىلدۇرالايمىز. قۇۋۋىن ئاخىرىدا خەلق ئەدىبىياتى خادىملىرىنى روھىنى ئۇرغۇتۇپ، غەيرەتكە ئېرىشەت قوشۇپ تىرىشىپ، ئەمەلىيەتتە خەلق ئەدىبىياتىنى

ياتىنى توپلاش، رەتلەش، تەرجىمە قىلىش ۋە تەتقىق قىلىش ئىشىدا يېڭى ۋە تېخىمۇ زور نەتىجىلەرنى يارىتىپ، ئاپتونوم رايونىمىز قىز-رۇلغانلىغىنىڭ 30 يىللىقى ۋە جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتىنى قۇرۇلغانلىغىنىڭ 35 يىللىغىنى كۆتۈرۈلۈشىغا چاقىردى.

يىغىننىڭ ئېچىلىش مۇراسىمىغا ئاپتونوم رايونلۇق پارتكوم تەشۋىقات بۆلۈمىنىڭ باشلىقى فېڭ داچېن، ئاپتونوم رايونلۇق ئەدىبىيات - سەنئەتچىلەر بىرلەشمىسى پارتىيە كۆرۈپچىسىنىڭ شۇجىسى ۋاڭ يۇخۇ ۋە مۇناسىۋەتلىك تارماقلارنىڭ مەسئۇللىرى، ئۇرۇمچىدىكى بىر قىسىم كەسپى ۋە ئىشەن سىرتقى خەلق ئەدىبىياتچىلىرى بولۇپ، 100 دەك كىشى قاتناشتى. يىغىنغا ئاپتونوم رايونلۇق مىللى ئىشلار كومىتېتىنىڭ مۇدىرى ئابلايۇپ رىياسەتچىلىك قىلدى. ئاپتونوم رايونلۇق ئەدىبىيات - سەنئەتچىلەر بىرلەشمىسىنىڭ رەئىسى ياسىن خۇدايەردى يىغىننى ئېچىش نۇتقى سۆزلەدى. جۇڭگو خەلق ئەدىبىيات - سەنئەت تەتقىقات جەمئىيىتى شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق شىبىسىنىڭ رەئىسى پەنتارجان مۇھەممىدى باھالاش - مۇكاپاتلاش ھەيئىتى نامىدىن خىزمەت دوكلاتى بەردى.

يىغىن 3 كۈن داۋام قىلىپ 10 - ئاينىڭ 21 - كۈنى ئاخىرلاشتى. يىغىن ئاخىرلاشقان كۈنى كەچتە ئاپتونوم رايونلۇق مىللى ئىشلار كومىتېتى چاي ئۆتكۈزۈپ، يىغىن قاتناشچىلىرىنى كۈتۈۋالدى. چايغا ئاپتونوم رايونلۇق پارتكومنىڭ دائىمىي ئەزالىرى بادەي ۋە قۇۋۋىن، شۇنىڭ دەك مۇناسىۋەتلىك تارماقلارنىڭ مەسئۇللىرى قاتناشتى. چايدا خەلق ئەدىبىياتى خادىملىرى ئۇيغۇر كلاسسىك ئەسەرلىرىدىن پارچىلار ۋە خەلق ئېغىز ئەدىبىياتىدىن نەمۇنىلەر ئوقىدى. ئاپتونوم رايونلۇق ناخشا - ئۇسۇل ئانسامبلىنىڭ بىر قىسىم ئارتىستلىرى ھەر خىل نومۇرلارنى ئوينىدى.

يىغىن سادىق

باھالاش - مۇكاپاتلاش ھەيئىتىنىڭ خەزمەت دوكلاتى

پەتتار جان مۇھەممەدى

يولداشلار!

بېيىمدى. بۇ ئەھۋال ھەر مەللىت خەلقىنىڭ قىزغىن ئالقىشىغا ئېرىشتى. "4 زىيانداش" زورلۇق - زومۇلۇق قىلغان 10 يىلدا خەلق ئەدىبىيات خىزمىتى قاتتىق ۋەيرانچىلىققا، خەلق سەنئەتكارلىرى ۋە خەلق ئەدىبىيات خىزمەتچىلىرى رەھمەت زىيانكەشلىكىگە ئۇچراپ، خەلق ئەدىبىيات مەراسىملىرى يوقىماش خەۋپىگە يېتىپ قالغان.

پارتىيە 11 - نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېتى 3 - ئومۇمىي يىغىنىدىن بېرى، پارتىيە مەركىزىي كومىتېتىنىڭ توغرا لۇشىيەننىڭ يېتەكچىلىكىدە، خەلق ئەدىبىيات ئىشى قايتىدىن جانلاندى، ئاپتونوم رايوندىكى ھەر دەرىجىلىك پارتىيە كومىتېتى ۋە خەلق ھۆكۈمەتىنىڭ رەھبەرلىكى ھەم غەمخۇرلىقىدا، ھەر مەللىت كەڭ خەلق ئاممىسىنىڭ قولىشى ئارقىسىدا، ھەر مەللىت خەلق ئەدىبىياتچىلار ۋە ئىشەن سىرتقى ھەۋەسكارلارنىڭ ئورتاق تىرىشچانلىقىدا، يوقىماپ كېتىشكە يۈز تۇتقان خەلق ئەدىبىيات مەراسىملىرى قۇتقۇزۇۋېلىندى، قېزىلدى، ساقلاپ قېلىندى، نۇرغۇنلىغان مۇنەۋۋەر خەلق ئەدىبىيات ئەسەرلىرى كەڭ كىتاپخانىلارغا تونۇشتۇرۇلۇپ، خەلق ئاممىسىنىڭ قىزىقىپ ئوقۇيدىغان ئوقۇش كىتاپلىرىغا ئايلاندى. ئۇلار ھازىر سوتسىيالىستىك

ئاپتونوم رايونلۇق پارتىيە كومىتېتى ۋە ئاپتونوم رايونلۇق ئەدىبىيات - سەنئەتچىلەر مەھكىمىسى پارتىيە كۆرۈپىمىنىڭ رەھبەرلىكىدە، ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ئەدىبىيات ئىشەنچ سەلمىنى باھالاش - مۇكاپاتلاش ھەيئىتىنىڭ 4 ئايدىن كۆپرەك ۋاقىت خىزمەت ئىشلىشى ئارقىسىدا يىغىن بۈگۈن تەنتەنىلىك ئېچىلدى. مەن باھالاش - مۇكاپاتلاش ھەيئىتىگە ۋاكالىتەن يىغىنغا قاتناشقان يولداشلارنى قىزغىن قارشى ئالمەن ھەمدە باھالاش - مۇكاپاتلاش خىزمەت ئەھۋالىدىن دوكلات بېرىمەن.

شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونىمىزدىكى ھەر مەللىت خەلق ئاممىسى ئارىسىدا خەلق ئەدىبىياتچىلىق پۈتۈنسى - تۈگۈمسىز بايلىقى ساقلانماقتا. كۆپلىگەن ئېسىل خەلق ئەدىبىيات مەراسىملىرى جۇڭخۇا مىللەتلىرىنىڭ ئورتاق مەدەنىيەت غەزىنىسىنى بېيىتقان، يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن بېرى، پارتىيە ۋە خەلق ھۆكۈمەتىنىڭ غەمخۇرلىقىدا، خەلق ئەدىبىيات خىزمىتى تەرەققى قىلدى. ئاز بولمىغان ئېسىل خەلق ئەدىبىيات ئەسەرلىرى قېزىلدى، رەتلەندى، تەرجىمە قىلىندى ۋە كەڭ كىتاپخانىلار بىلەن يۈز كۆرۈشتى. شۇنىڭ بىلەن ھەر مەللىت خەلقىنىڭ مەنەۋىي مەدەنىيەت تۇرمۇشى

مەنمۇ مەدەنىيەت قۇرۇشتا پائال رول ئوينىماقتا.
 12 - قۇرۇلتاينىڭ روھىنى تېخىمۇ ياخشى
 ئىزچىللاشتۇرۇپ خەلق ئېغىز ئەدەبىيات خەزمەت -
 تىمىنىڭ يېڭى ۋەزىيىتىنى يارىتىش ئۈچۈن خەلق
 ئېغىز ئەدەبىياتى ئەسەرلىرىنى توپلاش ۋە رەت -
 لەش خەزمىتىگە ئىلھام بېرىش ھەم ئالغا
 سۈرۈش، شۇنداقلا ئۇنى سوتسىيالىستىك مەنىۋى
 مەدەنىيەت قۇرۇلۇشىغا خەزمەت قىلدۇرۇش
 ئۈچۈن جۇڭگو خەلق ئەدەبىيات - سەنئەت
 تەتقىقات جەمئىيىتى بۇ يىل 4 - ئايدا مۇشۇ
 يىل ئىچىدە پۈتۈن مەملىكەت بويىچە يېقىنقى
 يىللاردىن بۇيان توپلاپ رەتلەنگەن ۋە نەشر
 قىلىنغان مۇنەۋۋەر ئەسەرلەرنى مۇكاپاتلاش
 پائالىيىتى ئېلىپ بېرىشنى قارار قىلغان ئىدى.
 شۇنىڭ بىلەن بىللە ھەر قايسى رايونلارنىڭمۇ
 باھالاپ، مۇكاپاتلاش پائالىيىتىنى ئېلىپ
 بېرىش ئاساسىدا پۈتۈن مەملىكەت بويىچە
 مۇنەۋۋەر ئەسەرلەرنى تاللاپ چىقىشنى تەلەپ
 قىلغان ئىدى. شۇ روھقا ئاساسەن ئاپتونوم
 رايونلۇق ئەدەبىيات - سەنئەتچىلەر بىرلەش -
 مىسى ۋە خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى تەتقىقات
 جەمئىيىتى ئاپتونوم رايونىمىز بويىچە باھالاپ،
 مۇكاپاتلاش پائالىيىتىنى ئېلىپ بېرىش ئۈچۈن
 6 - ئايدىن باشلاپ مۇناسىۋەتلىك ئورۇنلار
 بىلەن كېڭىشىپ، ئاپتونوم رايونلۇق خەلق
 ئەدەبىيات ئەسەرلىرىنى باھالاپ، مۇكاپاتلاش
 كۆمىتېتى ۋە بۇ كۆمىتېتنىڭ رەھبەرلىكىدە
 باھالاش ئىشخانىلىرى تەسىس قىلىندى. ئۇ -
 لار ئۇيغۇرچە، قازاقچە، خەنزۇچە، نوڭغۇلچە،
 قىرغىزچە، شىۋەچە 6 خەزمەت گۇرۇپپىسىغا
 بولۇنۇپ ئىش ئېلىپ باردى. ھەر قايسى خەز -
 مەت گۇرۇپپىلىرىغا خەلق ئەدەبىياتى تەتقىقات
 جەمئىيىتىنىڭ خادىملىرى ۋە ئاپتونوم رايون -
 ىمىزدىكى مۇناسىۋەتلىك ئورۇنلارنىڭ خەلق
 ئېغىز ئەدەبىياتى مۇتەخەسسسلرى ۋە خەلق

ئېغىز ئەدەبىياتى ھەۋەسكارلىرى قاتناشتى.
 ھەر قايسى خەزمەت گۇرۇپپىلىرى ئالدى بىلەن
 "4 كىشىلىك گۇرۇھ" يوقىتىلغاندىن تارتىپ
 82 - يىلنىڭ ئاخىرىغا قەدەر ئاپتونوم رايون -
 ىمىزدىكى رايون دەرىجىلىك نەشرىيات ئورگان -
 ىلىرى نەشر قىلغان كىتاپ - ژورناللار ۋە
 ئىچكىرى ئۆلكىلەردە نەشر قىلىنغان شىنجاڭ
 ھەر مىللەت خەلقىنىڭ خەلق ئەدەبىياتى ئەسەر -
 لىرىنى يىغىپ، تىزىپلاپ، ئوقۇپ چىقىپ، ئىمكانىيەت
 يار بەرگەن دائىرىدە بىرىنى قالدۇرماستىنلا
 كاپالەتلىك قىلغان ھالدا دەسلەپكى قەدەمدە
 تاللاش ئېلىپ باردى ۋە باھالاشقا قاتناشتا -
 لايدىغان ئەسەرلەر بەلگىلەندى. باھالاپ، مۇ -
 كاپاتلاش شەرتلىرىگە ئاساسەن ھەر قايسى
 گۇرۇپپىلار باھالىنىدىغان ئەسەرلەرنى كۆرسەتتى.
 شۇنداق قىلىپ دەسلەپكى قەدەمدە ئۇنىڭ
 دەرىجىسىنى بېكىتىپ چىقتى. ئاندىن كېيىن
 ھەر قايسى گۇرۇپپىلار مۇناسىۋەتلىك ۋەكىللەر
 قاتناشقان سوھبەت يىغىنلىرىنى چىقىردى.
 ئۇلار ۋەكىللەردىن كەڭ كۆلەمدە پىكىر ئېلىپ
 مۇكاپاتقا ئېرىشىدىغان ئەسەرلەرنى تاللاپ چىقتى
 ۋە ئەڭ ئاخىرىدا باھالاش كۆمىتېتى مۇزا -
 كىرە قىلىپ ئېكىتتى.
 بۇ قېتىمقى باھالاشقا قاتناشتۇرۇلغان ئەسەر -
 لەر "4 كىشىلىك گۇرۇھ" تار - مار قىلىنغان
 كۈندىن باشلاپ 1982 - يىلنىڭ ئاخىرىغا
 قەدەر ئاپتونوم رايونىمىز ۋە پۈتۈن مەملىكەت
 تىكى ھەر قايسى ئۆلكىلىك نەشرىيات ئورۇن -
 ىلىرى ھەم گېزىت - ژورناللاردا ئۈچۈن نەشر
 قىلىنغان ۋە بېسىلىپ چىققان ئاپتونوم رايون -
 ىمىمىزنىڭ ئەسەرلىرى ۋە ئاپتونوم رايون دەرىجى -
 ىلىك ئورگانلاردىن تۈزۈلۈپ چىققان ئىچكى
 ماتېرىياللار ۋە ئەسەرلەر توپلىمى بىلەنلا
 چەكلەندى.
 باھالاپ، مۇكاپاتلاشقا قاتناشقان ئەسەرلەردىن

"سادىقلىق بىلەن خاتىرىلەش، ئېھتىياتچانلىق بىلەن رەتلەش" پىرىنسىپى، ئېغىز ئەدەبىياتىنىڭ روشەن خۇسۇسىيەتلىرى، باغلام ئىدىيە-ۋى مەزمۇن ۋە نىسبەتەن يۇقۇرۇسىيە بەدىئىيلىك تەلەپ قىلىنغان.

قايتا ئۆزگەرتىلگەن، قايتا ئىجات قىلىنغان ئەسەرلەر باھالاپ، مۇكاپاتلاش دائىرىسىگە كىرگۈزۈلمىدى، چۈنچەك - رىۋايەتلەر پارچىدىن كۆپ بولغانلىرى، قوشاق، خەلق ماقالىلىرى ۋە تېمىشماقلار توپلام بولۇپ چىقتى. قانلىرى ھاسىلدا ئېلىندى. مۇشۇ پىرىنسىپقا ئاساسەن بۇ قېتىم باھالاپ، مۇكاپاتلاشقا ئۈچ خۇرچە ئەسەرلەردىن 49 پارچە، قازاقچە ئەسەرلەردىن 75 پارچە، موڭغۇلچە ئەسەرلەردىن 58 پارچە، خەنزۇچە يېزىقتىكى ئاز سانلىق مىللەت ئەسەرلىرىدىن 60 پارچە، قىرغىزچە ئەسەرلەردىن 5 پارچە، شىۋەچە ئەسەرلەردىن 10 پارچە جەمئىي 257 پارچە ھەر خىل ئەسەر قاتناشتۇرۇلدى. بۇلاردىن مۇكاپاتقا ئېرىشكەنلىرى 66 پارچە. بۇلاردىن 1 - دەرىجىلىك مۇكاپاتقا ئېرىشكەن ئەسەرلەر 10، 2 - دەرىجىلىك 23 پارچە، 3 - دەرىجىلىك 22 پارچە، شەرەپ مۇكاپاتىغا ئېرىشكەنلەر 11 پارچە، مەملىكەتلىك مۇكاپاتقا 13 پارچە ئەسەر نائىزاتلىققا تاللاندى.

بۇ قېتىمقى باھالاپ، مۇكاپاتلاش پائالىيىتى بىزنىڭ شىنجاڭ خەلقى ئەدەبىياتى تارىخىدا 1 - قېتىملىق ئىش بولۇپ، ئاپتونوم رايونىمىزدا پارتىيە 11 - قۇرۇلتىيى 3 - نۆمۇرى يىغىنىدىن بېرى يانئىقى خەلق ئەدەبىياتى خىزمىتى نەتىجىسىنىڭ ئومۇمى كۆرىنىدۇر.

بۇنىڭدىن شۇنى كۆرۈۋېلىش مۇمكىنكى، "4 - نى زامانىۋىلاشتۇرۇشقا" يۈرۈش قىلىشنىڭ يېڭى ئۇزۇن سەپىرىدە سوتسىيالىستىك ماددى مەدەنىيەت ۋە مەنىۋى مەدەنىيەتنىڭ يېڭى قۇيۇلۇشى، ئۇچۇن رايونىمىزدىكى ھەر قىسىملىق

بىلىقەدەم خەلق ئەدەبىياتچىلىرى ۋە كەسپچىلەر سىرتقى ھەۋەسكارلىرى جاپالىق ئەرىشچانلىقلار كۆرسىتىپ خېلى ياخشى نەتىجىلەر ياراتتى. مۇتلەق كۆپچىلىك يولداشلارنىڭ پوزىتسىيىسى جىددى، ئەستايىدىل بولۇپ، رەتلەپ ئېلان قىلغان ئەسەرلەرنىڭ مۇتلەق كۆپچىلىكى ئىدىيە-پىرىنسىپ ۋە بەدىئىيلىكتە ياخشى، ياكى بىر قەدەر ياخشى، بۇ ئەسەرلەر خەلق ئاممىسىنى تەربىيەلەش، كىشىلەرنى ۋەتەننى سۆيۈش، خەلقنى سۆيۈش، ئەمگەككە بولغان قىزغىنلىقىنى ئوتتۇرۇش، كىشىلەرنى يورۇقلۇققا تەلپۈندۈرگەن، يېڭىلىققا ئىنتىلىدىغان، قىيىنچىلىقتىن قۇرۇق-چايدىغان، راستچىل، ئاددىي - ساددا ئالەمچان ئاپ خىسەلەتلەرگە ئىگە قىلىپ تەربىيەلەشكە ياخشى زول ئويىلا قالماستىن، بەلكى "4 - نى زامانىۋىلاشتۇرۇش"، "مەسلىھەتلەر ئىتتىپاقى" نى كۈچەيتىش، كىشىلەرنىڭ مىللىي ئىشەنچ غۇرۇرىنى كۆتۈرىشىگە مۇيەزەت بېرىش، شۇنىڭدەك بۇ ئەسەرلەر تارىخ ۋە ئىستوگىراپىيە تەتقىقاتلىرىدا مۇئەييەن پايدىلىنىش قىممىتىگە ئىگە. لېكىن شۇنىمۇ كۆرمەي بولمايدىكى، بىزنىڭ خەلق ئەدەبىيات - سەنئىتى ۋە خەلق ئەدەبىياتى تارىخى توغرىسىدىكى تەتقىقاتچىلار يېتەرلىك بولمىغانلىقتىن بەزى يولداشلارنىڭ خەلق ئەدەبىياتىنىڭ ئالاھىدىلىكىگە بولغان تونلىشى يېتەرلىك ئەمەس ۋە رەتلەش ئۇسۇلىمۇ ھۇۋاپىق ئەمەس. ياكى يېتەرلىك دەرىجىدە جىددى ئەستايىدىل ئەمەس. ئىشچۇق ئېلان قىلىنغان ئەسەرلەردە ھېلىمۇ بەزى مەسلىھەتلەر مەۋجۇت، بەزى ئەسەرلەر ئىسلىمە چەتئەلنىڭ نەرسىلىرى، ئىلگىرى تەرجىمە قىلىنغان بۇ خىل نەرسىلەر بار. لېكىن بىزنىڭ مىللىيەتچىلىك ئارىسىغا تارقىلىپ يىلتىز تارتىپ چىچەككەپ ئۆز ئەقىدىسىگەن، پەقەتلا ئىسلىمىدىكى كىتاب ھالىدە تەختاپ قالغان بولسىمۇ، يولداشلىرىمىز

شۇ مەبلەغنىڭ نەرسىسى دەپ قاراپ، رەتلەپ، تەرجىمە قىلىپ ئېلان قىلىشتى. باشقا مەبلەغ-لەرنىڭ ئەسەرلىرى، شۇنىڭدىكى ئادەملەرنىڭ ئېتىمىنىڭ ئالماشتۇرۇلۇشى بىلەن "رەتلىنىپ" ئوز مەبلەغىنىڭ نەرسىسى قىلىۋېتىلدى. بىز قىسىم 50 - 60 - يىللىرى رەتلىنىپ بولغان خەلق چوچەكلىرى بۈگۈن يەنە قايتىدىن رەت-لىنىپ ئېيتىپ بەرگۈچىلىرى چىقىرىۋېتىلىپ ئېلان قىلىندى، شۇەسىزكى قايتىدىن رەتلەش-كە يول قويۇلدى. لېكىن بۈگۈنكى بىر قىسىم رەتلىگۈچىلەر خەلق چوچەكلىرىنىڭ ئوزىگە خاس تىلى، بەدىئى ئالاھىدىلىكىگە قارىماي، ھىكايىنى ئىجات قىلىش ئۇسۇلى بىلەن ئەدەبىيەتنىڭ زامانىۋى سوزلىرىنى ئىشلىتىپ ئىلگىرىكى قىزىق جانلىق، ئاددى - ساددا ھىكايە - چوچەكلەرنىڭ خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىغا خاس پۇرىغىنى، تىلىنى، رەڭگىنى يوقىتىپ قويدى. كىشىلەر بۇنىڭغا ئەپ-سۇلانماي قالمايدۇ، يەنە بىر قىسىم رەتلىگۈچىلەر تەرىپىدىن ئۇنداق - مۇنداق قىلىپ قۇراشتۇرۇ-غان نەرسىلەردە تىزلا ۋاقىت-لاردا تارقالغان ئورۇنلىرى ئېيتىپ بەرگۈچىنىڭ ئىسمى ئېنىق يېزىلمىغاچقا كىشىلەرنىڭ بۇ ئانالىش خەلق چوچەكلىرىنىڭ راستلىغىغا ئىشەنگىسى كەل-مەيدۇ، ئاز بولمىغان ياخشى ئەسەرلەرنىڭ ئېيتىپ بەرگۈچىسى، تارقالغان ئورۇنلىرى كورسىتىلمىگەچكە بۇ ئەسەر ئىشەنچلىك بول-سىمۇ تەتقىقاتچىلارغا ئاز بولمىغان قىيىنچىلىق-لارنى تۇغدۇرۇپ بەردى. بۇ خىل ئېيتىپ بەر-گۈچىنى ئېنىق كورسەتمەسەنكە خەلق ئەدىبى-يات - سەنئەتچىلىرى ۋە خەلق ھاپىزلىرىنىڭ ئەمگىكىگە ھورمەت قىلمىغانلىقىنىڭ بەلگىسىدۇر. بەزى ئەسەرلەرنى رەتلىگۈچىلەر تارىخى ئارقا كورۇنۇش، مەللى تىلنى پىششىق بىلمە-گەچكە تارىخى ئېنىق داسانلارغىمۇ ھازىرقى تىلغا چەتتىن كىرگەن سوزلەرنى قوشۇپ

قويغان. يۇقۇرىدا بايان قىلىنغان خىلمۇ - خىل مەسىلىلەر شۇنى چۈشەندۈرۈپ بېرىدۇكى، بىز-نىڭ خەلق ئەدىبىياتى بىلەن شۇغۇللانغۇچى خىزمەتچىلىرىمىزنىڭ خەلق ئەدىبى - سەنئىتىنى ئىلمى ئاساستا چۈشىنىشى پېتەرلىك ئەمەس. خەلق ئەدىبىياتىغا بولغان ئىلمى تونۇشى كە-چىل. بۇ، خەلق ئەدىبىيات تەتقىقات خىزمەت-چىلىكىنىڭ خىزمىتىمىزدىكى يەنىلا داۋام قىلىپ كېلىۋات-قان ئاجىز ھالقىلارنىڭ بىرى ئىكەنلىكىنى چۈشەندۈرۈپ بېرىدۇ. بۇ قېتىم ئېلىپ بېرىلغان باھالاش، دۇكا-پاتلاش خىزمىتىدە ۋاقىتنىڭ ئالدىراشلىغى، تەجرىبىمىزنىڭ پېتەرىزلىكى تۈپەيلىدىن ئۇنداق ياكى مۇنداق مەسىلىلەرنىڭ بولۇشى مۇقەررەر. باھالىشقا تېگىشلىك بولغان بەزى ئەسەرلەر باھالانماي قالغان بولۇشى مۇمكىن، باھالانغان ئەسەرلەر ئىچىدىمۇ مۇۋاپىق بول-مىغانلىرى كىرىپ قالغان بولۇشى مۇمكىن. يولداش-لارنىڭ تەنقىدى پىكىر بېرىشىنى قارشى ئالمىمۇ. يولداشلار! سوتسىيالىستىك ماددى ۋە مەنەۋى مەدەنى-يەت قۇرۇلۇش ئىشىدا بىز خەلق ئەدىبىياتچى-لىرىنىڭ زىممىمىزگە يۈكلەنگەن ۋەزىپە ناھايىتى مۇشكۈل ۋە شەرىپلىك. بىز «دېڭ شياۋپىڭ تاللانما ئەسەرلىرى» نى ئەستايىدىل ئۆگىنىپ، ئۇنى ھەركىتىمىزنىڭ قىلمىناھىسى قىلىپ ئۇ-نىڭ بىلەن ئىدىيىمىزنى قۇرالاڭدۇرۇپ، ئەمە-لىيەتكە بىرلەشتۈرۈپ ئەمەلى ئۇنۇم ھاسىل قىلىشىمىز، شۇنىڭدەك خەلق ئەدىبىيات-سەنئەت-ئەت ئىلمىنى ئۆگىنىپ، نەزىرىيە سەۋىيە ۋە كە-چى ئىقتىدارىمىزنى ئوسۇتۇپ، ئاپتونوم رايون-مىزدىكى خەلق ئەدىبىيات ئىشىدا يېڭى ۋەزى-يەت يارىتىپ، سوتسىيالىستىك مەنەۋى مەدەنى-يەت قۇرۇش، 4 نى زامان، ۋىلايەتلەشۈشنى ئەمەل-گە ئاشۇرۇش ئۈچۈن توھپە قوشۇشىمىز لازىم.

ئاپتونوم رايونىمىز بويىچە تۇنجى قېتىملىق خەلق
 ئېغىز ئەدەبىياتى ئەسەرلىرىنى ۋە مۇكاپاتلاش يىغىنىدا
 مۇكاپاتلانغان ئەسەر ۋە ئاپتورلارنىڭ ئىسمىلىكى

- 1 - دەرىجىلىك مۇكاپاتقا ئېرىشكەن ئەسەرلەر:
- قەرزىچە ماناس داستانى (5 - قىسمى) (يۈسۈپ ماماي) موغۇلچە جاڭغىر (15 - بابى) (تو. يادىغا) جاڭغىر (1 - ، 2 - قىسىم ماتىرىياللار توپلىمى) (جامبا، تو. يادىغا)
- ئۇيغۇرچە سىمىت نوچى (داستان) (ئابدۇكېرىم راخمان) ئۇيغۇر خەلق ماقالى - تەسەللىمى (مەھەد - مەت رېھم)
- ئۇيغۇر خەلق مەسەلىمى (ئەخەت ماشم) خەنزۇچە قەشقەر خەلق مۇھەببەت قوشاقلىرى (ليۇ - فاجۇن، جىن يى) قازاق خەلق چۈچەكلىرى (جۇ ساي، چاك يۇنلۇك)
- قازاقچە قىزچىمبېك (داستان) (ئاخەتۇللا قالى، تالىپباي قاباي، ئابدۇرىشىم بايىسۇلات) قازاق ماقالى - تەسەللىمى (ئارغىن قانايمىيە، قاپىز سۇلايمەن، كۈنگەي ماقاجان، ئورازبېك)
- 2 - دەرىجىلىك مۇكاپاتقا ئېرىشكەن ئەسەرلەر:
- ئۇيغۇرچە سەمەندەر (چۈچەك) (ئابلەكەم باقى) نەسىردىن ئەپەندى لەتىپىلىرى (ئابدۇشۈكۈر تۇردى) بالىلار ئويۇنى (ئابدۇراخمان ئەبەي) قوشاقلار (ئىمىر ھېزىم) گوھەر تۇغۇدىغان توخۇ (چۈچەك) (ئىمىپجان ئېلىيۇپ) گۈل تاجىغا نىمە قىلدى (چۈچەك) (ئەرشەت - دىن تاتلىق) خەنزۇچە ھىسام چاقچاقلىرى (جاۋ شىجى) ماماق شۇبۇق (داستان) (ليۇجياچى، ليۇ فاجۇن)
- پازىل جاساغاننىڭ دۇنيانى ياراتقانلىقى توغرىسىدا (چۈچەك) (شياۋ جۇڭيى) سايرام ھەققىدە رىۋايەت (داستان) (چاك - شىجى) قازاقچە قازاق قىسىملىرى (نېغەت مەككەجان، باي - دولەت، سابىغازى، قازىمبېك) ئارقالىق باتۇر (داستان)، (ئورازباي ئىگە - بايوۋ) ئەسەت بىلەن ئىرىسجاننىڭ ئىپتىدائىيەسى (غالىم قانايمىيە) قازاق خەلق چۈچەكلىرى (نايمان غازى، زەينۇللا سانىك)

موڭغۇلچە

خاسنىخان ۋە ئۇنىڭ ئەقىللىق ۋەزىرى
(چۆچەك) (با. بايىنكىشىك)

ساۋاتسىز ۋەزىر (چۆچەك) (جالىرا)
تېپىشماقلار (بولغا)

قىرغىزچە

قىرغىز خەلق چۆچەكلىرى (ئالتۇن قوزۇق)
شەۋەچە

تۇتى قۇش (چۆچەك) (سانجى)

ئىسىم سىمگىم (داستان) (خېرىشمىچىن)

شەرەپ مۇكاپاتىغا ئېرىشكەن ئەسەرلەر:

ئۇيغۇر خەلق چۆچەكلىرى (1 - 2 - توپلام)

(ئابلەمىت سادىق)

ئۇيغۇر خەلق چۆچەكلىرى (3 - توپلام)

(غۇجەخمەت يۇنۇس، تۇرسۇن لىتىپ، مىجىت
ئوسمان، تۇرسۇن زىرىدىن)

ئۇيغۇر خەلق چۆچەكلىرى (4 - توپلام)

(سىمىت زۇنۇن، ئابدۇراخمان مومىن)

ئۇيغۇر خەلق مەدەنىيلىرى (2 - توپلام)

(مەھمەت سىدىق تومۇر، مۇتەللىپ پالتاچى،

ھاجى ئەخمەت، تۇرسۇن زىرىدىن)

نەسىردىن ئەپەندى لەتىپىلىرى (گې باۋچۇن)

نەسىردىن ئەپەندى لەتىپىلىرى (جاۋشىجى)

شىنجاڭ قېرىنداش مىللەت چۆچەكلىرى

(شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى)

بالىلار چۆچەكلىرى (شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى)

قازاق خەلق مۇھەببەت قوشاقلىرى (ئابدۇرۇد

شىمىت بايتۇلات، ئورازا ئىباي، ئالتىپاي قاباي)

شىنجاڭ موڭغۇللىرىنىڭ كونا ناخشا تېكىست

لىرى (چى، ئەرىنئە)

ماناس (ماتىرىياللار توپلىمى) (بىزىسۇپ

ھامماي، ساكەن ئۇمەز، ھوسۇيۇن ھاجى،

مۇسەن ئۇلى، تۇرغان، ئوقۇتۇن، **ابازىل**

ئابدۇقادىر، توقتارۇپ، ساتۋالدىنى، مەنئەت

قازى ئىممانى)

ئارقاننى قاتارلىق چۆچەكلەر (ئابلەز شارپ)

قويچى باتۇر قاتارلىق چۆچەكلەر (رەخمەت

تۇللا ئەپەندى)

موڭغۇلچە

نارىنجان كويۇن (داستان)، (دوربا، تو. بادىما)

زول ئالدىرغان (داستان)، (ئا. تەبە)

ئالتۇن سانجى (چۆچەك)، (س. مانجىن)

بالىلار تىلى (بات بايىر)

باتا ۋە مەدەنىيە (خا. خاسىكىيا، تو. بادىما)

شەۋەچە

تامام - تاما كول بولار (چۆچەك)، (سۇ فولىن)

3 - دەرىجىلىك مۇكاپاتقا ئېرىشكەن

ئەسەرلەر:

ئۇيغۇرچە

ھىمام چاقچاقلىرى (مەخمۇت مۇھەممەت)

ئۇيغۇر خەلق قوشاقلىرى (تۇرسۇن زىرىدىن)

مۇھەممەت ناپىر قوشاقلىرى (ئەبەيدۇللا

مۇھەممەت)

نەسىردىن ئەپەندى لەتىپىلىرى (بالىلار

ئۇچۇن)، (ھاجى ئەخمەت)

موللا زەيىدىن لەتىپىلىرى (مەخمۇت زەيىدى)

خەنزۇچە

تاھىر - زوھرە (داستان)، (جىن يا)

نەقىشلىك پىيالى (چۆچەك) (گوشۇمىي)

ئىسكەندەر پادىشا ۋە ئۇنىڭ ۋارىسىسى

(چۆچەك) (جاڭ شىرۇڭ، ئوسمانجان)

كېچىك بالىنىڭ جىنايەتچى ئەمەلدارنى يېڭىشى

(چۆچەك) (ۋاڭ چىڭ)

ئۇيغۇر خەلق مەسەلىمىرى (سۈيۈ)

قازاقچە

تاھىر بىلەن زوھرا (داستان) (قوبىدەن

بېلىقچى)

ئازادى بەخت قاتارلىق چۆچەكلەر (ئايغازى نەبى)

بۈگەنباي باتۇر (داستان) (قالىندۇللا نۇرتازا)

قازاقباي باتۇر (داستان) (توقتارقان)

قۇلا مەرگەن (داستان) (چېرىزات ئىسقاق)

ئەقىلىيە سۆزلەر بىلەن چۆچەكلەر (مۇسلىمىيەك)

قىيىما قىلىش ئويۇم بار، - دىدى.
 بەگ ھاۋاز بۇ سوزلەرگە ئىشەنمىدى. ناماز
 شام بولدى. كېرەم قاساپ، قويلارنى سېتىپ
 پۇل قىلىپ كېلىپ، ئۇ بۇلنىڭ ھەممىسىنى
 گور ئوغلىنىڭ ئالدىغا قويدى. گور ئوغلى
 پۇلنى 3 كە بولدى، بىر بولۇڭىنى كېرەم قاساپقا
 "بازارلىق" دەپ بەردى، بىر ھەممىسىنى گۈل
 ئايىمغا بەردى، قالغان ئۈچىنچىسى بولۇڭىنى
 ئوزى ئالدى.

- سىلەر بۇ پۇلدىن بەگ ھاۋازغا بەرمىدى،
 دەپ كۈڭلۇڭلارغا ئالماڭلار، - مەن ئۇنىڭغا
 400 قارا قوزا ئايرىپ قويغان، ئۇ قوزىلار
 سېتىۋالغىنىدىن قۇيرىغىنىنى كۈتۈرۈپ ماڭالمىدى.
 مەن ئۇنى بىر چىۋانغا تاپشۇرۇپ كەلدىم.
 خۇدا تېتىپ قىلما ئەنە ئەتتىگەندە مەن بەگ
 ھاۋازنى باشلاپ بېرىپ ئۇنىڭغا قوزىلارنى
 كورسىتىمەن. ئۇ مەن بىلەن بىلەن بېرىپ
 قوزىلارنى ئوز كوزى بىلەن كۈرۈپ قايتىپ
 كەلسۇن! - دىدى گور ئوغلى. كېرەم قاساپ
 كۈلۈپ تۇرۇپ: -
 - خوپ! - دىدى.

ئۇلار زىدىپەت بىلەن تاڭنى ئانقۇزدى،
 تاڭ يىتورىشى بىلەن كېرەم قاساپ سەمەن
 يورغىسىغا مىشىدى. بەگ ھاۋازنى ئارقىسىغا
 مىنگەشتۈردى، قوزا كۈرۈپ كېلىشكە راۋان
 بولدى. ئۇلار چىقىپ كەتكەندىن كېيىن گور
 ئوغلى سۇلتان، گۈل ئايىمغا قاراپ:
 - ئەي سىڭلىم! كۈرۈشەك، كۈرۈشەك
 ئامان بولغىن! - دەپ بۇ نەزمىنى ئوقىدى:

غېرىپ سىڭلىم بۇگۈن قايتاي خوش ئەمدى،
 قازا جايغا يولغا چىقتىم خوش ئەمدى.
 بىر كورگىلى كېلىۋىدىم يىراقتىن،
 يەنە قايتىپ كەلگىنىمچە خوش ئەمدى.

گۈل ئايىم:
 ئوتىڭدا كاۋاپ قىلدى بىر خۇدا،
 مەن قىلۇرمەن ئاھ ۋاھ، خۇداغا.
 سىڭلىڭنى مېھرىڭگە قاندۇرداي كەتتىڭ،
 3 - 4 كۈن تۇرساڭ بولمامدۇ ئاكا؟
 گور ئوغلى:

مېھرىڭگە مېنىڭمۇ باغرىم توپىمىدى،
 تىرىكلىك تۇرارغا مېنى قويىمىدى.
 ئامان بول سىڭلىم يەنە كورگىچە،
 بۇ يەردىن كەتسەم زادى بولىمىدى.
 گۈل ئايىم:

پىراق چۈشتى بۇگۈن غېرىپ سىڭلىڭغا،
 پەلەك زەربە ئۇردى مېنىڭ قەلبىمگە.
 قايتىپ بارساڭ ئوز ئېلىڭگە قەمبەرباي،
 "سالام" دىگىن ئۇۋۇل ئانا - ئانامغا.
 گور ئوغلى:

سوزنى - سوزگە يۇرۇشتۇرسە ئېمىپ بولۇر،
 كەپ قوغلىساڭ كەپ تۇغۇلۇر كوپ بولۇر،
 سالامىڭمۇ ساقلاپ بارسام ئېمىتىلۇر،
 جان دىلىڭدىن "ھە - ئە - دىشەڭ خوپ بولۇر.
 گۈل ئايىم:

موللىلار ئالۇرلەر دۇۋەت قەلەمنى،
 يۇردىڭىمگە سالدى ئىگەم ئەلەمنى.
 سوز بولسىمۇ سەندىن ئېيتتاي قەمبەرباي،
 يۇرت ئىگىسى گور ئوغلىغا سالامنى.
 گور ئوغلى:

ئارا چولدا ئاتقا قامچا ئۇرغاندۇر،
تەقدىردە نىمە بولسا شۇنى كورگەندۇر،
كور ئوغلىغا دۇئا يىيى سالام ئېيتىمىن،
كور ئوغلىمۇ نەق شۇ يەردە تۇرغاندۇر.

كۈل ئايىم:

ئەي قەمبەر باي، جان سادىغا خەلقىمگە،
غەم چۈشە، ئۇن ئىگەم ئاسراپ دىلىڭغا.
بار قەمبەر باي سېنى ھەققە تاپشۇردۇم،
بىر - بىر سالام دىگىن ئەھلى خەلقىمگە.

كور ئوغلى:

بىر نەچچىلەر تاپالمايدۇ ئىزىمنى،
خۇدا كۇۋا ئاڭلا مېنىڭ سوزۇمنى.
سەندىن بۇگۈن بىر نەرسىنى سورايمەن،
ماڭا بەرگىن بەگ ھاۋازخان قوراجىنى.

كۈل ئايىم:

سەن ئۇزىمىگىن تازا باغدىن كۈلۈمنى،
ئەرزىگەيمۇ مەن باغلىسام بىلىشى.
بىزنىڭ ئەلدىن بولسا ئېيتار كۈل ئايىم،
ھاۋازخان ئوغلىم كورەر چەمپىلىنى.

كور ئوغلى:

ئويلىسام بۇ دۇنيا پاندۇر پانى،
ئىلىگىرى تۇغۇلغان ئادەملەر قېنى.
مەن راستىن ئېيتىپ كېتەي كۈل ئايىم،
سورساق ئەسلىمىنى چەمپىل سۇلتانى.

كۈل ئايىم:

قانداق كورسۇن ھاۋاز بالام ئېلىڭنى.
سوز سوزلەيسەن ھىچ تارتىماستىن تېلىڭنى.
تېلىڭنى تارت بىلىپ سوزلە قەمبەر باي،
بولمىسا باغلىتۇرمەن ئىككى قولۇڭنى.

كور ئوغلى:

باھاردا كۈل ئېچىلىپ باققا لىق تولۇر،
بۇندىن كېيىن كوزدە ياشىڭ كول بولۇر.
بىلىمەيمەن ئەۋەلقىدەك سوزۇڭنى،
كورگۇنۇم يوق بۇرۇنقىدەك يۈزۇڭنى.

كۈل ئايىم:

كورۇشتۇم قايتىمەن ئەمدى دىسەڭچۇ؟
ھەر نىمە بولسا ئېيتىپ كەتسەڭچۇ!
چەمپىلنىڭ سۇلتانى، خانى دىگىچە
ئايرىلدىڭ ھاۋازدىن ئەمدى دىسەڭچۇ؟!

دەپ، بۇ كىشىنىڭ كور ئوغلى ئىكەنلىكىنى بىلىپ
دەرۋازىدىن يىغلاپ چىقتى. كېرەم قاساپنىڭ
ئارقىسىدىن يۈگۈرۈپ كېتىپ بېرىپ بۇ
غەزەلنى ئوقىدى:

تەككەندۇر ساڭا داللىلاردا مال،
سوزۇمنى ئاڭلا ئاڭا قۇلاق سال.

قوزانى ئارقاڭغا مىندۇرۇپ ماڭدىڭ،
ساڭا يول بولسۇن يۈرگىن بوۋا چال.
يۈرگىمگە سالدىڭ داغۇ - ئەلەمنى،
كۈڭلۈمگە سالدىڭ ھىجرانۇ غەمنى.
ئارقاڭغا مىندۇرۇپ كېتىپ بارسەن،
نەگە ئېلىپ بارسەن ھاۋاز بالامنى.

ماڭغان يولۇڭ ھامان ساڭا يول بولسۇن،
دۈشمەنلىرىڭ كېلىپ ساڭا ئەل بولسۇن.
ئولتىگەن كورىدۇ قىش بىلەن يازنى،
ئايرىغاندۇر ئاڭا - ئىنىدىن خۇدايم بىزنى.

كېتەر بولساق ئوزەڭ كەتكىن دالاغا،
قويۇپ كەتكىن بۇندا ھاۋاز بالامنى.
يۈرگىمگە قويماي غەم بىلەن داغنى،
قۇلۇڭ ئەيتۈر ئارماندا قويما ئۇكاڭنى.

ھەر بىر سوزنى ئويلاپ - ئويلاپ قېلىپمەن،
ئامان - ئېسەن كەتمىگىنى ھەقتىن تىلەيمەن،
بىر ئەر ئوزۇك ساق - سالامەت ئەلگە بار،
قەست قىلغاننى ئولتۇرۇشكە يارايىمەن.

مەن قالغىن كەتكىن بۇندىن سالامەت،
ئەر بولساڭ ئەسلەرسەن بىزنى داۋامەت،
خوش بولغىن تا كورگۈنچە كور ئوغلى،
بەگ ھاۋازنى ساڭا بەردىم ئامانەت.

ساق - سالامەت ئەمدى بۇندىن ئەلگەبار،
ھاۋاز ئۈچۈن مەن دائىما ئىنتىزار،
ئېلىپ كەتتىڭ يۈرگىنى گور ئوغلى،
قان يىغلايمەن ھىجراندىمەن زارنىزار.

كۈل ئايىم بۇ نەزمىنى ئوقۇپ زار - زار يىغلاپ
ئامانلىق تىلەپ قالدى. گور ئوغلى يولۋاستەك پىد
قىراپ شەھەردىن چىقتى. كېرەم قاساپ بىلەن بەگ
ھاۋازنىڭ ئارقىسىدىن يېتىپ باردى. ئۇلارغا:
— ئەنە قوزا، مانا قوزا، — دەپ تاغدىكى كوپ
قوزىلارنى كورسىتىپ ئۇلارنى باشلاپ كېتتۈردى.
400 دىگەن قوزا 700 بولدى، باياۋان قوزىغا
تولدى، بەگ ھاۋازنىڭ يۈرگىگە ۋەھىمە چۈشتى،
ئۇ كېرەم قاساپقا:
— بۇ ئىش ھەلە ئوخشايدۇ. — دىدى ۋە بۇ
نەزمىنى ئوقىدى:

ئولمىسۇن، دوستلار ئولمىسۇن،
دۈشمىنىڭ زادى كۈلمىسۇن.
ئاتا بولدى قىل بۇ ئىشنى،
بۇ شۇملۇقنىڭ بېشى بولمىسۇن،

بىر چۈش كوردۇم بۈگۈن يامان،
ھەقتائالا قىلىيۇن ئامان.
بۇ قوزىغا كوپ قىزىققان،
ئېلىپ كېتىش بولدى كۇمان.

قوزى بار، دەپ بارارسەن قەمبەر بوۋاي،
قەمبەر بوۋاي دەپ ئاخىر بولدۇك كور ئوغلى،
مېنى ئالداپ ئېلىپ ماڭدىڭ بالامنى،
خورلەشەن مېنىڭ بىرتال ئوغلۇمنى.

كۈل ئايىم دەر ئاڭلا ئېيتقان سوزۇمنى،
سارغايىتى قارا پەلەك مېنىڭ يۈزۈمنى،
قوزى دەپ ئايرىلدىم ھاۋاز قوزۇمدىن،
تالاغا چىقارما ھاۋاز قوزۇمنى.

كۈل ئايىم يۈزۈمنى تاتىلاپ دادى - پەريات
قىلدى. ئوغلىدىن ئايرىلىپ قالغىنىنى بىلىپ
گور ئوغلىنىڭ قېشىغا كەلدى.
— ئەي چىراغىم، بېلىقنىڭ تىرىكلىكى سۇ
بىلەن، مېنىڭ تىرىكلىكىم بەگ ھاۋاز بىلەن ئىت
دى. ئۇنى ئەۋۋەل خۇداغا، ئاندىن قالسا ساڭا
تاپشۇردۇم، — دەپ بۇ نەزمىنى ئوقىدى:

سوزنى سىزگە كويگىنىمدىن يوشۇردۇم،
ئۇلۇغلاپ ئايىمىڭغا باش ئۇردۇم.
ئىۋايلاپ ئوستورگەن يىلغۇز شۇققارنى
پەلەمپەستىن ئۈگىسىدىن ئۇچۇردۇم.

مەن داۋا تاپالمىدىم ئۇشۇ يارىغا،
سېنىڭ ئېيتقان سوزۇڭگە بولاي سادىغا.
ئەركى ئوسكەن ئىدى بەگ ھاۋاز بالام،
غەزەپ بىلەن ئاي يۈزىگە قارىما!

كورۇپ بىلىپ ئىچكەن ئىدىڭ تۈزۈمنى،
ساڭا ئېيتاي ئەمدى پىنھان سوزۇمنى.
ئاچچىقلىنىپ ئۇنىڭ دىلىن ئاغرتما،
ھەلە بىلەن ئېلىپ چىققىڭ قوزۇمنى.

غېرىپ قىلىپ يۈرەك باغرىن داغلىما،
گورۇجىستان يولىنى ئاڭا باغلىما،
ھاۋاز خانىنى ئەمدى ساڭا تاپشۇردۇم،
خاپا قىلىپ يالغۇزۇمنى يىغلاتما!

كېرەم قاسساپ ھاۋاز خانىدىن بۇسوزنى ئاڭلاپ:
 — راست دىدىڭ. — دەپ ھەيران بولدى،
 گور ئوغلىغا قاراپ:

— ھەي قەمبەرۋاي، ئوردى بىزگە جاۋاپ
 بەرگەن. بىز ئىككىمىز شۇ قوزىلارنى ھەيدەپ
 قايتىپ كېتىملى! — دىدى. گور ئوغلى سۇلتان
 كېرەم قاسساپقا:

— سەن نىمە دەۋاتىسەن؟! — دەپ بىر
 ئالغىمىپ قارىدى. گور ئوغلىنىڭ كوزى ئۇنىڭ
 يۇرىكىنى تىشىپ ئوتۇپ كەتكەندەك بولدى،
 بۇ كوزىنى كورگەن ئادەم ھەرگىزەمۇ تىقەت
 قىلىپ تۇرالمايتتى. كېرەم قاسساپ بۇ كىشىنىڭ
 گور ئوغلى ئىكەنلىكىنى بىلدى. ئۇ "بىزگە
 ھەكە ئىشلىتىپ بۇ يەرگە ئالداپ ئېلىپ كەپ-
 تۇ" دەپ ئويلاپ ئېتىنىڭ بېشىنى ئارقىسىغا
 بۇراپ يانماقچى بولدى.

گور ئوغلى سۇلتان كېرەم قاسساپقا قاراپ:
 — سەن خۇنخار شاھقا نىمە ئىشنى كورگەن
 بولساڭ شۇنى دىگەن! مەن بۇ يەردە تۇردىم-
 ھەن! — دەپ بۇ نەزمىنى ئوقىدى:

ئۈچ كۈنگىچە ئىزلىگەن لايىھىدىن تاپ،
 سەن كەلمەي بىز قەدەم قويايمىز تەۋرەپ.
 ھاۋاز بىلەن ھەر ئىككىمىز شۇندا تۇرىمىز،
 شاھىڭغا "سالام" دە ئەي كېرەم قاسساپ.

مەنىمۇ ئىشرەت تۇلپارىمنى چاپايىن،
 رۇستەمدەك ئۇرۇشنى بۇندا قىلايىن،
 شاھىڭغا "سالام" دە ئەتىراق بېرىپ،
 سىزىلەر كەلگىچە بىراق كەتمەيىن.

ئۈمىدىم كۆپ تاڭلا ھەق قىلغاي شاپائەت،
 "بەندەم" دەپ يوقلىغاي ھەسرەتلىك ساائەت،
 بۇ يەردە ياتىمەن سىلەر كەلگىچە،
 قىلماستىن كەتمەيمەن بۇندا قىيايەت.

400 ئىمدى 700 بولدى،
 باياۋان قوزىغا تولدى.
 ئاتا بىردەم تۇرۇپ ئويلان،
 پۈتۈن ئەتراپ قوزا بولدى.

ئايىمىڭدىن ئايرىلمىغىن،
 قانتمىڭدىن قايىلمىغىن.
 بۇ قوزىغا كۆپ قىزىقمىپ،
 ھاۋازىڭدىن ئايرىلمىغىن.

بىر نەچچىنىڭ باغرى داغلى،
 كورەسەن ھىجران نەچاغلى.
 قوزى دەپ ئالداپ ئېلىپ كەلگەن،
 بويقالمىسۇن بۇ گور ئوغلى.

كۆپ قورقىمەن كوزلىرىدىن،
 دېگىۋەرمە ئىزلىرىدىن.
 كېچە يامان قورققان ئىدىم،
 ماڭا ئېيتقان سوزلىرىدىن.

بۇندا قوزا تولا ئىكەن،
 ئۇنى چارلاپ يۈرەر ئىكەن.
 بېرىپ ئەمدى قەمبەرۋايغا،
 شۇ قوزىلار بولار دىگەن.

مەنىمۇ قايتاي سېنىڭ بىلە،
 ئاتا مەندىن سەنىمۇ كۈلە.
 سىناش ئۇچۇن قەمبەرۋايدىن،
 بېرىپ ھاۋاز جاۋاپ تىلە.

ھاۋازخان دەر:

— قوزى قۇرسۇن،
 كېچىكى گەپ ئەستە تۇرسۇن،
 يېتىپ كەلسە قېچىپ بېقىمىڭ
 قەمبەرۋاينىڭ يۈزى قۇرسۇن.

ئۇرۇش بولسا شىردىن چاندىن كەچمەيىن،
سۇ ئورنىغا قىزىل قاننى ئىچمەيىن،
بۇ يەردىن كەتمەيمەن سىلەر كەلگىچە،
دۇشمەنلەرگە نەيزىلەرنى سانچايىن.

گور ئوغلى:

نەسىپ بولسا زورلىغىمنى بىلدۈرەي،
دۇشمەنلەرنىڭ يۈرەك - باغرىدىن تىلىدۇراي،
بۇ يەردىن كەتسەڭ كەلگىن ئەي كېرەم،
قىزىل قاننى ئۈزەڭگىدە ئاقتۇراي.

مەيداندا ئات چالدۇرمىغىن،
پەيمانىڭنى تولدۇرمىغىن،
مېنىڭ سوزۇمنى قايتۇرۇپ،
ئاچچىغىمنى كەلتۈرمىگىن،
بەدۋاش ھاۋاز مەن تۇلپارغا.

بەگ ھاۋاز:

ئىگەم قويغىمىسۇن بىزنى دەريانىدا،
خۇدايىم قىلمىسۇن بىزنى شەرمەندە،
شاھىڭغا "سالام" دە ئەي كېرەم قاسساپ،
دەمسۇن يولۇقماي قالدىم ئارماندا.

باتۇرلارنىڭ ئۇستازىمەن،
شۇڭقار ئېلىنىڭ بازىمەن،
ئەرمۇ ياكى خاتۇنمۇ سەن؟
ئولتۇرسەڭ ئولتۇر رازىمەن،
گور ئوغلى مىنىمەيمەن ئېتىڭغا.

گور ئوغلىدىن ئاڭلا ئۇشۇ كالانى،
شاھىڭغا ئېيت بېرىپ مەندىن سالامنى،
سىزلەر كەلگىچە بۇندىن كەتمەيمەن،
تىمكىتم مەن بۇ جەڭگە ئوتكۇر كالانى.

گور ئوغلى:

گور ئوغلى بۇ سوزلەرنى دەپ كېرەم قاس -
ساپنى يولغا سالدى. بەگ ھاۋازنىڭ قولىدىن
يېتىلەپ تۇلپارنىڭ قېشىغا ئېلىپ كەلدى.
گور ئوغلى ئۆزىنىڭ ياراقلىرىنى ئاستى. بەگ
ھاۋازغا قاراپ بۇ نەزمىنى ئوقىدى:

ئارقىمىزدىن لەشكەر كېلۈر،
توت تەرەپتىن قورشاپ ئالۇر،
ھەرقايسى نەيزە ئېلىپ،
بېشىمىزغا غەۋغا سالۇر،
كەلگىن بالام مەن تۇلپارغا.

بەگ ھاۋاز:

يۇرىگىمدە كوپتى ئەلەم،
خۇشۋاق بولدۇم كەتتى ئۇ غەم،
بىر سوز ئېيتاي ئاڭلا بۇنى،
تەرىپىڭنى ئاڭلاپ بالام،
كەلدىم مانا مەن تۇلپارغا.

ئارقىمىزدىن ياتلار كەلمەي،
كەلسە تاغلار قانغا تولماي،
كەلگەن ئاشۇ قىزىلباشقا،
شىردەك بولۇپ قىلىچ سالماي،
گور ئوغلى مىنىمەيمەن ئېتىڭغا.

بەگ ھاۋاز:

مۇساپىرىمەن بۇندا ئوزۇم،
ئاتا ئاڭلا ئېيتاي سوزۇم.

گور ئوغلى:

بۇ شەھەرنىڭ لەشكىرىگە،
تۇرالمايمەن تاقەت ئېتىپ،
كەلگىن بالام مەن تۇلپارغا.

بەگ ھاۋاز:

مەيدان ئىچىدە كىرگەن ياخشى،
دۈشمەننى خوپ قىرغان ياخشى،
ياۋنى كورمەي قېچىش نومۇس،
ئۇرۇش قىلىپ ئۆلگەن ياخشى،
مىنمەيمەن گور ئوغلى ئېتىمغا.

گور ئوغلى:

بۇ قەۋلىڭىدىن يانغان ياخشى،
بەندە تاغدىن ئۆتكەن ياخشى،
ياۋنى ئەگەر يېڭەلمەسەڭ،
ئۇرۇشماستىن كەتكەن ياخشى،
كەلگىن بالام مەن تۇلپارغا.

بەگ ھاۋاز:

ئەجەل يەتسە ئۆلگەن ياخشى،
تەقدىرىنى كورگەن ياخشى،
ياۋدىن قېچىپ كۈن كورگىچە،
قارا يەرگە كىرگەن ياخشى،
مىنمەيمەن گور ئوغلى ئېتىمغا.

گور ئوغلى:

ئەر يىگىتلەر ئۇرۇش قىلۇر،
دۈشمەن كورسە يۇرۇش قىلۇر،
40 مىڭ لەشكەر بېسىپ كەلسە،
يالغۇز قانداق تۇرۇش قىلۇر؟
كەلگىن بالام مەن تۇلپارغا.

قوشۇن كېلۇر بايراق - بايراق،
دەشت - باياۋان تولار شۇنداق،
كوپ دۈشمەننى يالغۇز ئوزەم،
سورۇيمەنغۇ قىلىپ تۇپراق،
بەگ ھاۋازخان مەن تۇلپارغا.

بەگ ھاۋاز:

سوز قىلمىسەن مېنى بىلمەي،
قىيامەتنىڭ كۈنى بولماي،
نەدەپ ماڭا سوز ئاچمىسەن؟
رۇستەم سۈپەت سوقۇش قىلماي،
گور ئوغلى مىنمەيمەن ئېتىمغا.

گور ئوغلى:

تۇلپارىمنى قايرىمايمەن،
سوزۇڭگە كوپ قارىمايمەن،
قېرىپتىمەن ياشلىق كېتىپ،
ئۇرۇشنى مەن خالىمايمەن،
مىنگىن بالام كەل تۇلپارغا.

بەگ ھاۋاز:

باتۇر بولۇپ ئۇرۇش قىلماي،
يولۋاسلاردەك يۇرۇش قىلماي،
ئۆزەڭگىدە قانلار كەچمەي،
قايتار بولساڭ تۇرۇش قىلماي،
مىنمەيمەن گور ئوغلى ئېتىمغا.

گور ئوغلى:

30 ياشلىق ۋاقتىم كېتىپ،
ئوتتۇرا ياشلىق كەلدى يېتىپ.

مەنلىرىگە قارشى بىر ئوزى يالىغۇز ئات قويدى.

بەگ ھاۋاز:

بىسىملا دەپ پىرلىرىنى يادىغا ئالدى،
ئۇلاردىن مەدەت تىلىدى، دۇشمەنلىرىنى سۇرۇپ
توقاي قىلىپ قاتتىق جەڭ قىلدى. ئۈچ كېچە -
كۈندۈزگىچە ئارام ئالماي، يىمەي، ئىچمەي
جەڭ قىلدى، دۇشمەنلىرىنىڭ ھالىنى تەڭ
قىلدى. ئوزىنىڭمۇ لەۋلىرى قۇرىدى، تەڭرىگە
سېغىنىدى. يەر - ئاسمان ئارىسىنى تۇمان قاپلى-
دى. شۇ چاغدا ئۇ، بۇ نەزمىنى ئوقىدى:

ھاۋازخان دەر ئۇرۇش قىلماي،
دۇشمەنلەرگە قىلىچ سالماي،
خۇدا بەرسە بۇ دۇشمەندىن،
قىرىپ يۈرۈپ ئوچۇم ئالماي،
مىنمەيمەن گور ئوغلى ئېتىڭغا.

گور ئوغلى:

ئىككىمىزدۇر قادىر مەۋلان،
يۈرگىمىدە كوپتۇر ئارمان.
شىردەك بولۇپ گور ئوغلى،
ئات قويدى مەيدان ئىچرە.

گور ئوغلىنىڭ سوزىن ئاڭلا!
ھىممەت بىلەن كەلدىم تەنھا.
ئوغۇل بولساڭ شۇنداق بول،
ھىممىتىڭگە بارىكالا،
كەلگىن بالام مىنىڭ ئاتقا.

دۇشمىنى دىرىلدىتىپ،
نەيزىسىنى پىلدىرلىتىپ،
تۇلپارىنى غىرىلدىتىپ،
ئات چاپتى مەيدان ئىچرە.

گور ئوغلى بەگ ھاۋازنىڭ بۇلۇلدىك تىلى
لىرىدىن، شىكەردەك سوزلىرىدىن مەنۇن بولۇپ
"خۇدايا شۇكرى!" دەپ ئولتۇردى.

تەقدىردىن بولغان ئىشلار،
ئوڭ ۋە سولنى كوزلەشلەر،
تىللادىن سوققان قىلىچلەر،
چىيىلدى مەيدان ئىچرە.

كېرەم قاساپ بالىسىدىن ئايرىلىپ، قاز -
تىدىن قايرىلىپ، ئېتىغا قامچا سالدى، تىنماي
يۈرۈپ گوروجىستان شەھرىگە يېتىپ كەلدى.
خۇنخار شاھنىڭ ئالىدىغا كىرىپ، ئۇنىڭغا
بولۇپ ئوتكەن ھەممە ۋەقەنى بايان قىلدى.

ئۇرۇش قىلىپ چىچىپ ئوت،
دۇشمەننى قىلىپ ئايۇت،
زەر قۇببا ئالتۇن ساۋۇت،
چىچىلدى مەيدان ئىچرە.

خۇنخار شاھ بۇ ۋەقەنى ئاڭلاپ ئاچچىمە -
لاندى. دەرھال كاناي - سۇناي، داقا - دۇمباق
لىرىنى چالدۇردى. 20 - 40 ياشلار ئارىسىدىكى
دەرۋازىنىڭ قانىتىدەك قىلىچ ئاسقان پالۋان -
لىرىدىن 40 مىڭنى جەڭگە تەييارلىدى. ئوزى
باش بولۇپ گور ئوغلىنىڭ ئارقىسىدىن قوغ -
لىدى. ناماز پىشىن بىلەن گور ئوغلى تۇرغان
يەرگە يېتىپ كەلدى.

تاماشانى كوردى پالۋان،
دۇشمەن بولدى تالقان - تالقان،
ئالتۇن قۇببا كۈمۈش قالغان،
يېيىلدى مەيدان ئىچرە.

گور ئوغلى بەگ ھاۋازخاننى تاققا چىقىرىپ
قويۇپ، تۇلپارىنى چىقىرىتىپ، يەر - زىمىنى
كۆكىرىتىپ، قىلىچ - نەيزىسىنى پاقىرىتىپ دۇش -

ئالتۇن كاناي، كۈمۈش سۇناي،
يېرىلدى مەيدان ئىمچىرە.

دۈشمەنلەر قىلدى ھەممىلەر،
ساۋۇت كەيگەن بەزىلەر،
قىزىل بۇيۇك نەيزىلەر،
چەپمىلدى مەيدان ئىمچىرە.

ئازغاشتى ئېقىلدىن كوپلەر،
پەرۋا قىلماي ئەقلى كوپلەر،
ئەزىزبەھار دەك كاتتا بەگلەر،
قىمچىمىر مەيدان ئىمچىرە.

ئۇرۇش قىلدى ئەلۋان - ئەلۋان،
سېغىنىغىنى قادىر مەۋلان،
شۇ سۈپەتتە گور ئوغلى خان،
قان كەچتى مەيدان ئىمچىرە.

گور ئوغلى خان شۇ تەخلىتتە تەنھا ئۇرۇش-
تى. دۈشمەنلەرنى ئۇيان - بۇيان سۈرۈشتى.
قاتتىق جەڭ قىلدى. گور ئوغلى ئاتلىقلارنىڭ
ئۈستىگە ئات قوياتتى. ئۇ، ھېرىپ ئۈسىمدى،
چارچىدى. كېتىپ بېرىپ ئاتا - بوۋىلارنى
ۋە ئوتكەنلەرنىڭ روھىنى ئەسلەپ بۇ نەزمىنى
ئوقىدى:

ئاتىمىز ئادىمى سېچى،
مەدەت بېرەر كۈندۈر بۈگۈن.
بۈگۈن يىغىلار غېرىپ بۇ تەن،
مەدەت بېرەر كۈندۈر بۈگۈن.

يىغلايمەن ئەينى ناماز شام،
كوڭلۇم تاپماس ھىچ ئارام.
كۈچ - قۇۋىتىم بولدى تامام،
مەدەت بېرەر كۈندۈر بۈگۈن.

ئۇنتۇلدى ئاش بىلەن نان،
ئۇرۇش قىلدى گور ئوغلى خان،
جەڭ ئىچىدە شىرىن جان،
چەپمىلدى مەيدان ئىمچىرە.

يار بېشىغا قۇردى چېدىر،
يېپىلمىشتى سەپكە باتۇر،
ئۇرۇش قىلىپ، تاقۇر - تۇقۇر،
ئېتىلدى مەيدان ئىمچىرە.

ئۇرۇشتا پالۋان، بايرىقلار،
ئاستىدا ئاتلار ئويناقلار،
تىللا كەمەر بوياقلار،
شىر بولدى مەيدان ئىمچىرە.

بارچە دۈشمەن بىردەك بولۇپ،
گور ئوغلىغا شىردەك بولۇپ،
بەزىلىرى پىلدەك بولۇپ،
خوپ ئېلىشتى مەيدان ئىمچىرە.

بۇ ئۇرۇشتىن ئەقلى شېشىپ،
ئاتا - بالىدىن ئادىشىپ،
مىنگەن ئېتى قىقىلدىشىپ،
چەپمىلدى مەيدان ئىمچىرە.

لەشكەر چۈشتى ھەر قاياندىن،
ئەزىمەتلەر كەچتى جاندىن،
11 ى ياندىن، 5 ى بىر ياندىن،
ئېتىلدى مەيدان ئىمچىرە.

گويا بولدى ئاخىر زامان،
دۈشمەنگە بەرمەس ئامان،
تاغنى باستى قۇيۇق تۇمان،
ئات قويدى مەيدان ئىمچىرە.

بەگلەر ئىستەر پانا جاي،
دەرلەر: "خۇدا ئاسرىغا"

كوككە يەتتى زارلىرىم،
يۈزۈمدىن كەتتى ئارلىرىم.
قول ئۈزدۈشمۇ ئەي پىرلىرىم،
مەدەت بېرەر كۈندۈر بۈگۈن.

گور ئوغلى دەر ئاڭلا سوزۇم،
تەلمۇردى سىلەرگە كوزۇم،
قانداق قىلاي يالغۇز ئوزۇم،
مەدەت بېرەر كۈندۈر بۈگۈن.

گور ئوغلى بۇ سوزلەرنى ئېيتىپ تۈگەتكەن دە. كوزىگە جەڭ مەيدانى ئىچىدە ئاق تون كەيگەن، بېشىغا ئاق دەستار ئورىغان قىزىل يۈزلۈك، ئاق ساقاللىق بىر مۇنچە ئادەملەر كورۇندى. ئۇلار دۈشمەنلەر بىلەن قاتتىق جەڭ قىلاتتى. ئۇلار خۇنخار شاھنىڭ لەش كىرىگە ھەر قېتىم ھۇجۇم قىلغاندا: "ئاللا- ھۇ ئەكبەر!" دەپ قىچقىراتتى. ئۇلارنىڭ ئىچىدىن بىرسى كېلىپ:

— ئەي گور ئوغلى، ئالدىرىما، تاماشا كور! — دىدى.

يېزىدىلەر بۇلارغا تەڭ كېپەلمەي، قېچىپ شەھەرگە كىرىپ كەتتى.

گور ئوغلى سۇلتان بۇ ئىشتىن زوقلۇنۇپ خوش بولدى. ئۇ ئالتۇن ئىگەرلىك، زەر يا- قىلىق تونلارنى تاماشا قىلدى. گور ئوغلى سۇلتان كەيپى چاغ ھالدا بەگ ھاۋازخاننىڭ ئالدىغا يېتىپ كەلدى. ئۇنىڭغا ئالتۇن ئىگەر- لىك ئولجا ئاتتىن بىرنى تەغدىم قىلدى. قالغان ئولجا ئاتلارنى ئالدىغا سالىدى. 100 ئاتقا ئولجا ئالتۇنلارنى ئارتىپ، تاغ بې- شىغا چىقتى. بەگ ھاۋازخان ئارقىسىغا قاراپ يىغلىدى، يۇرتداشلىرى بىلەن غايىمانە سوزلۇ- شۇپ خوشلۇشۇپ تۇرۇپ بۇ نەزمىنى ئوقىدى:

ئالدىمدا كورۇنەر بەد بەخنىڭ يولى،
قانچە كۈنلۈك يول ئىكەن بىلمەيمەن چولى.
ئامان بولغىن قايتا سېنى كورگىچە،
ئويىناپ ئوسكەن ئانا يۇرتۇمنىڭ ئېلى.

ئەرلىك سالىدى بۇ بېشىغا ھىج-رىنى،
كىم كورۇپىتۇ ئەژدھارنىڭ زەھرىنى،
ئامان بولغىن گورۇجىستاننىڭ شەھرى،
قانداق ئۇنتۇي ئانا يۇرتىنىڭ مېھرىنى.

ئامان بولغىن يەنە قايتىپ كەلگىچە،
ئاق سۇت بەرگەن ئايىم خوشقال كورگىچە،
ۋەيران كوڭلۇم بۈگۈن قاينار ئوزگىچە،
ئېسەن بولساق كورۇشەرمىز ئولگىچە.

ئامانلاشماي بىرلەر شۇنداق ئايرىلدۇق،
غېرىپ سىڭلىم سۇندى قانات قايرىلدۇق.
كورۇشكىچە ئارمان بىلەن زارلىدۇق،
ئېسەن بولساق كورۇشەرمىز بىز دىدۇق.

ئوت تۇتاشتى بەگ ھاۋازنىڭ ئىچىگە،
مەن قارار مەن ئەمدى قايسى كىشىگە،
سالامىنى ئېلىپ كېلەر تۇرنىلار،
ئاتام رازى بولسۇن تەغدىر ئىشىگە.

ئاچچىغلىنىپ قارىمىدىم ئۇنىڭ بەستىگە،
مەن بارارمەن گور گوغلىنىڭ يۇرتىغا،
غېرىپلىقتا يىغلاپ قالدى بىر ئانام،
ئانام رازى بولسۇن بەرگەن سۈتىگە.

كۈچ قۇرامدا قاناتىمدىن قايرىلدىم،
يۈرەكتە داغ، مەن بېغىمدىن ئايرىلدىم.
ئامان بولۇڭ بارچە ئاكا- ئىنىلەر،
ئارمان بىلەن مەن سىلەردىن ئايرىلدىم.

قۇلاق سالغىن مەن ئەيلىگەن ناۋاغا،
جانۇ - دىلىم بارچىمىزغا ساداغا.
كورىمەنمۇ، كورمەيمەنمۇ سىزلىرىنى،
ئامانەت تاپشۇردۇم سىزنى خۇداغا.

تولا قاراپ ئاقتى كوزۇمنىڭ ياغى،
بىر تاش كېلىدۇ چەمبىل ئۇزاغى.
مۇنارا قېشىدا ئەك چوڭ كورۇنگەن،
پارچەسىدۇر مەدىرىسىنىڭ پەشتاغى.

بەگ ھاۋازخان بۇ نەزمىنى ئوقۇپ بولۇپ
يىغلاپ گور ئوغلغا قوشۇلۇپ تاغ بېشىدىن
چۇشتى، چەمبىلىگە قاراپ راۋان بولدى.
يول بېسىپ، چولنى كېسىپ چەمبىلىگە كەل-
دى. چەمبىلىنىڭ پەشتاقلىرىنى كوردى. گور
ئوغلى بەگ ھاۋازغا قاراپ، بۇ يەرلىرىنىڭ
باغلىرىنىڭ، تاغلىرىنىڭ، كوللىرىنىڭ، پەشتاق
لىرىنىڭ ئىسمىنى ئېيتىپ، بىر - بىرلەپ
كورسىتىپ تۇرۇپ بۇ نەزمىنى ئوقىدى:

باغلانسۇن ھاۋازخان دۇشمەننىڭ قولى،
بىز كېلىۋاتقان جاي چەمبىلىنىڭ چولى.
شۇكرى لىلاھ ئەمدى كەلدۇق چەمبىلىگە،
ئەنە ئۇ، كورۇنگەن ئوردەكنىڭ كولى.

ئات چېپىشقا ئەپلىك ئوردەك دالاسى،
ئوينىيدۇ ئوردەكنى بەگلەر بالاسى.
گور ئوغلى دەر كەلدۇق چەمبىل ئېلىگە،
ئالدىدا تۇرغان چەمبىل قەلئەسى.

خۇدا بولدى مەن غېرىپقا مېھرىۋان،
مەيداندا ئاقتۇردۇم سۇدەك قىزىلقان.
مەن ئايلىنماي دال بويۇڭدىن چىراغىم،
قۇلاق سېلىپ ئاڭلا بۇنى ھاۋازخان.

گور ئوغلنىڭ سوزىنى بەگ ھاۋازخان
ئاڭلاپ كېلىۋاتقاندا، چەمبىل شەھرىنىڭ چوڭ -
كىچىك ئەمەلدارلىرى ئۇلارنىڭ ئالدىغا چىقىپ
قارشى ئالدى ۋە:

— ھارماڭ تورەم! — دەپ گور ئوغلى ھەم
بەگ ھاۋازخانلار بىلەن كورۇشتى، ئۇلار ھەق -
قىممەت ياخشى تىلەكلەرنى تىلەپ دۇئا قىلىشتى.
بەگ ھاۋازخاننىڭ قەددى - قامىتىگە، سۇ -
لايمانداك سوۋلىتىگە، قەلەمدەك قېشىغا، شې -
كەردەك سوزىگە، ئالىمدەك مەڭزىگە قارىشىپ
پۈتۈن شەھەر خەلقى:

— ئادىمىزاتىنىمۇ شۇنداق پاكىزە زات
ۋۇجۇتقا كېلىدىكەن، بۇ يىگىت كىشىلەرنىڭ
تەرىپلىگىنىمچە بار ئىكەن. — دەپ ئۇنىڭ
ھوسنىگە تەسەن - ئاپىرىن دىيىشتى.

شۇ چاغدا گور ئوغلنىڭ ئاغا يۈنۈس
پەرى باشلىق ھەممە خوتۇنلىرى ئۇلارنىڭ ئال-
دىغا چىقتى. ئۇلار گور ئوغلنى كورۇپ خو-
شال بولۇشتى. ئاغا يۈنۈس پەرى ئېيتىدىن
چۇشۇپ بېرىپ بەگ ھاۋازنى "ئوغلۇم" دەپ

قۇلاق سالغىن ھاۋازخان ئاتاڭ تىلىگە،
غېرىپ بولۇپ چۇشتۇم چەمبىل ئېلىگە.
بويۇڭدىن ئورگىلەي ئوغلۇم ھاۋازخان،
كوزۇڭ ئاچقىن كەلدۇق چەمبىل ئېلىگە.

ئەنە كورۇندى چەمبىلىنىڭ باغى،
بۇلبۇللار قونۇپ ئۇچارلەر زاغى.
كوزۇڭ ئېچىپ يەر - سۈيىنى تونمىغان،
كورۇنۇپ تۇرغان ئەلنىڭ بۇلاغى.

كوزۇمنى تۇتۇپتۇر چاڭنىڭ غۇبارى،
يىراقتىن كورۇنەر چەمبىل مۇنارى.
كوزۇڭنى ئېچىپ قارا بەگ ھاۋاز،
پاقتىراپ كورۇنگەن چەمبىلىنىڭ دارى.

بەگ ھاۋاز خان گور ئوغلىدىن بۇ سوزلەرنى ئاڭلاپ خوش بولدى، ۋاختى چاغ ھالدا يىگىتلەر قاتارىدا ئولتۇرۇپ شاراپ ئىچىشتى. گور ئوغلى بەگ ھاۋازخاننىڭ بېشىغا ئالتۇن تاج كەيگۈزدى. بىلىمگە ئالتۇن كەمەر باغلىدى، شاھانە تون كەيگۈزدى.

ئوزىنىڭ ھوكۈمرانلىق موھرىسىنى ئۇنىڭ قولىغا بەردى، پۈتۈن شەھەرنى ئۇنىڭغا بېرىپ ئۇنى سۇلتان قىلدى. بۇ ئىشلار يىگىتلەرنىڭ كۆڭلىدىكىدەك بولۇپ، ھەممىلىرى مىرادى مەقسەتلىرىگە يېتىشتى.

ئەمدى سوزنى بىز قاراخان پادىشادىن ئاڭلايلى:

ئۇنىڭ 40 مىڭ لەشكەرى بار ئىدى. يەنە زەينەپشاھ ئايىم دەپ بىر قىزى بار ئىدى. گور ئوغلى 21 كېچە - كۈندۈز توي قىلىپ بەگ ھاۋازخانغا ئۇنى ئېلىپ بەردى. ئۇنىڭدىن بىر قىز، بىر ئوغۇل تۇغۇلدى. ئوغلىنىڭ ئېتىمى ئېلى خان، قىزىنىڭ ئېتىمى نۇرخان قويدى.

بىر كۈنى گور ئوغلى سۇلتان قول ئاستىدىكى شاھلارغا قاراپ:

— ئەي پادىшалار، 90 لەك ئەسكەر جەمئىي بوپتۇ. بىز بۇ كۈچ بىلەن شەھەرلەرگە داڭقى كەتكەن دانىيات دىگەن پالساۋاننىڭ شاختار دىگەن شاھى بىلەن شەھەرنى قولغا چۈشۈرۈپ سەك، — دىدى. ئۇلار بۇ سوزنى ماقۇل كورۇپ يولغا چىقتى. لەشكەرلەر كېچە - كۈندۈز يول يۈرۈپ، تەجەن دەرياسىنىڭ بويىغا يېتىپ كېلىشتى. شۇ چاغدا گور ئوغلىنىڭ تاغىسى ئەھمەدخان:

— ئەي گور ئوغلى، شەھەر يالغۇز قالدى. شەھەرنى ساقلىغىلى بىر كىشى بىلەن ئەسكەر ئەۋەتسەك! — دەپ تەكلىپ بەردى. گور ئوغلى: — كىمنى ياندۇرساق بولار؟! — دىدى.

بېشىغا ئېلىپ كوتەردى. ئۇلارنىڭ ھەممىسى بەگ ھاۋاز خاننى ئېلىپ چەمبىلىنىڭ شەھەرگە كىردى. ھەممىلىرى خوشال - خورام بولۇشتى. گور ئوغلى بەگ ھاۋازنى 400 يىگىتنىڭ ئولتۇرىسىغا ئېلىپ كېلىپ ئولتۇرغۇزدى. ئۇنىڭ كوڭلى غەمدىن خالاس بولدى. يىگىتلەرنىڭ ئالدىدا ئۇنى خوش قىلىش ئۈچۈن ئوڭ قولغا بىر ئاياق شارپىنى ئالدى. بەگ ھاۋازخانغا قاراپ بۇ نەزمىنى دىدى:

سەن سەن مېنىڭ قىزىل گۈلۈم،
بەلكى مېنىڭ جانۇ - دىلىم،
بەگ ھاۋازخان ئېزىز ئوغلۇم،
قوزام تالدۇرما - تالدۇرما.

غازات قىلغىن شىردەك بولۇپ،
دۈشمەن قالسۇن يەردەك بولۇپ،
جەننەت ئىچىدە ھوردەك بولۇپ،
قوزام تالدۇرما - تالدۇرما.

كۈندەك نۇرلۇق يۈزۈڭ تاۋلاپ،
دۈشمەن ئارىسىنى ئارىلاپ،
يىگىتلەرنى سەر خىل تاللاپ،
گۈلۈم سولدۇرما - سولدۇرما.

دۈشمەن چەكۈن قايقۇ مەنەت،
40 پادىشا ساڭا ئۆلپەت،
بۇدۇر ساڭا بىر غەنمەت،
قوزام تالدۇرما - تالدۇرما.

گور ئوغلى دەپ شۇكرى لىللا،
ھاۋاز ئوغلۇم ساڭا دىلخا.
پانى ئىرۇر ئۇشۇ دۇنيا،
بالام تالدۇرما - تالدۇرما.

ئەھمەدخان:

— مانا بۇ بەگ ھاۋازنى ياندۇرايلى! —
دىدى. گور ئوغلنىمىڭ بۇ سوزگە ئاچچىغى كەل-
دى.

— ئەي ساقىلى ئاقىرىپ تېخى دىلى ئافار-
مىغان تاغام، مېنىڭ پىرى ئۇستازلىرىم چۈشۈم-
دە سېنىڭ كورگەن ۋە كورىدىغان دەۋلىتىڭ
كېرەم قاسساپنىڭ ئوغلى بەگ ھاۋازنىڭ پى-
شانىدا دەپ بىشارەت بەرگەن؛ مەن شۇنداق
چە لەشكەرلەر بىلەن بەگ ھاۋازنىڭ ھەمرا-
لىغىدا بۇ جەڭگە كېتىۋاتسام، سەن شۇنى كۆ-
رۈپ تۇرۇپ يەنە بەگ ھاۋازنى ياندۇرساق
دەيەن. شۇ سوزۇڭ ئۈچۈن مەن سېنى 40
ئاتلىق ئادەم بىلەن شەھەر ساقلاشقا ياندۇر-
دەن! — دىدى.

ئەھمەدخان كويچىلىك ئالدىدا ئىزا تارتتى.
لېكىن ئۇنىڭ 40 ئاتلىق ئەسكەرنى ئېلىپ
ئارقىغا يانماي ئەلاجىمۇ يوق ئىدى. چۈن-
كى گور ئوغلى سۇلتان، دىگەن سوزىدىن يان-
مايدىغان ئادەم ئىدى. ئەھمەدخان ئارقىغا
ياندى. ئۇ يولدا كېلىۋېتىپ ئوز - ئوزىگە:
"خەپ! مەن سېنىڭ قىلغىنىڭغا شەھەرگە
قايتىپ بېرىپ ئۇنى خانىۋەيران قىلىۋاتسام،
ئەھمەدخان ئېتىمىنى ئوچۇرۇپتىمەن!" دىدى.
ئۇ بىر نەچچە كۈن يول يۈرۈپ چەمبىل شەھ-
رىگە كەلدى. دەرۋازىنى قاقتى، دەرۋازىۋەنلەر:
— مەزگىلىسىز دەرۋازىنى ئۇرغان كىم
سەن؟! — دەپ سورىدى. ئەھمەدخان:

— مېنى گور ئوغلى بىلەن بەگ ھاۋازخان
شەھەرنى ساقلىغىلى ياندۇردى، مەن ئەھمەد-
خانەن، دەرۋازىنى ئېچىڭلار! — دىدى. دەرۋا-
زىۋەنلەر:

— بىز گور ئوغلى بىلەن بەگ ھاۋازخان-
دىن باشقا كىشىلەرگە بۇنداق چاغدا دەرۋازىنى
ئاچمايمىز! — دەپ جاۋاب بېرىشتى. ئەھمەدخان:

— مەن شۇلارنىڭ بۇيرۇغى بىلەن شەھەر
ساقلىغىلى كەلدىم! — دىدى. دەرۋازىۋەنلەر:
— ئانداق بولسا بىز ئاغا يۈنۈس پىرى
بىلەن زەينەپشاه ئايىمىدىن سورايلى! — دىمىش-
تى. ئۇلار كېلىپ ئىككى ئايىمىدىن:

— ئەھمەدخاننى گور ئوغلى بىلەن بەگ
ھاۋاز خان شەھەر ساقلاشقا ئەۋەتىپتۇ. دەرۋا-
زىنى ئاچسىزمۇ؟ ئۇلار شەھەرگە كىرسۇن-
مۇ؟! — دەپ سورىدى، ئىككى ئايىم:

— ئۇلار ئەۋەتكەن بولسا كىرسۇن. ئۇلار-
سىزمۇ شەھەر تىمىچ ئىدى، دەپ جاۋاب
بېرىشتى. دەرۋازىۋەنلەر دەرۋازىنى ئاچتى،
ئەھمەدخان شەھەرگە كىرىپلا:

— زامانى زامان كىمىنىڭ زامانى؟ ئەھمەدخان-
نىڭ زامانى! — دەپ ئوزىنى پادىشا ئېلان
قىلدى. ناغرا، كىنايە - سۇنايىنى ئوزىنىڭ نا-
مىغا چالدۇردى. غەزىپىلەرنى ئېچىپ بۇلاڭ -
تالاڭغا قويۇپ بەردى. يېڭى ئوسمە 16 ياش-
لىق ۋە 20 ياشلىق يىگىتلەردىن 12 مىڭنى ئە-
كەرتكىگە ئالدى. بۇلارنىڭ خىراجىتىنى، كىيىم
ۋە قورال - ياراقلارنى گور ئوغلى سۇلتان بىر
نەچچە شەھەرلەردىن ئېلىپ كەلگەن ئولجىلار-
دىن بەردى.

گور ئوغلى ۋە بەگ ھاۋازنىڭ خوتۇنلىرى
دىن ئاغا يۈنۈس پىرى ۋە زەينەپشاه ئايىمىنى
ئەھمەدخان دارغا ئاسماقچى بولدى. شەھەردى-
كى مويىسىمىدلەر، چوڭلار ئۇنىڭ ئىالىدىغا
كېلىپ:

— ئەي ئەھمەدخان، سەن ساراڭ بولدۇڭ
مۇ؟ گور ئوغلى بىلەن بەگ ھاۋازخان ئول-
سىغۇ بۇ ئىشلار ئوتتۇپ كېتەر. ئەگەر ئۇلار
بۇ جەڭلەردىن غەلبە بىلەن تىرىك قايتىپ
كەلسە قانداق قىلىسەن؟ ئۇلارغا، قارا خانغا نىمە
دەپ جاۋاب بېرىسەن؟ سەن خاپا بولساڭ گور
ئوغلى بىلەن بەگ ھاۋازدىن خاپا بويسەن، بۇ
ئاياللاردا نىمە گۇنا ۋە نىمە ئوچۇڭ بار؟! —

بۇلارنى قويۇپ بەرگەن. بېشىنى ئېلىپ شەھەر-
دىن چىقىپ كەتسۇن، كۈنىنى ئالسىن! — دى-
يىشتى. ئەھمەدخان بۇ ئىككى ئايىمنى يىلاڭ
باش، يىلاڭ ئايلاق ھالدا ئۇرۇپ، ئىزا - ئاھانەت
قىلىپ شەھەردىن قوغلاپ چىقاردى. چاكاچىنى
چىقىرىپ:

— شەھەر ئاھالىسىدىن ھىچ كىشى ئىغا-
يۇنۇس پەرى بىلەن زەينەپشاه ئايىمغا ۋە ئۇ-
نىڭ ئىككى بالىسىغا بىرەر تىرقاچ يىاكى بى-
رەر چىمە سۇ بەرمەسۇن. ئەگەر بۇ پەرماننى
ئانگىلىماي ئۇلارغا كىمدۇر كىم نان ۋە باش-
قا نەرسە بەرسە ئۇ كىشىنىڭ بېشى ئۈلۈمگە،
مال - مۈلكى تالاڭ - تاراجقا كېتىدۇ! — دەپ
چاكا قىلدۇردى. ئۇلار:

— بىزلەر بۇ قارا يۈزنىڭ ئالدىدا خەلق-
تىن ئاش - نان، سۇ تىلەپ ئۇلارنى بالاغا
قويغىچە چۈلگە چىقىپ كېتەيلى. ئەجىللىمىز
يەتسە شۇ يەرلەردە ئۈلەيلى. بۇلار بىزنىڭ
ئۈلۈكىمىزنىمۇ كۆرە - سۇن! — دەپ يىغلىشىپ
چەمبىلىنىڭ دەرۋازىسىدىن چىقىپ كېتتى.
ئۈچ تاش يول يۈرۈپ بىر باينىڭ ھويلىسىغا
يېتىپ كەلدى. بۇ كىشى گۈر ئوغلنىڭ ئىلتى-
پاتى بىلەن باي بولغان ئادەملەرنىڭ بىرى
ئىدى. بۇ يەردىن ئۈتسىلا قاقاس چۈلگە كى-
رىپ كېتەتتى. ئۇلار:

— بۇ ئويگە كىرەيلى، نان بەرسە ئەجەپ
ئەمەس. — دېيىشىپ مەسلىھەت بىلەن ئىككى
بالىنى كىرگۈزدى. بۇ بالىلار ھويلىغا كىرگەن
ئىدى. باي بۇلارغا:

— ئەي شۇملار، مېنىڭمۇ تەئەللۇقۇمنى
بۇلاڭ - تالاڭغا قويماي دەمەن؟! يوقال-
كۈزۈمدىن! — دەپ ئىككىسىگە ئىككى قامچا
سالىدى. بالىلار يىغلىشىپ قايتىپ چىقتى. باي-
نىڭ ئاۋازى بىلەن بالىلىرىنىڭ يىغىشىنى ئان-
لىغان بۇ ئىككى ئايال:

— ئەي رەھىمىمىز باي، بۇ ئىككى كىچىك
مەسۇمە بالىلارغا سالغان قامچىنى بىزگە ئۇرساڭ
بولمامدۇ؟ بۇلاردا نىمە گۇنا بار. بۇلارنى سې-
نىمك ھويلاڭغا بىز كىرگۈزگەن. خۇدا نېمىچ
قىلسا ئىككى قامچىغا 100 قامچا ئۇردۇرمىساق
ئايىم ئېتىمىز قۇرۇسۇن! — دەپ قەسەمىيات
قىلىشتى. شۇنداق قىلىپ بۇ ئىككى ئايال، بالى-
لارنى يېتىلەپ زار - زار يىغلاپ چۈلگە چىقىپ
كېتىپ بېرىپ، بۇ نەزەمنى ئوقىدى:

پەرۋەيدىگار رەھىمىمىز قۇدرىتىڭ كەڭ خۇدايا،
بىز بىچارە قۇلۇڭغا رەھىمە قىلغىن خۇدايا.

گۈر ئوغلنىڭ ھەسرەتىنى يار قىلمىسەن خۇدايا،
ئوچۇق يۈزۈڭ كۆرمەككە زار قىلمىسەن خۇدايا.

بۇ چوللەردە بىز غېرىپ، رەڭكى روھلار سارغىيىپ،
دەرگاھىڭغا يالۋۇرۇپ زار يىغلايمىز خۇدايا.

سەھەرلەردە ئويغۇنۇپ، ئۈمىت بىلەن تولغۇنۇپ،
كۈزلەر ياشقا بۇلغۇنۇپ، قان يىغلايمىز خۇدايا.

بىر ئوت پەيدا بولۇپتۇ، كۆڭۈل غەمگە تولۇپتۇ،
باغرىمىزنى تىلمىپتۇ رەھىمە قىلغىن خۇدايا.

يۈرەكلەردە دەرتلەر كۆپ، بىر دەپتەرگە سىغمايدۇ،
دەرتتە نلەرنىڭ قەدرىنى بىرمەر ئىنسان بىلمەيدۇ.

سەندىن ئۈزگە كىممىم بار، ئاغا يۈنۈس يىغلايدۇ،
يا ئىلاھى پەرۋەيدىگار رەھىمە قىلغىن خۇدايا.

بۇلار چۈلگە چىقىپ كەتكەندىن كېيىن
باينىڭ خوتۇنى ئېرىگە:

— ئەي دىلى قاتتىق باي، شۇ ئاياللار ۋە
بىچارە مەسۇمە بالىلارغا 5 - 6 نان بەرسەڭ

يامان بولارمىدى؟ — دەپ قولغا 5 - 6 نان ئېلىپ ئۇلارنىڭ ئارقىسىدىن ئىزدەپ ماڭدى. 2 تاش يول يۈرۈپ ئۇلارغا يېتىشتى، ئېلىپ كەلگەن نانلىرىنى بەردى، يەنە 2 قاپاق سۈمۈ بەردى. ئۇلار بۇ ئوزۇقلۇققا يېتىشىپ خوشال بولۇشتى. ئاز - تولا ماغدۇرغا كېلىپ يەنە يولغا چۈشۈشتى.

ئاغا يۈنۈس بەرى، زەينەپشاھ ئايىم، ئېلى خان، نۇرخان دىگەن ئىككى بالا بىلەن بۇ چۆلدە سەككىز كۈن يول يۈردى. ئۇلار شۇ يۈرۈشتە بىر تاغنىڭ ئېتىگىگە يېتىپ بارغاندا، ئاغا يۈنۈس بەرى ھوشىدىن كەتتى. يەنە ئازراق مېڭىپ زەينەپشاھ ئايىم مۇ ھوشىدىن كېتىپ يىقىلدى. 2 بالا يېتىلىشىپ يەنە بېرىم تاش يول مېڭىپ بىر تاغنىڭ ئۈستىگە چىقتى. ئۇلار توت تەرەپكە قارىغان ئىدى، قىياپەتەرەپتىن كوزىگە بىر چېدىر كورۇندى. بالىلار بۇنى كورۇپ يىغلاشتى. يېتىلىشىپ چېدىر تەرەپكە قاراپ ماڭدى، ئۇلارمۇ چېدىرنىڭ تۈۋىگە بېرىپ يىقىلدى.

بۇ چېدىر خالدار بايۋەتچىنىڭ چېدىرى ئىدى. ئۇنىڭ خوتۇنى چېدىردا ئولتۇراتتى. قۇلىغىغا بىر نالە - پەريات ئاۋازى ئاڭلاندى. ئۇ، تاشقىرىغا چىقىپ ھالىدىن كېتىپ يىقىلغان 2 بالىنىڭ ئىگىراۋاتقانلىغىنى كوردى. ئۇ ئايال بۇ ئىككى بالىدىن:

— سەن نىمە جانسەن؟ جىنمۇسەن؟ ئادەم مۇسەن؟ بۇ يەرگە نەدىن پەيدا بولۇشتۇڭ؟ بۇ ئادىمىزاتنىڭ ئايىغى تەگەيدىغان يەرنىدى! — دىدى.

ھالىدىن كەتكەن بالىلار يىغىدىن ئوزۇنى توختۇتالمىدى. گەپمۇ قىلالمىدى، ئۇ ئايال بۇلارنىڭ ئالدىغا دەستىخان ئېلىپ چىقىپ تائام قەيىدى. ئۇلار ئاغزىغا بىر لوقمىدىن تائام سالغاندىن كېيىن، "ئانىسىنىڭ ۋە چوڭ ئانىسى -

نىڭ چۆلدە ئاچلىقتىن يېتىپ قالغانلىغىنى، ئوزلىرىنىڭ بەگ ھاۋازنىڭ بالىلىرى ئىكەنلىكىنى، ئۇ ئايال بۇ سوزنى ئاڭلاپ: — ۋاي ئىسىم! — دەپ نان، سۇ ئېلىپ چىقىپ 2 بالا بىلەن يولغا چىقتى. بىر سائەت يول يۈرۈپ زەينەپشاھ ئايىمىنىڭ ئالدىغا كەلدى. قارىسا ئاپتاپتەك بىر مەلىكە چۆلدە ھۇشسىز يېتىپتۇ. خالدار بايۋەتچىنىڭ خوتۇنى زەينەپشاھ ئايىمىنىڭ بېشىنى تىزىغا ئالدى. ئۇنىڭ ئاغزىغا پاختىدا سۇ تېمىتتى. ئۇ، ھۇشغا كېلىپ كوزىنى ئاچتى. "خۇدايا شۇكرى" دەپ ئورنىدىن قوپۇپ خالدار بايۋەتچىنىڭ خوتۇنى بىلەن تونۇشتى. يېنىمغا كېلىپ ئولتۇرۇپ، ئاغا يۈنۈس بەرى بار جايىنى كورسەتتى. ئۇلار بىرلىكتە ئاغا يۈنۈس بەرى بار جايغا باردى. بىرسى بېشىنى يولدى، يەنە بىرسى پاختىدا ئاغزىغا سۇ تېمىتتى. ئاغا يۈنۈس بەرىمۇ ھۇشغا كەلدى. "خۇدايا شۇكرى" دەپ ئورنىدىن قوپۇپ خالدار بايۋەتچىنىڭ ئايىلى بىلەن تونۇشتى. بىر دەمدىن كېيىن ئۇلارنىڭ ھەممىسى بىر - بىرلىرىنىڭ قولىنى تۇتۇشۇپ چېدىرغا قاراپ ماڭدى.

بۇ مەزگىلدە خالدار بايۋەتچى شىكارغا چىقىپ كەتكەن ئىدى. ئۇ، ئوۋدىن قايتىپ چېدىرغا يېتىپ كەلدى. لېكىن خوتۇنى ئادەتتىكىدەك ئۇنىڭ ئالدىغا چىقىمىدى، ئۇنىڭ ئېتى قاتتىق كىشىنىدى. خوتۇن يەنە چىقىمىدى. ئۇ، ھەر دائىم شىكارغا چىقىپ قايتىپ كەلسە، ئات بىر قېتىم كىشىگەن ھامانلا خالدارنىڭ خوتۇنى چېدىردىن چىقىپ ئۇنىڭدىن ئەھۋال سوراپ ئېتىنى ئالاتتى. بۇ نوۋەت ئات 3 قېتىم كىشىنىدى، خوتۇنىنىڭ دىدارىمۇ كورۇنمىدى. خالدارنىڭ ئاچچىغى كەلدى. ئۇ، غەزەپ بىلەن چېدىرغا كىردى. قارىسا خوتۇنى يوق، خالدارنىڭ كۆڭلىمگە گۇمان چۈشتى. ئۇ ئۈز - ئۈزىگە: "بۇ خو -

دىرىنىڭ ئارقىسىدىن جاي راسلىدى. خالدارنىڭ خوتۇنى مېھمانلارنى باشلاپ كېلىپ ئەدەپ - قائىدىگە مۇۋاپىق ئىززەت - ئىكرام بىلەن ئۇلارغا زىياپەت بەردى. بېشىدىن ئوتكەننى سوزلەشتى. 5 - 6 كۈن شۇنداق ئوتتى. كۈن لەردىن بىر كۈنى خالدارنىڭ ئويىغا مۇنداق بىر خىيال كەلدى: "گور ئوغلنىڭ خوتۇنى، كېلىنى بىزنىڭ ئويىدە بولغاندىن كېيىن، مەن كارۋان يولىغا چىقىپ سودىگەرلەردىن گور ئوغلغا تەۋە باج - خىراجەتلەرنى ئېلىپ، ئۇنى بۇلارغا خىراجەت قىلىپ بېرى" دىدى. ئېتىنى توقۇپ مىندى، بېشىغا ئالتۇن قالىپىنى كەيدى، قولغا ئوتكۈر نەيزىسىنى ئالدى. كارۋانلار ئوتىدىغان چوڭ يولنىڭ بويىغا كېلىپ ئولتۇردى. بىر سودىگەر بار ئىدى، ئىسمىنى مېلى دەيتتى. ئۇ 500 خىچىردا ئىسپاندىن چەمبىلگە، چەمبىلدىن شاختارنىڭ شەدرى جەيھۇنغا مال يوتكەپ كارۋانلىق قىلاتتى. ئۇنىڭ 80 خىز - مەتكارى بار ئىدى. خالدار يولنىڭ بويىغا چىققاندا شۇ كېلىپ قالدى. ئۇ، سودىگەرگە:

— ئەي مېلى، بۇ مالنىڭ بېجىنى قانداق قىلمىسەن؟ — دەپ سورىدى.

سودىگەر:

— گور ئوغلغا بېرىمەن، — دىدى.

خالدار:

— ئۇنداق بولسا باجنى مانا بېرىسەن! —

دىدى. سودىگەر:

— نىمە ئۈچۈن؟! — دەپ سورىدى.

خالدار:

— گور ئوغلنىڭ خوتۇنى، كېلىنى، نەۋرە -

سى مېنىڭ ئويۇمدە، مەن سەندىن بۇ باجنى

ئېلىپ شۇلارغا خىراجەت قىلمەن! — دەپ

جاۋاب بەردى.

سودىگەر:

— سەندەك بىر پادىچىنىڭ ئويىدە ئۇلار

تۇنىنىڭ بۇ يەردە ئاشىسى بار ئىكەن، ئۇ بۈگۈنكى ۋاقىتنى فەنئەمەت بىلەپ شۇنىڭ قېشىغا كەتكەن ئوخشايدۇ. دىدى. چىددىدىن چىقىپ ئېتىغا مىندى. "ئەگەر ئاسمان بىلەن يەرنىڭ ئارىلىغىدىلا بولساڭ سېنى ئىززەت تېپىپ كورگەن يېرىمدىلا نەيزەمنىڭ ئۇچىغا سانجىپ كوتۈرۈپ كەلمەسەم خالدار ئىسمىم قۇرۇسۇن!" دەپ قەسەم قىلىپ، ئېتىنى تاغ ئۈستىگە قارىتىپ چاقتى.

قارىسا خوتۇنى 2 ئايال ۋە ئىككى بالا بىلەن چولدا كېلىۋاتقان، ئۇ خوتۇنىنى كورۈپ: "سېنى شۇ مېھمانلىرىڭ بىلەن نەيزەمنىڭ ئۇچىغا سانجىپ ئالمايمەن!" دەپ ئات قويدى.

خالدارنىڭ نەيزىسىنى يانتۇ قىلىپ ئات چاپتۇرۇپ كېلىۋاتقانلىغىنى كورگەن خوتۇنى: — ئەي ئەدەپسىز، بۇ سېنىڭ نىمە قىلغىنىڭ؟ يەڭلەرنىڭ بېگى، خانلارنىڭ تاجىمدارى ئىمىر گور ئوغلنىڭ خوتۇنى، كېلىنى، نەۋرىسى كەلدى. ئاتتىن چۈشۈپ نەيزەگىنى يىغ! — دىدى. خالدار ئەجەپلىنىپ:

— ئەي خېنىم، بۇ قانداق گەپ؟ راست دەۋاتامسەن؟ ياكى چاقچاقمۇ؟ — دەپ سورىدى. خالدارنىڭ خوتۇنى:

— پۈتۈن ئەتراپقا داڭقى ئاۋازى شوھرىتى پۇر بولۇپ تارقىلىپ كەتكەن ئىمىر گور ئوغلىنىڭ خوتۇنى، كېلىنى، نەۋرىسىنىڭ قەدىمى بىزنىڭ بۇ يەرلەرگە يېتىپ كەپتۇ. مانا بۇ، شۇ كىشىلەر، — دەپ كورسەتتى. خالدار بايۋەتچى خوتۇنىدىن بۇ خەۋەرنى ئاڭلاپ:

— راست شۇنداق بولسا مەرھەمەت. مەن ئالدىڭلاردا بېرىپ چىدىرىنى تۈزەپ، كىمىز بىساتلارنى سېلىپ تۇراي! — دەپ ئېتىنى چاپتۇرۇپ كەتتى. ئۇ چىددىغا يېتىپ كېلىپ بېقىۋاتقان بىر بوداق قويىنى سويدى. "ئۇلار مەندىن قورۇنۇپ قالمىسۇن" دەپ ئوزىگە چىپ

لارنى بىر - بىرلەپ يېشىپ كوردى. سودىگەر بىر ساندۇقنى ئاچقىلى ئۈنمەيدى. خالدار:

— سەن بۇنى نەمەشقا ئاچمايسەن؟! — دەپ سورىدى. سودىگەر:

— مەن بۇنى 2000 سەر تەڭگىگە تەييار قىلدۇرغان. مەخسۇس شاختارغا تەييارلانغان سوۋغا! — دىدى. خالدار:

— ئاچ، كورەي! — دىدى. سودىگەر ئۈنمەيدى. خالدار قىلمىچ بىلەن ئۇنىڭ قۇلۇپىنى ئۈزۈپ چۈشۈردى، ساندۇقنى ئاچتى. ئۇنىڭ ئىچىدىن پار - پۇر قىلىپ كوزنى قاماشتۇرىدىغان 2 كىمىملىك ئېسىل ماتا چىقتى. ئۇ قارا قۇش تاقىنىڭ تۈكىدەك چىكىم - چىكىم رەڭلىك ئىدى. خالدار بۇنداق رەخنى تېخىچە كورمىگەن ئىدى. — باجدىن ئوتتۇم! — دەپ پادىسىدىن 100 قوينى بېرىپ، بايىقى مالنى ئېلىپ ئويىگە يېنىپ كەلدى. ئۇ خوتۇنىنى قىچقىرىپ:

— پەتنۇس ئېلىپ چىق! — دىدى. خوتۇنى پەتنۇس ئېلىپ چىقتى. خالدار ئۇ رەخنى خوتۇنىغا بېرىپ تۇرۇپ:

— بۇنى ئېلىپ كىرىپ خېنىملارنىڭ ئالدىغا قوي! رەخىمنى ئال. ئەگەر ئالا نەمەتلىك قىلىدىغان بولساڭ ساڭا ياخشىلىق يسوق! — دىدى. خوتۇنى:

— خوپ! — دەپ ئېلىپ كىرىپ ئۇلارنىڭ ئالدىغا قويدى. ئۇلار بۇ رەخنى كورۇپ خوش بولۇشتى ۋە:

— بىز شۇنداق ئۇلۇغ دىگەننىڭ خوتۇنى بولۇپ تۇرۇقلۇق بۇنداق ئېسىل ماتانى كور-

نەمە ئىش قىلىدۇ؟ سەندەك پادىچىنىڭ كور ئوغلىغا تېگىشلىك باجنى ئېلىشقا ھەقىقەت يوق، — دىدى. خالدار:

— كور ئوغلى ۋە بەگ ھاۋازخاننىڭ خو- تۇن - بالىلىرى مېنىڭ ئويۇمدە دىدىمەن؟ مەن بۇ باجنى سەندىن ئالسام شۇنىڭغا خىراجەت قىلىمەن، — دىدى. سودىگەر:

— مەن باجنى كور ئوغلى ۋە بەگ ھاۋاز- خاندىن باشقا ھېچكىمگە بەرمەيمەن! — دىدى. خالدار ناھايىتى كېلىشكەن پالۋان ئىدى. ئۇنىڭ يۈزىگى قاپتەك ئىدى. بەدەن كوشلىرىمۇ مۇشتەك كالىدەك ھۇرپۇيۇپ چىققان ئىدى. شۇنداق بولسىمۇ ئۇ، ئوزنى بېسىۋېلىپ: — ئۇنداق قىلما! باجنىڭ 40 دىن بىرىنى ماڭا بەرگىن! — دىدى. سودىگەر:

— ياق! — دىدى. خالدار:

— ئۇنداق بولسا 80 دىن بىرىنى بەرگىن! — دىدى. سودىگەر بۇنىڭغىمۇ ئۈنمەيدى. ئەك- سىنچە خىزمەتكارلىرىغا:

— خالدارنى تۇت! — دەپ بۇيرۇق قىلدى. چاكارلار ئۇنى تۇتۇشقا يۈگۈرۈشتى. خالدارنىڭ غەزىۋى ئورلىدى. قولغا نەيزىسىنى ئېلىپ چاكارلاردىن 30 - 40 ئادەمنى گويا قۇشقاچ- نى سانجىغاندەك نەيزىسىگە سانجىپ ئېلىپ تاشلىۋەتتى. مېيلى سودىگەر قورقتى. خالدارغا قاراپ:

— باجنى قانداق ئالساڭ شۇنداق ئال! — دىدى. خالدار:

— باياراق شۇنداق دىسەڭ بولمايسەن؟ — دەپ 500 خېچىرنىڭ يۈكىنى چۈشەردى. مال-

مەپتىكەنمىز، سەلەرنىڭ قىلغان بۇ ياخشىلىق -
غەڭلارنى خۇدا خالىسا بىزەمۇ قىيىنچىلىقىمىز، -
دەپ رەخەت ئېيتىشتى.

ئارىدىن خېلى كۈنلەر ئوتتى. خالدار باي -
ۋەتچىنىڭ كۆڭلىگە يەنە بىر ئىش كەلدى.
40 لەك ئەسكىرى بار قارا خان پادىشاغا بىر
ھەلە ئىشلىتىپ تىۋەندىكىدەك خەت يازاي
دېدى: "قارا خان پادىشا، مەن ئوغلىمنىڭ
خەتتە تويىنى قىلماقچى بولۋاتىمەن. ئوزلىرىنى
لەشكەرلىرى بىلەن تويغا تەكلىپ قىلىمەن."
دېگەن خەتنى يېزىپ بىر خىزمەتكارىدىن قارا
خانغا ئەۋەتتى. 5 كۈن دېگەندە خەت قارا خانغا
يەتتى. قارا خان پادىشا خەتنى ئوقۇپ غەزەپ -
لەندى. "بىر پادىچى ماڭا بۇنداق خەت يې -
زىپتۇ، بۇ ئۇنىڭ نىمە قىلغىنى؟ ياكى ئۇنىڭغا
غايىپتىن بىرەر نەرسە ئۇچىرىدىمۇ؟ مەنمۇ
ئۇنىڭغا بىر خەت يازاي، ئۇ مەن دېگەن
نەرسىلەرنى تەييار قىلسا باراي، بولمىسا تۇ -
غۇلغىنىغا پۇشايمان قىلسۇن." دەپ تىۋەندىكى
خەتنى يازدى: "ئالدى 40 ياش، ئارقىسى 25
ياش، 1000 دىن بىرنى تاللاپ ئالغان 40
لەك ئەسكىرىم بار. ئۇلار مەندىن ئايرىلمايدۇ.
1000 چېدىر تىكىلسۇن، 1000 گۈل مىخ قى -
قىلسۇن. 100 مىڭ تىۋىرا تەييار قىلىنسۇن.
بۇلار تولۇق تەييارلانمىسا بارمايمەن." دېدى
ۋە ئۇنى موھرىلەپ ئەۋەتتى. خالدار بۇ خەتنى
كۆرۈپ 4 يەرگە كونا چېدىر تىكتى. 4 يەرگە
4 مىخنى قېقىپ 4 تىۋىرنى ئېسىپ قويدى.
قارا خانغا: "سىز دېگەن ئىشنىڭ ھەممىسىنى
تەييار قىلدىم،" دەپ جاۋاب خەت يازدى.
قارا خان پادىشا بۇ خەتنى كۆرۈپ:

— بۇ چايغا بارماي بولمايدۇ. تارت كە -
ناينى، چال ناغرا - سۇناينى! — دەپ 40 لەك لەش -
كىرىنى ئېلىپ يولغا چىقتى. قارا خان پادىشا

10 نەچچە كۈن يول يۈرۈپ خالدارنىڭ قېشىغا
كەلدى. قارىسا ھىچ نەرسە يوق.

قارا خان خالدارغا غەزەپ بىلەن:
— قېنى قىلغان تەييارلىغىڭ؟ ئىش
پىسادىچى! — دېدى. جاللاتلار خالدارنى
ياقىمىدىن تۇتۇپ قارا خاننىڭ ئالدىغا ئېلىپ
كېلىشتى.

خالدار:

— تەخمىر، ئەرزىم بار ئاڭلىمىلا! — دېدى.

قارا خان:

— نىمە ئەرزىڭ بار؟ — دەپ سورىدى.

خالدار:

— مەن سەلە دېگەن نەرسىلەرنى تەييارلە -

حقىچى ئىدىم. بىزنىڭ چېدىرىمىزغا 3 — 4
مېھان كېلىپ قالغان ئىدى، شۇلارنى كۈتۈمەن
دەپ ئۇ تەييارلىقنى قىلالىدىم، — دېدى.

قارا خان:

— ئۇ مېھان بىزلىرىمۇ ئۇلۇغمىكەن؟! —

دەپ سورىدى.

خالدار:

— تەخمىر پادىشاھى ئالەم، كورسىلە بىلەن
دىلا، — دېدى. چېدىردا قارا خان پادىشانىڭ
سوزىنى ئاڭلاپ تۇرغان زەينەپشاھ ئايم:

— ۋاي، بۇ مېنىڭ دادامغۇ؟ سەندىن ئاي -

رىلىپ بىزگە كوپلىگەن دەرت - ئەلەم يەتتى! —
دەپ يىغلاپ چىقتى. قارا خان قىزىنى
كۆرۈپ:

— نىمە ۋەقە بولدى قىزىم؟ — دەپ

سورىدى.

زەينەپشاھ ئايم:

— ئوز بېشىمدىن قورقمەن، — دېدى.

قارا خان:

— سوزلە! قىزىم، — دېدى.

زەينەپشاھ ئايم: "گۈر ئوغلىمنىڭ بەگ

ھاۋازخاننى ئېلىپ غازاتقا چىقىپ كەتكەنلىكىنى،

لىمىنى ئۇلارنىڭ قىزىل قېنىغا بويلاپ چىقاي! - دەپ رۇخسەت سورىدى.

قارا خان:

- بار، بېشىڭنى ئاللا سىلاپ ئامان قىل -
- ئۇن! - دېدى. خالدار پالۋان ئېتىنى راسا ئىم-
گەرلەپ توشىنى تارتىپ ئاتلاندى. قولغا نەي-
زىمىنى ئېلىپ مەيدانغا كىردى. ئېتىنى ئوي-
نۇتۇپ مەيداننىڭ ئۇ بېشىغا 10، بۇ بېشىغا
10، تورت تەرەپكە 40 قېتىم چا-پىنۇرۇپ ئېتى-
نىڭ ئاغزىغا كۈپۈك كەلگەندە مەيداننىڭ ئوت-
تۇرىسىغا كېلىپ توختىدى:

- قېنى، مەن بىلەن جەڭ قىلغۇدەك مەرت
بارمۇ؟ - دەپ سادا قىلدى.

يېڭى ئۈسەمە ئەسكەرلەردىن سادا چىقىمىدى،
ئەھمەدخان ئىزا تارتىپ كېتىپ:

- مانا مەن بار. - دەپ ئېتىنى مەنىپ ئۈ-
زى مەيدانغا چۈشتى. خالدار پالۋان ئەھمەد-
خاننى بەلۋېغىدىن تۇتۇپ كوتۈرۈپ بېشىغا
ئالدى. كېيىن بېشىدىن ئايلاندۇرۇپ ئۇنى يەر-
گە ئۇردى. ئۇنىڭ ياش ۋە يېڭى ئەسكەرلىرى
بۇنى كورۇپ: "بىزنىڭ پادىشاھىمىز يىقىلدى."
دەپ ھەر تەرەپكە قېچىشقا باشلىدى. بۇلار
ئۇلارنى 40 مىڭ لەشكىرى بىلەن قوغلاپ كې-
لىپ شەھەرگە كىردى. شەھەرنى ئېلىپ: "زا-
مانى - زامان كىملىرىنىڭ زامانى؟ قارا خاننىڭ
زامانى، ئىسەم گور ئوغلنىڭ زامانى، بەگ
ھاۋازنىڭ زامانى" دەپ ناغرا، كاناي - سۇناي
چالدۇرۇپ شەھەرنى زىننەتلىدى. ئەھمەدخاننى
ئەكەلدۈرۈپ، ئۇنىڭغا قارا خان:

- ئەي ساقىلى ئاقىرىپ، دىلى ئاقارمىغان
ئەھمەدخان، سېنىڭ قولۇڭدىن شۇنداق يامان
ئىشلار كەلدىمۇ؟ "گور ئوغلى ئولىغۇ خەيرد-
يات، ئەگەر تىرىك قايتىپ كېلىپ قالسا
مەن ئۇنىڭ يۈزىگە قانداق قارايمەن؟" دېگەن
پىكىرىنىمۇ ئويلاپ كورمىدىڭمۇ؟ بۇ ئەقىلمىز

يولدىن تاغىسى ئەھمەدخاننى شەھەر سا-
لاشقا ياندۇرغانلىقىنى، ئالا نىيەت ئەھمەدخان،
شەھەرگە قايتىپ كېلىپ ئوزىنى خان دەپ
ئېلان قىلىپ، گور ئوغلنىڭ غەزىنىنى تالان-
تاراج قىلدۇرغانلىقىنى، ئۇلارنى ئوردىدىن ۋە
شەھەردىن ئاچ - يالىڭاچ قوغلاپ چىقارغانلىقى-
نى، يولدا ئۇسساپ كېتىپ ئولۇشكە ئاز قالغان-
دا، خالدارنىڭ ئايىلى چىدىرغا باشلاپ كېلىپ
مېھمان قىلغانلىقىنى، خالدارنىڭمۇ ئوزلىرىنى
كۈتكەنلىكىنى" بېرىمۇ - بىر بايان قىلدى.

بەگ ھاۋازنىڭ خوتۇنى زەينەپشاھ ئايىم
مانامۇشۇ قارا خاننىڭ ئامراق قىزى ئىدى. قال-
را خان قىزىدىن بۇ سوزنى ئاڭلاپ، خالدارنىڭ
ئوبدان چىدىرىغىمۇ چۈشمىدى. غەزەپ بىلەن:

- تارت كارناينى، چال ناغرا - سۇناينى! -
دەپ 40 مىڭ لەشكىرىنى ئېلىپ چەمبىلگە قاراپ
راۋان بولدى.

ئەمدى سوزنى ئەھمەدخاندىن ئاڭلايلى:
ئۇ شەھەر ئوڭچە ئوزىگە قالغانلىقىدىن بىخارامان
كەيپى - ساپادا ئىدى. قاراۋۇللىرى ئۇنىڭغا
چەمبىلگە قاراپ 40 تۇغلۇق لەشكەر كېلىۋات-
قانلىقىنى خەۋەر قىلىشتى. ئەھمەدخان بۇ خە-
ۋەرنى ئاڭلاپ: "چەمبىل شەھرىنى ئالغانلىقىمنى
قارا خان پادىشا ئاڭلاپ، مېنى قۇتۇلۇقلاپ
كەلگەن ئوخشايدۇ" دەپ 12 مىڭ يىگىتتى
ياراقلرى بىلەن يول - يولغا ئوڭ - سولغا قويدى.
قارا خان يېتىپ كېلىپ، تەبلى جەڭ سوق-
تى. ئەھمەدخان بۇنى ئاڭلاپ:

- ھەي دەرىخ، قارا خانمۇ مانا ياۋ بولۇپ
كەپتۇ. - دەپ 12 مىڭ يىگىتتى ئېلىپ جەڭ
مەيدانىغا چىقتى. سەپ تۈزەپ تۇردى. قارا خاننىڭ
لەشكەرلىرى بىلەن بىللە كەلگەن خالدار بۇ-
نى كورۇپ:
- ئەي خان پادىشاھى ئالەم، مانا پاتىمە
بېرىڭ، مەن مەيدانغا كىرىپ مۇشۇ قارا ساق-

ئائىنىساينى تارت دارغا! — دەپ ھوكۇم قىلدى. جالالتار ئۇنى دارغا ئېسىشقا ئېلىپ ماڭغاندا خالدار پالۋان ئورنىدىن تۇرۇپ:

— ئەي پادىشاھى ئالەم، بۇنى بىز ئولتۇرسەك بولماس، بۇنىڭ ئىشىنى ئىمىم گور ئوغلى ۋە بەگ ھاۋازخاننىڭ ئوزلىرى كېلىپ بىر تەرەپ قىلسۇن! مەن ئۇنىڭ قېنىنى تىلەي، زىندانغا سالسۇن! — دىدى. قارا خان ئۇنىڭ ئولۇم كۆ-ناھىنى كېچىرىپ زىندانغا سېلىشقا ماقۇل بولدى. ئەھمەدخان زىندانغا بۇيرۇلدى. زىندان بېگى ئۇنىڭغا:

— ئەي قارا يۇز! سەن شۇ ھالىڭغا بىزنىڭ بېشىمىزغا نىمە كۈنلەرنى سالىدىڭ ھە؟! — دەپ ئۇنى كايىپ ئېلىپ كەتتى.

قارا خان چەمبىلە 5-6 كۈن تۇرۇپ 40 مىڭ لەشكەرنى ئېلىپ ئوز تېغىغا چىقىپ كەتتى.

خالدارمۇ 5-6 كۈندىن كېيىن شەھەردىن ئوز چېدىرىغا كەلدى. ئۇ، ئۆز-ئۆزىگە: "ئەمدى گور ئوغلى بىلەن بەگ ھاۋازنى تاپاي" دىدى. چېدىرغا، مېلىغا، ئايلىغا قاراشقا 80 دەك چاكارنى قويۇپ ئوزى ئېتىغا مىندى. قىلىچ-قالقان، ئوقيا-نەيزىلىرىنى ئېلىپ ئۇلارنى ئىزلەپ شاختارنىڭ جەيھۇن دىگەن شەھەرگە قاراپ ماڭدى. ئۇ، يولدا بىر پاتقاقچىلىققا دۇچ كەلدى. قارىسا، بۇ غەرق قان ئىكەن، ئۇنىڭ كوزىگە يىراقتىن بىر چېدىر كورۇندى. خالدار پاتقاقتىن ئايلىنىپ ئوتۇپ، شۇ چېدىرغا باردى. ئۇنىڭ ئىچىگە قاراپ ئۇخلاپ ياتقان بىر ئادەمنى كوردى. ئۇنىڭ قولى چىنارنىڭ شېخىدەك ئىدى. بېشىغا بىر ساندۇقتى قويۇپ ياتقان ئىكەن. خالدار ئۇنىڭغا قاراپ تاماشا قىلغاندىن كېيىن:

— سەللەمنا، بىزمۇ ئوزىمىزنى يىوغان ۋە سېمىز ئادەم دەپ بۇرۇپتىمىز، شۇنداقمۇ يوغى-

نىغان ئادەم بولىدىكەن! — دىدى. ئۇ، ئۇخلاۋاتاتتى. خالدار قولغا قىلمىچىنى ئېلىپ چاپاي، دەپ توختاپ قالدى. ئۇ، ئۆزىگە ئوزى: "بۇنى بۇ ھالەتتە ئولتۇرسەم، تاڭلا قىيامەت كۈنى مېنى خالدار ئۇخلاۋاتقاندا ئولتۇرگەن دەپ دەۋا قىلىمىسۇن. ئۇيغۇن-لۇمنىڭ شىرىگى، ئۇخلاۋاتقان ئادەمنى ئولتۇرۇش مەرتلىكىنىڭ ئالامىتى ئەمەس." دەپ قاتتىق شەپە قىلدى. ئۇ ئويغانمىدى. ئىككىنچى قېتىم شەپە قىلدى، ئويغۇنۇپ كوزىنى ئاچتى. لېكىن ئۇ، خالدارنى كوزىگە ئىلمىدى. خالدار غەزەپ بىلەن ۋاقىراپ تۇرۇپ، قىلىچ چاپقان ئىدى. ئۇنىڭ بويىنىدىن چىققان قاندا خالدار ئېقىپ كەتكىلى ئازلا قالدى. ئۇنىڭ بېشىنى، ساندۇغىنى ئېتىغا ئارتىپ گور ئوغلى ۋە بەگ ھاۋازلارنى ئىزدەپ يەنە يولغا چۈشتى. بىر يەرگە كېلىپ قارىسا، ناھايىتى قويۇق تىكىلگەن چېدىرنى كوردى. ئۇلار خۇددى بىرنىڭ ئۈستىگە يەنە بىرى تىكىلگەندەك تۇراتتى. ئۇ، بۇ چېدىرلارغا يېقىن كېلىپ، ئۇنىڭ گور ئوغلى بىلەن بەگ ھاۋازنىڭ چېدىرى ئىكەنلىكىنى بىلدى.

خالدار پالۋان بايىقى ساندۇق بىلەن باشنى بىر قىرنىڭ ئۈستىگە قويۇپ بۇلارنىڭ ئارىسىغا كىردى. گور ئوغلىنىڭ چېدىرلارنى بېقىۋاتقان قاراۋۇللىرى خالدارنى كورۇپ:

— ئەي خالدار، سەن بىزگەمۇ ئەل ئەمەس، شاختارغىمۇ يىساۋ ئەمەس. ئېيتقىن، بۇ يەرگە نىمەشقا كەلدىڭ؟ خەت-چېكىڭ بارمۇ؟! — دەپ سوراقتى.

خالدار:

— بار، لېكىن ئۇنى سىلەرگە ئەمەس، گور ئوغلىنىڭ ئوزىگە بېرىمەن! — دىدى.

قاراۋۇللار:

— ئانداق بولسا بىزمۇ سېنى گور ئوغلى

نىڭ قېشىغا ئۆتكۈزمەيمىز! — دېيىشتى. خالدار

پالۋان

— ئانداق بولسا مەن خېتىمنى ئېلىپ كېلەي، — دەپ ئارقىسىغا ياندى. بېرىپ بايىقى ساندۇق بىلەن باشنى ئاتقا ئارتىپ كەلدى. قالد راۋۇللار بۇنى كورۇپ:

— بۇ كىمىنىڭ بېشى؟ بىز بۇنداق باشنى كورمىگەن ئىدۇق، — دېيىشتى. ئۇلار خالدارنى گور ئوغلنىڭ قېشىغا ئېلىپ بېرىشتى. ئىمىر گور ئوغلى بۇنى كورۇپ:

— رەخمەت ساڭا ئەي خالدار، — دىدى. ئۇ يېنىدىكىلەرگە قاراپ:

— ئەي پالۋانلار بۇ باشنى سىلەر بىلەن سىلەر؟ بۇ كىمىنىڭ بېشى؟! — دەپ سورىدى، تۇرغانلارنىڭ ھەممىسى:

— بىز بىلمەيمىز، — دەپ جاۋاپ بېرىشتى. گور ئوغلى ئۇلارغا:

— بۇ باشنى بەگ ھاۋازخاننىڭ چېدىرىغا ئېلىپ بېرىپ كورسىتىڭلار! — دىدى.

بەگ ھاۋازخاننىڭ ئوك يېنىغا ئوق تەك كەن ئىدى، ئۇ چېدىردا داۋالەنپ ياتاتتى. قاراۋۇللار خالداردىن باشنى ئېلىپ كېلىپ بەگ ھاۋازخانغا كورسەتتى. بۇلار بىلەن بىللە گور ئوغلىمۇ كەلگەن ئىدى، بەگ ھاۋازخان گور ئوغلى بىلەن باشنى كورۇپ:

— مۇبارەك بولسۇن ئەي ئاتا! بۇ كالا شاختار دىگەننىڭ بېشى، — دىدى، گور ئوغلى باشلىق ھەممىسى خوش بولۇپ:

— رەخمەت ساڭا خالدار پالۋان، بۇندىن كېيىن قانداق دەۋلەت ۋە راھەت كورسەك بىللە كورەيلى! — دېيىشتى.

لۇنۇپ، شاختارنىڭ لەشكەرلىرىگە شىئەردەك ھۇجۇم باشلىدى، ئۇلار بۇ ھۇجۇمغا بەرداشلىق بېرەلمەي شەھەرگە قاراپ قاچتى، گور ئوغلنىڭ لەشكەرلىرى ئۇلارنىڭ ئارقىسىدىن قوغلاپ بېرىپ ئەل بولغانلارنى قويدى، قارشى چىققانلارنى ئولتۇردى، شەھەرنى ئېلىپ بۇتخانىلارنى چاقتى، ئۇنىڭ ئورنىغا مەكتەپ — مەدرىس، مەسجىت بىنا قىلدۇردى، ناغرا — كانىاي، سۇناي پالدۇردى. شەھەرگە ئوزىگە تەۋە كىشىلەردىن يادىشا قويدى، ئۇ يەردە بىر نەچچە كۈن تۇرۇپ ئارام ئالغاندىن كېيىن گور ئوغلى دوتلىرى ۋە ئوزىگە تەۋە قوشۇننى ئېلىپ شەھرى چەمبىلىگە قاراپ يولغا چىقتى، بۇلار بىر نەچچە كۈن يول يۇرۇپ، خالدار پالۋاننىڭ چېدىرىغا يېتىپ كېلىشتى، خالدار پالۋان گور ئوغلنىڭ ئالدىنى توسۇپ ئات-تىن چۈشتى.

— بۇ مېنىڭ ماكانىم، بۇ يەردە 5 - 6 كۈن ئارام ئېلىپ ئاندىن ماكانىملا! — دەپ چىڭ تۇردى.

گور ئوغلى ماقۇل بولۇپ، چېدىر بارىگاھ - لىرىنى شۇ يەرگە تىكتى، ھەممىسى ئوز چېدىرلىرىغا ئورۇنلاشتى، خالدار پالۋان ئۇلارغا قويلارنى سويۇپ، مېھمان قىلدى، خالدارنىڭ چېدىرىدا ئاغا يۇنۇس پەرى، زەينەپشاھ ئايىم، ئېلى خان، نۇرخان بار ئىدى، گور ئوغلى بۇ چېدىرغا كىرىپ كەلدى، ئۇ بۇ چېدىردا ئاغا يۇنۇس پەرى ۋە بەگ ھاۋازخاننىڭ بالىلىرىنى كورۇپ ھەيران قالدى.

ئاغا يۇنۇس پەرى گور ئوغلنى كورۇپ يىغلىدى، گور ئوغلنى خىجىللىق باستى. خالدار پالۋان گور ئوغلغا ئوزىنىڭ ئەھمەد خاننى شەھەرگە قايتۇرغانلىقىدىن باشلاپ بولۇپ ئوتكەن ئىشلارنىڭ ھەممىسىنى سوزلەپ بەردى.

گور ئوغلىنىڭ ساق - سالامەت بەگى ھاۋازخان بىلەن يېتىپ كەلگەنلىكىنى ئاڭلاپ، شەھەر ئاھالىسى ئالدىغا چىقتى، گور ئوغلى بىلەن بەگى ھاۋازخاننى كورۇپ ئۇلار: - ھارماڭ تورەم! - دېيىشتى، گور ئوغلى، بەگى ھاۋازخان ئوز تەختىگە چىقىپ ئولتۇرۇشتى. گور ئوغلى تاغىمى ئەدە - مەدخانغا كىشى ئەۋەتىپ ئۇنى زىنداندىن ئالدۇردى، گور ئوغلى تاغىمىغا:

گور ئوغلى خالدار پىلۋاننىڭ ھەممىتىگە "ئاپىرىن" ئوقىدى ۋە: - دۇنيادا نىمە تاپساق تەڭ كورىمىز! - دېدى، يېتىمداشتىن قول بېرىشىپ، تۇققان بولۇشتى. ئۇلار بۇ يەردە بىر نەچچە كۈن تۇرۇپ ئارام ئالغاندىن كېيىن ئاياللارنى تەختى راۋانغا ئولتۇرغۇزۇپ شەھرى چەمبىلىگە قاراپ ماڭدى. بىر نەچچە كۈندىن كېيىن ئۇلار چەمبىلىگە يېتىپ كېلىشتى.

— ئەي ساقىلى ئاقىرىپ دىلى ئاقارمىغان تاغا، سەن مېنىڭ تاغام بولۇپ تۇرۇغلۇق بۇ ئىشلارنى قىلىشقا قولۇڭ قانداق باردى؟ ئاياللارغا، شۇ نارىسىدە بالىلارغا ئىچىڭ ئاغرىمىدىمۇ؟ مەن ئولۇپ كەتسەمغۇ خەيرىيات، مانا مۇنداق تىرىك كەلسەم مېنىڭ يۈزۈمگە قانداق قارايدىغان-لىمىڭنى، سوزۇمگە نىمە دەپ جاۋاب بېرىدىغان-لىمىڭنى ئويلايمۇ كورمىدىڭمۇ؟! — دەپ سورىدى. ئاپپاق ساقاللىق ئەھمەدخان قىلمىشقا نا-دامەت قىلىپ يەرگە قاراپ ئولتۇردى.

گور ئوغلى كويچىلىككە قاراپ:

— ئەي شاھزادىلەر، پالۋانلار، باتۇرلار، ئە-مىرلەر، جامائەت، تاغام ئەھمەدخاننىڭ قىل-مىش گۇناھىغا قانداق قارايسىز، بۇ كىشىنى نىمە قىلماق كېرەك؟! — دەپ سورىدى.

تاجىمدار شاھزادىلەر، ئوردا ئەھلى، جامائەت: — ئەي ئىمىر گور ئوغلى، ئەھمەدخان سېنىڭ خوتۇنىڭغا ۋە كېلىن نەۋرەڭگە قانداق جاپا سالغان بولسا، بۇنىڭ ئوزىڭمۇ شۇنى قىلىش لازىم! — دەپ مەسلىھەت بېرىشتى.

گور ئوغلى تاغىنى ئەھمەدخاننى كويچىلىككىڭنىڭ پىكرى بويىچە خوتۇن - بالىلىرى بىلەن قوشۇپ، قايسى ئەلگە ۋە قايسى شەھەرگە كەتسەڭ كەت. كۈنىڭنى ئال! — دەپ چەمبىلدىن ھەيدەپ چىقاردى. ئۇنىڭ ئىشى "كىشىگە سانىساڭ ئوزگە، قاشقا سانىساڭ كوزگە" دېگەندەك ئاخىرلاشتى.

بەگ ھاۋازخان چەمبىلگە كەلگەندىن كې-يىن يۇرت ئىچى شۇنداق ئاۋات بولدىكى كىشى-كىشىگە زۇلۇم قىلمىدى. 40 مىڭ كى-شىلىك قوشۇن تەييارلىدى. ئۇنىڭ ھەر مىڭ كىشىسىگە بىر تاجىمدار شاھزادە ياكى پالۋان-نى باشلىق قىلدى. ئىچى پۇشقاندا كوڭۇل ئېچىشى ئۈچۈن بىر مەيخانا تەييارلىدى. ھەر-بى مەشغۇلاتلاردىن كېيىن ئۇ يىگىتلىرى بى-لەن شاراپ ئىچەر بولسا، شۇ مەيخانغا كېلەتتى. مەيخاننىڭ ئىچىگە كىرگەن كىشىلەرنىڭ شاراپ ئىچىدىغان ۋاقتىدا رىايە قىلىدىغان تەر-تىپلىرى بار ئىدى. مەسلىھەت: يىگىتلەردىن بى-

رەرسىنىڭ قولدىن شاراپ ئايىغى يەرگە چۈ-شۈپ كەتكىدەك بولسا، ياكى بىرەر قەترە مەي يەرگە تامسا، مەيخانىدىكىلەر شۇ يىگىتنى ئې-يىمپلاپ، مەسخىرە قىلاتتى. بەزىلىرىنى يەردە ئولتۇرغۇزۇپ قوياتتى. بۇ يەردە ئورۇنسۇز كۈ-لۈش، ئارتۇق بىرەر ئېغىز سوز قىلىش چەك-لەنگەن بولۇپ ئېيىپ سانىلاتتى.

بۇ يەرگە يىغىلغان ئايخان، كۇنخان، بۇلبۇل-خان، چىڭگىزخان، يۇلتۇزخان، ھەسەنخان قاتارلىق بارلىق تاجىمدارلارنىڭ ھەممىسى بەگ ھاۋازخان-نىڭ ئاغزىغا قاراپ ئولتۇراتتى. ئۇلارنىڭ ھە-ممىسى ئۇنىڭ سوزىگە تەشنا ئىدى. شۇ سەۋەبتىن گور ئوغلى باشلىق 7 ياشتىن 70 ياشقىچە كىش-لەرنىڭ ھەممىسى بەگ ھاۋازخان ھەققىدە ياخشى تىلەك بىلەن دۇئا قىلاتتى. ھەممىسى ئادىمىزات ئارىسىدا ۋۇجۇتقا كەلگەن مانا شۇنداق پاكىزە زاتنىڭ بەختىنى تىلەيتتى. 14 يىل مانا شۇنداق خاتىرجەملىكتە ئوتتى. بەگ ھاۋازخان نامى گور ئوغلىنىڭكىدەكلا ئالەمگە تارقالدى.

بەگ ھاۋازخان چەمبىلگە سۇلتان بولۇپ ئومۇرىنى خوشال - خورام ئۆتكۈزدى. ئۇ 40 مىڭ يىگىتلىرى بىلەن كېچىلىرى خۇدانىڭ قەھرىدىن قورقۇپ يىغلاپ تائەت - ئىبادەت قىلاتتى. شۇ سەۋەبتىن ئۇنىڭغا پىرى كامىللار نەزەر قىلىپ تۇراتتى. ئىمىر گور ئوغلى 120 ياشقا كىردى. ئۇ-نىڭ ئارەدەك قەددى پۇكۈلدى. ئوز پۇشتىدىن تامىغان بىرەر پەرزەندىنىڭ يوقلىغىدىن كوڭلى يېرىم بولۇپ كوزىدىن ياش توكۈلەتتى.

بىر كۈنى ئۇ ئاغا يۇنۇس پەرىنىڭ قې-شىغا كىردى:

— ئەي ئاغا يۇنۇس پەرى، سىز ئوز ئىخ-تىيارىڭىز بىلەن كېلىپ مېنىڭ ئەھمەدگە چۈشكەن ئىدىڭىز. مېنىڭ ئومۇرۇم ئاخىرلاشتى. يەنە بىر - ئىككى يىلدىن كېيىن مەنمۇ بۇ پانى دۇنيادىن كېتىمەن. شۇ چاغدا سىز ماڭا قان-داق قارىلىق تۇتىسىز ۋە نىمە دەپ يىغلايسىز؟ مەن سىزنىڭ شۇ چاغدىكى يىغىڭىزنى ھازىر ئوز قۇلغۇم بىلەن ئاڭلاپ كېتەي، — دېدى.

ئۇ ئاغا يۇنۇس پەرىنىمىڭ ئولك يېنىمغا ئوتتۇپ
 ئولۇكتەك بولۇپ ياتتى. ئۇنىمىڭ خوتۇنلىرىدىن
 بىرى گور ئوغلىنىمىڭ ئولك يېنىمغا، يەنە بىرى
 چەپ يېنىمغا، ئۈچىنچى بىرى بېشىغا كېلىپ، گور
 ئوغلىنىمىڭ ئۈستىگە كىمخاپتىن يۈپ-ۇق پاپتى.
 چاچلىرىنى يايىدى. ھەر بىرى نوۋەت بىلەن
 توۋەندىكى نەزمىنى ئوقىدى:

ئاغا يۇنۇس پەرى:

10 يېشىمدا غارىلدىغان غار ئىمدىڭ،
 30 ياشتا ئەسقىر تاغدا بار ئىمدىڭ،
 كوپ دۇشمەنگە ئوچ بولۇتتەك دار ئىمدىڭ،
 يېشىمىڭ سېنىمىڭ 120، قېرىدىڭ،
 بۇلۇت چايناپ مۇز پۈركىگەن سۇلتانم.

گۇلتار پەرى:

تۇلپاردىكى غەۋغالارغا ئۈگەتتىمىڭ،
 دورىدا پىياس - ئارقان سورەتتىمىڭ،
 نەزەك بىلەن قارا تاشنى تەۋرەتتىمىڭ،
 تاشنى تالقان قىلغان سېنىمىڭ غەيرىتتىمىڭ،
 بۇلۇت چايناپ مۇز پۈركىگەن سۇلتانم.

مىسقال پەرى:

دۇشمەنلەرگە تولا قىلدىڭ خۇرۇچنى،
 مەيداندا رۇستەمدەك قىلدىڭ ئۇرۇشنى،
 يىگىتلەرگە بەردىڭ ئالتۇن - كۈمۈشنى،
 قىزىل قانغا بويۇدۇڭ تىللا قىلمىچنى،
 دۇشمەنلەرنى قىرغىن قىلغان سۇلتانم.

ئاغا يۇنۇس پەرى:

بۇ بىر سوز بۇرۇندىن قالغان مىسالدۇر.
 40 خان بىردەك قەندى ئەسەلدۇر.
 ئىسپاتى، خالدار ھەمدە ھەسەندۇر،
 ياردەك غەيرەتلىك ئەرلەر تەمسىلدۇر،
 ئاتام ئېتىپ ئېلىپ قاچقان سۇلتانم.

گۇلتار پەرى:

ئالدىڭدا چالدۇردۇڭ تىللادىن سازنى،
 لاجىمغا ئالدۇردۇڭ ئودەك ۋە غازنى،
 111 ياشقا كىرگەن ۋاقتىڭدا،
 ئېپ كەلدىڭ قاساپ ئوغلى ھاۋازنى،
 بوتىمدەك بوزلۇتۇپ قاچقان سۇلتانم.

مىسقال پەرى:

بۇخارانىڭ بىر تۇمانى رىگىستانى،
 تازا مانا كەيگەن ئىكەن ئەرستانى،
 پەرزەندىڭ ئويىن كورسەم گۈلۈستانى،
 ئوزۇڭ سەن چەمبىل بەلنىمىڭ بەگ سۇلتانى،
 دۇنيادىن پەرزەندىسىز ئوتكەن سۇلتانم.

گور ئوغلى سۇلتان ئۇلاردىن بۇ سوزلەر-
 نى ئاڭلاپ:

— بارىكاللا، مەن سىلەردىن مەڭگۈ رازى.
 ھەر ۋاقىت مېنى سىلەر شۇنداق سوزلەر بىلەن
 ئەسلىپ يىغلىغايىسىز، دەپ ئورنىدىن تۇرۇپ
 مەيخانغا يۈرۈپ كەتتى.

ھەسەنخان بىلەن بەگ ھاۋازخان ئىككىسىمۇ:
 "ئاتام ئانىلىرىمىزغا ئوزىنى نىمە دەپ يىغلىتار
 ئىكەن" دەپ ئۇنىمىڭ ئارقىسىدىن كېلىپ، سىرت-
 تا تۇرۇپ ئۇلارنىڭ سوزلىرىگە قۇلاق سال-
 غان ئىدى. پەرىزات ئانىلىرى گور ئوغلىغا
 مەرسىيە ئوقۇپ: "دۇنيادىن پەرزەندىسىز ئوتكەن
 سۇلتانم" دەپ يىغلىغاندا ئۇلار بىر جايىدا
 تۇرالماي قالدى. بۇ سوز ئۇلارغا ناھايىتى
 قاتتىق تەڭدى. ئۇلار: "ھەي دەرىخ! كىشىنىڭ
 يۇرتىدا سۇلتان بولغىچە، ئوزەڭنىڭ يۇرتىدا
 ئۇلتاڭ بول! دىگەن سوز راست ئىكەن. بىز
 جان پىدا قىلىپ ئوزىمىزنى "گور ئوغلىنىمىڭ
 ئوغلى" دىسەكەمۇ، بۇلار بىزنى پەرزەندى قاتارى-

بەگ ھاۋازدىن ئايىمايەن مالمىنى،
تەلەكۈملەر بېرەي قولدا بارىمىنى.

باھاردا ئېچىلمەن غۇنچە گۈلۈمنى،
تورە قىلىدىم ھاۋازخانەك ئوغلۇمنى،
بەگ ھاۋازدىن ئايىماستىن بېرىمەن،
تەلەك مەندىن چەمبەل بەلدەك ئېلىمىنى.

ئولىمىسۇن، ياخشىلار ھەرگىز ئولىمىسۇن.
ياخشى بەندە يامانلىقنى كورمىسۇن،
گور ئوغلۇ دەر ھازىر بېرەي سىلەرگە،
تەلەك ئەمدى بۈرەك داغى قالىمىسۇن.

گور ئوغلنىمىك ئوقىغان نەزمىسىنى يىگىتلەر -
نىك ھەممىسى ئاڭلىدى. ئۇلارگور ئوغلغا:
— ئەي سۇلتانمىز، سىزنىڭ ھىچ نەرسىڭىز
بىزلەرگە زادى كېرەك ئەمەس. بەگ ھاۋازخان
ئوز ئىلىدىن كەلگەندىن بېرى ئوزى بىر
يەرگە چىقىمىدى. بەگ ھاۋازخاننىڭ خاپىلىغى
كەتسۇن دىمىڭىز، سىز ئۇنى تۇلپار لەيلى
قىرغا مىندۇرۇپ، قولىغا ئالغۇر شۇڭقاردىن
بىرنى قوردۇرۇڭ. يېنىغا تەيلى (دۇمباق) دىن
بىرنى باغلاڭ. ئۇ، چىقىپ بىزگە ئودەك
كولىدىن شۇڭقارغا 9 قاتار ئودەك ئالدۇرۇپ
ئەكەپلىپ بەرسۇن! — دىدى. ئىمىر گور
ئوغلنى مىراخورنى يېنىغا قىچقاردى. ئۇنىڭغا:
— سەن بەگ ھاۋازخانغا تۇلپارنى توقۇپ
بەرگىن! — دەپ بۇ نەزمىنى ئوقىدى:

مەن ئىيتايىم سەن ئاڭلىغىن بۇ گەپنى،
خۇدايىم كوتەرسۇن دىللاردىن دەرتنى.
ھاۋازخان ئوغلۇم ئوۋغا چىقىدۇ،
مىراخور ئېلىپ كەل شۇ تۇلپار ئاتنى،
تۇلپارىمغا خۇدا بەرگەن ئەقىلىنى،
ئۇ بىلىدۇ يامان ئادەم پەيلىنى.

دا كورمەيدىكەن. " دىيىشتى. كوڭلى بۇزۇلۇپ
يىغلىدى. گور ئوغلغا بىلىندۈرمەي ئسۇلارمۇ
مەيخانغا كىرىپ كېتىشتى. گور ئوغلنى مەيخانە -
غا بۇلارنىڭ ئارقىسىدىن كىردى. ئۇ، بۇ يەردە
ئوغلنى بەگ ھاۋازنى كورۇپ:
— كەل ئوغلۇم ھاۋازخان، دەۋرى غەنمەت.
يىگىتلەرگە ئوز قولۇڭ بىلەن شاراپ قىيۇپ
بەرگىن! — دىدى.

ھاۋازخان خاپىلىغىنى بىلىندۈرمەي يىگىت -
لەرگە شاراپ قۇيۇپ بېرىۋاتقاندا بىر ئايىق
قولدىن يەرگە چۈشۈپ كەتتى، يىگىتلەر بىر -
بىرىگە قارىشىپ:

— بىز شۇنداق قىلساق، بەگ ھاۋازخان
ئۈستىمىزدىكى تونلىرىمىز، ساۋۇتلىرىمىزنى
سالدۇرۇپ ئېلىپ بىزنى گۇناكار قىلاتتى. ئەم -
دى ئوزى بۇ ئىشنى سادىر قىلدى. گور
ئوغلنى، بەگ ھاۋازخاننى بىزگە گۇناكار قىلىپ
بەرسۇن! — دىيىشتى.
ئىمىر گور ئوغلنى يىگىتلەرنىڭ گەپ - سوز -
لىرىنى ئاڭلىدى. ئۇلارغا قاراپ:
— بەگ ھاۋازخاننىڭ گۇناھىنى نىمە بىلەن
يۇيۇشنى تەلەپسىزىلەر، مانا مەن قىلىپ بېرەي! —
دەپ توۋەندىكى ساقىنامىنى ئوقىدى:

چەمبەلدە مەن ئوزەم ئەلگە داد - خان،
قادىر ئىگەم بەندىسىگە مېورىيان.
ئوتتۇرىڭىزدا بېگىڭىز ھەم تورىڭىز بار،
گۇناكار بوپتۇ ئوغلۇم ھاۋازخان.

كېچە - كۈندۈز مەن ئاڭا بولدۇم ئىنتىزار،
گۇناكار بولۇشتا ئايىق سەۋەپكار.
40 يولبارس مەن ئىيتايىم سىلەرگە،
تۇيۇقسىز بولدى ئوغلۇم گۇناكار.

قاتاردىكى قۇشلار بىلەن نارىمىنى،
يۈكلەپ بېرەي نار ئۈستىگە بارىمىنى،

ياراشقىدەك سېلىپ توقۇ زەرباينى،
مىراخور توقۇپ كەل شۇ تۇلپار ئاتنى.

ئاتقا مىنىپ مەن قىلغانمەن ئەرلىكىنى،
دۈشمەنلەرگە كۆرسەتكەنمەن زورلۇقىنى،
يارىشۇر سالساڭ ماۋۇت تەرلىكىنى،
مىراخور توقۇپ كەل شۇ تۇلپار ئاتنى.

گور ئوغلغا چىگەرنى خۇدا بەردى،
دەۋلىتىمدە نەچچە ئەللەر كۆكەردى،
يارىشۇر توقۇساڭ تىللا ئىگەرنى،
مىراخور توقۇپ كەل شۇ تۇلپار ئاتنى.

مىراخور بۇ نەزمىنى ئاڭلاپ بېرىپ 9 يەردىن
ئېيىل تارتىپ تۇلپارغا ئالتۇن ئىگەرنى تو -
قىدى. قۇشقىنىنىڭ ئۈستىگە ئالتۇندىن قۇببا
قويدى. ئالتۇن دۇمباقنى غانجۇغىغا باغلىدى.
ئۇنى دىگەندىن ئارتۇق تەييارلاپ گور ئوغ -
لىنىڭ يېنىغا ئېلىپ كەلدى.
ئىمىر گور ئوغلى بەگ ھاۋازخانغا شاھانە
تون كەيگۈزدى، بېشىغا ئالتۇن تاج كەيگۈزدى.
تۇلپارنى يېتىلەپ كېلىپ بەگ ھاۋازنى مېن -
دۈردى. كېيىن بالىسىغا قاراپ بۇ نەزمىنى
ئوقىدى:

كوزۇمگە ياش ئېلىپ قاتتىق ئاھ ئۇردۇم،
بەگ ئوغلۇمنى كامىل پىرغا تاپشۇردۇم،
ھاۋاز ئوغلۇم يولۇڭ بولسۇن خان بالام،
مەن سېنى كەلگىچە ھەققە تاپشۇردۇم.

بۇندىن بېرىپ ئودەك كولىنى كوزلىگىم،
شۇققارىڭنى قولغا ئالغىن تېزلىگىم،
ئەرتە قايتساڭ چۈش ۋاقتىنى كوزلىگىم،
ھاۋاز ئوغلۇم سېنى ھەققە تاپشۇردۇم.

بىر نەبىھەت ساڭا ئىپتىيائى ئەمدى مەن،
ئەتىراپىمدا يۈرەر مېنىڭ كوپ دۈشمەن.

كۆرەر كوزۇم يالغۇز بالام سەندۈرسەن،
ئوغلۇمنى، تۇلپارىمنى ھەققە تاپشۇردۇم.

كىم كورۇنسە ئۇنىڭدىن ھال سورىما،
چېنىم بالام ئەل يولىنى تورىما،
ياشلىق قىلىپ غەيرىتىڭگە قارىما،
چېنىم بالام سېنى ھەققە تاپشۇردۇم.

شۇققار دىگەن قۇشنى كوردۇم دۇنيادا،
ئات ئۈستىدە ھۆكۈمۈم يۈردى ئىرادە،
ئەقلى باردۇر ئادەملەردىن زىيادە،
چېنىم بالام سېنى ھەققە تاپشۇردۇم.

يولۇقىمىغىن بىنامازنىڭ قېشىغا،
شۇققارىڭنى سالما تاغنىڭ تېشىغا،
ئىگىسىز دەپ ئۇرما تۇلپار بېشىغا،
تۇلپارىمنى، سېنى ھەققە تاپشۇردۇم.

قاتتىق قامچا ئۇرما ئاتنىڭ ئېتىگە،
قۇلاق سالغىن گور ئوغلنىڭ كېيىگە،
ھاۋاز ئوغلۇم مېنىڭ تۇلپار ئۈستىگە،
گور ئوغلى دەر، سېنى ھەققە تاپشۇردۇم.

ھاۋازخان گور ئوغلى سۇلتاندىن پاتىئە
ئېلىپ تۇلپارىنى مېنىدى. گۈلدۈرلەپ يولغا
چىقىپ ئودەك كولىگە يېتىپ باردى. كولىگە قاراپ
ئۇيان بېقىپ - بۇيان بېقىپ ئالتۇن دۇمباقنى
چالدى. شۇققازنى قويۇپ بەردى، چاشكاغىچە
ئۇنىڭ ئالغۇر شۇققارى 9 قاتار ئودەك ئېلىپ
يېنىپ كەلدى. ھاۋازخان ئودەكلىرىنى يىغىش -
تۈرۈپ چول بىلەن چەمبىلىگە قاراپ ماڭدى.
يولدا بەگ ھاۋازنى چىلىم خۇمارى تۇتتى.
بېشى ئايلىنىپ ماڭالمىدى. بىر دوڭنىڭ ئۇس -
تىگە چىقىپ قازىغان ئىدى، كوزىگە باغلىق
دەرەخلىك بىر ھويلا كورۇندى. تۇلپارىنىڭ بې -

رىن سوزلۈك، كىرىمىگە زۇلپا سۇرمىسىنى سۈر-
گەن، يۈزى قۇياشتەك نۇرلۇق.

بۇ چوكانمۇ يۈگرۈپ چىقىمىلا بەگ ھاۋاز-
نى كوردى، قارىسا بىر نازىمىن بەرنا يىمىكت
يالۋۇرۇپ چىلم سوراپ تۇرۇپتۇ. ئىككى مەڭ-
زى يېڭى پىشقان ئالمىدەك، تۇرىشى ياش با-
لىدەك. بۇ چوكان بەگ ھاۋاز خاننىڭ نۇرلۇق
جامالىنى كورۇپ ئاشىقى بىمقارار بولدى. ئو-
زىگە ئوزى: "مەن بۇنى بىرلا كورۇپ كويىكەن
ئىكەنمەن، جېنىمدىنمۇ تويغان ئىكەنمەن، ئەگەر
يارىم باردىسەم قىزىل گۈلدەك كورگەن ئىكەن-
مەن، ئەيشى - ئىشرەت قىلدىم دىسەم چۈشەكلەرگە
چومگەن ئىكەنمەن، ئىلاھا مېنىڭ شورۇم قۇ-
رىسۇن، مالغا ساتقان ئېلىم ۋە بېرىم قۇرىسۇن،
ئاغزى بۇرنى دۇمباق ئېرىم قۇرىسۇن، بۇنداق
يىمىكت بىلەن بىر كېچە ئويىناپ كۈلگەن قىزنىڭ
دىلىدا ئەرماننى قالماس، ھەر نىسە
بولسا مەيلى، بىر - ئىككى ئېغىز سوزلۇشۇپ ش-
كەردەك تىلىدىن بەھرى ئالاي" دەپ بۇ نەز-
مىنى ئېيتتى:

يۈرىكىمدە باردۇر مېنىڭ ئەجەپ بىر ئەرمان،
ئىش بولماس قۇدرەتلىك ھەقتىن بى پەرمان.
مېھمان يىمىكت خوش كېلىپسىز بۇ يەرگە،
قۇلاق سېلىپ ئاڭلاڭ بۇنى بېگى جان.

ئاي يۈزۈمگە ئاچچىغلىنىپ قارىماڭ،
قەھرى بىلەن كوكۈلنى تارىماڭ،
ئىزىڭىزدىن مەندەك ئايىم ئايلانسۇن،
چىلم دىگەن يوقتۇر بىزدىن سورىماڭ.

بار بولغاندا بېرەر ئىدىم قولۇدىن،
چىلم تېپىلمايدۇ ئۇشۇ ئېلىمىدىن،

شنى شۇ تەرەپكە بۇردى. ئۇچقۇر تۇلپار بىر
دەمدىلا ئۇ ھويلا ئالدىغا يېتىپ كەلدى. بۇ
ھويلا گور ئوغلى چەمبىلدىن قوغلاپ چىقارغان
تاغىسى ئەھمەدخاننىڭ ھويلىسى ئىدى. يېقىن
كېلىپ ئىككى دەرۋازىنى كوردى. ئۇنىڭ بىرى
چوڭ، يەنە بىرى كىچىك ئىدى. بۇسۇغىسى
ئالتۇندىن ئىدى. ئۇ، چوڭ دەرۋازىدىن: "بۇ
كىمىنىڭ ھويلىسى؟" دەپ سوراي دىدى، "ئە-
دەپسىزلىك بولمىسۇن" دەپ، ئارقىسىغا ياندى.
كىچىك دەرۋازىدىن ھويلىغا كىرىپ "چىلم
بارمىكىن؟" دەپ بۇ نەزمىنى ئوقىدى:

ئاستىدا غەيرى ئېتىم يۈز ئالۋان،
تىللا قىلىچ بېشىدا تاجى ھەم قالغان.
ئودەك كولىدىن بولۇپ كەلدىم خۇمارى،
گور ئوغلى ئوغلىمەن ئىسىم ھاۋازخان.

ياراشقان زەر كوكۇلام تارايىمەن،
بۇ يەرلەرنىڭ ئوڭ - سولغا قارايمەن.
ئودەك كولىدىن بولۇپ كەلدىم خۇمارى،
بىر چىلمىنى شۇ ھويلىدىن سورايىمەن.

باغ ئىچىدە تېز ئېچىلغان گۈل بارمۇ؟
بۇندىن باشقا يەنە بۇندا ئەل بارمۇ؟
ئودەك كولىدىن بولۇپ كەلدىم خۇمارى،
بىر چىلم بېرىدىغان بىرەر ئەل بارمۇ؟

بۇ سوزلەرنى ئېيتتۇر بۇندا ھاۋازخان،
نەقىلسا قىلىدۇ ياراتقان مەۋلان.
ئودەك كولىدىن بولۇپ كەلدىم خۇمارى،
ساۋاپ ئۇچۇن تېپىلارمۇ خالىس بىر ئىنسان.

بەگ ھاۋازنىڭ نەزمىسى تۈگۈشى بىلەن كە-
چىك دەرۋازىدىن بىر كېلىنچەك ئېتىلىپ چىقتى.
بەگ ھاۋاز قارىسا بۇ قىز قارا كوزلۇك، شە-

كوكۇلاڭدىن مەن ئايلىنماي بېگى جان،
خوشال كېلىپ خوشال قايتقىن يولىڭدىن.

بەدى ئاتلىق تەبىلۋازلىق جان تورەم،
چىلىم چەكسەڭ بېرەي كەلگىن بېگى جان.

مالائىكىلەر تەسۋى ئوقۇر بېشى يوق،
بىزنىڭ ئەلنىڭ چىلىم بىلەن ئەشى يوق،
كېرەك بولسا ئاتتىن چۈشۈڭ بېگى جان،
ساڭا خىزمەت قىلىدىغان كىشى يوق.

مەن ئايلىنماي سەندەك يىگىت بويىدىن،
كېلىپ تۇتقىن تىللا چىلىم تۇۋىدىن.
سىزنى ئەي بەگ قايسى جايدىن سورايمەن،
چىلىم سورىساڭ سورا ئوزىنىڭ جايدىن.

سەن بۇ يەردە تۇرساڭ چاپا چېكەرسەن،
مەن بىلىمەن گور ئوغلىغا نوۋكەرسەن.
ساڭا خىزمەت قىلىدىغان كىشى يوق،
بۇ دەرگاھقا ئاتتىن چۈشۈپ كېتەرسەن.

ئەر يىگىت مەيداننى كورسە قايتالماس،
نۇر كورمىگەن ئەۋلىيانى تاپالماس.
چىلىم سورىساڭ سورا ئوزىنىڭ جايدىن،
چىلىم دىگەن بىر ياماندىن تېپىلماس.

مەن ئايلىنماي، ئېيتىمىغان سوزۇم قالدۇمۇ؟
بېشىمغا ھىجراننى ئىگەم سالدۇمۇ؟
كېرەك بولسام ئاتتىن چۈشكىن تورىجان،
چىلىم سوراپ نازۇك بىلىم تالدۇمۇ؟

يامان بىلىمەس ياخشىلارنىڭ قەدرىنى،
چەت جايلار بىلمەدۇ تاغنىڭ قەدرىنى.
"زەر قەدرىنى زەرگەر بىلەر" دىگەندەك،
ياخشى بىلۇر ياخشىلارنىڭ قەدرىنى.

بۇ سوزنى ئاڭلاپ بەگ ھاۋازخان خاپا
بولدى. مۇساپىرلىغىغا ئاھ ئۇرۇپ ئېتىنىڭ بېشى-
نى قايتۇردى. بەگ ھاۋاز بىلەن سوزلەشكەن
بۇ چوكان ئەھمەدخاننىڭ كېلىنى ئىدى. ئەھ-
مەدخاننىڭ بىر قىزى بار ئىدى. يېشى 15 دە
بولۇپ سۇ ئىچسە كانىيىدىن كورۇنتتى. ئۇنىڭ
يۇزى ئايدەك چىرايلىق ئىدى، ئۇ، يەڭگىسىنىڭ
بەگ ھاۋازغا ئېيتقان سوزىنى ئاڭلىدى. بۇ
قىزنىڭ ئىسمى بوتاكوز ئايم ئىدى. ئۇ يەڭ-
گىسىنىڭ بەگ ھاۋازغا چىلىم بەرمىگەنلىكىگە
ئېچىندى. دەرھال ئورنىدىن تۇرۇپ ئالتۇن
چىلىمنىڭ سەيخانىسىگە چوغ قويدى. چوڭ
دەرۋازىدىن قاراپ ھاۋازخاننى كوردى. يۇرت
گىگە ئوت تۇتاشتى. ئوزىنى تۇتۇپ ئېلىپ:
— كەل تورەم! — دەپ بۇ نەزمىنى ئېيتتى:

باتۇر يىگىت مەيدان ئارا جانلانسون،
خۇدانىڭ دۇشمىنىڭ قولى باغلانسون.
چىلىم تارتساڭ بېرى كەلگىن بېگى جان،
كوكۇلاڭدىن مەندەك ئايم ئايلاسون.

قىرىق قىز ئىچىدە مەن بىر ئوتاغا،
كەيگىنىم يېمەكتۇر ئالتۇن قاداغا.
چىلىم چەكسەڭ ھازىر كەلگىن جان تورەم،
بويىڭغا مەندەك جوراڭ ساداغا.

بەگ ھاۋازخان بۇ سوزلەرنى ئاڭلاپ ئېتت-
نىڭ بېشىنى قايتۇردى، ئالتۇن چىلىمنى تار-
تىپ خۇمارىدىن چىققاچىسى بولۇپ ئارقىسىغا
ياندى. ئۇنىڭ كوزى بوتاكوز ئايمغا چۈشىشى
بىلەن ھەيران بولدى. ئۇنىڭ ئالدىدا چىلىمنى
تۇتۇپ قاراڭغۇ كېچىنى ئوزىنىڭ جامالى بىلەن
يورۇتقىدەك چىرايلىق قىز تۇراتتى. بەگ ھا-
ۋازخان ئۇنىڭ بويىنى، جامالىنى ئوزىگە مۇ-

ئاستىڭىزدا بەدى ئويىنار 100 ئالۋان،
يارىشىپتۇ ئاسقان قىلىچ ھەم قالقان.

ئاسىپ كورۇپ:

— ئەي قىز، ئوز قولىڭىز بىلەن ماڭا بىر چىلىم سېلىپ بېرىڭ! — دىدى.

بوتاكوز ئايمىم ئات ئۈستىدىكى بۇ يىگىتنىڭ قەددى - قامىتىگە قايىل بولدى. سوزى شەكەردەك، غورۇلاي كوز كېلىشكەن يىگىتنىڭ ئوزىنىڭ قولىدىن چىلىم چېكىشكە مايىل ئەكەنلىكىنى بىلىپ ئەقلى بېشىدىن ئۇچتى، بەگ ھاۋازنىڭ كوزىدىن بىر ئوت چىقىپ ئۇنىڭ پۈتۈن ئەزىزىغا تارقىدى. بەگ ھاۋازخان قىزغا:

— سىز يۇ باغنىڭ گۈلى، بۇ يەرنى ياخشى بىلىسىز. كىم ياخشى، كىم يامان ئۇنىمۇ بىلىسىز، — دەپ چاقچاق - مۇتايىپە ئارىلاش بۇ نەزمىنى ئوقىدى:

بوتاكوز:

بېشىمدا دۇر ئىككى زەرلىك چىمپاسى،
ئۇنى سورساڭ مۇشۇ ئەلنىڭ ئاغاسى.
40 مىڭ ئويۇك بۇندا بىزگە قارايدۇ،
ئۇنىڭ ئوزى گور ئوغلاننىڭ ئاغاسى.

بەگ ھاۋاز:

بىر ياخشىنىڭ سوزىنى سەن سوزلەيسەن،
جاندىن ئېزىز بەلكى ئىككى كوزىسەن.
ئەمدى سوراي سەن ئوزەڭنىڭ زاتىنى،
بۇ جايلاردا قايسى شاھنىڭ قىزى سەن؟

بوتاكوز:

سوزلىسە ئاغزىدا شىرىن سوزىمەن،
كورۇپ تۇرغان بەلكى ئىككى كوزىمەن.
مېنىڭ ئىسىم بوتاكوزدۇر سورساڭ،
ئەسلىم سورساڭ ئەھمەد سەردار قىزىمەن.

بەگ ھاۋاز:

تۆتىمىدەك ئىزىڭنى ئەيلەيمىن تاۋاپ،
سېنىڭدەك ياخشىنى سويىپەڭلىك ساۋاپ.
يالغۇزمۇ سەن يارىڭ بارمۇ بوتاكوز؟
بۇ سوزۇمگە ھەم ئۇيالىماي بەر جاۋاپ.

بوتاكوز:

بىر يار ئىزلەپ كېچە - كۈندۈز ئىنتىزارمەن،
نى سەۋەپتىن تەھقىق ئەيلەپ سورارسەن؟
ئاتام بەردەن سەندەك ياخشى بەگلىرىگە.
ھالىم سورساڭ ھازىر ئوزەم يالغۇزمەن.

بەگ ھاۋاز:

ئاشقان بېرىم ئەقىقە تاغى بېلىدەك،
قۇش سالغىنىم يال ئودەكنىڭ كولىدەك.
مۇساپىرىمەن بۇ يەرلەرنى بىلىمەيمەن،
بۇ ھويلىلار قايسى شاھنىڭ ئېلىدەك.

بوتاكوز:

كەلگەن يولۇڭ كاتتا كارۋان يولىدەك،
سەيلەتكىنىڭ بال ئودەكنىڭ كولىدەك.
مېنىڭ ئېتىم بوتاكوزدۇر سورساڭ،
بۇ ھويلىلار ئەھمەد سەردار ئېلىدەك.

بەگ ھاۋاز:

سۇ يېيىلسا ئىڭىز تاغلار نەم بولۇر،
سەندەك ئايمىم بۇ يەرلەردە كەم بولۇر،
ئەۋۋەل سوراپ ئاندىن بىلەي سەن بۇنى،
ئەھمەد سەردار دىگەن ئادەم كىم بولۇر؟

بەگ ھاۋاز:

بوتا كوز:

ئېيتقان سوزگە ياخشى كىشى كۈنەرەمۇ؟
ئاتاڭ جاھىل ياخشى سوزگە كەرەرمۇ؟
بويۇڭغا باراۋەر ئالتۇن - زەر بەرسەم،
سېنى ماڭا ئەھمەد سەردار بېرەرمۇ؟

ئويلىسام سەن ئوزەڭ باغرى داغلىسەن،
جانۇ - دىلدىن بىرسىگە ئوزەڭ باغلىسەن.
سەندەك بەرنا بىزنىڭ ئەلدە يوق ئىدى،
چەمبىل بەلدە قايسى بەگنىڭ ئوغلى سەن؟

بوتا كوز:

بەگ ھاۋاز:

مېنىڭ ئاتام دۇنيا مالىن ئويلىمىس،
دۇنيا سوزىن ھەرگىز ئەسلا سوزلىمەس،
كىملا كەلسە تىمىن ئوبدان سورايدۇ،
ئەسلى زاتلىق بولمىسا قوبۇل ئەيلىمەس.

باھاردا ئېچىلغان باغنىڭ گۈلى مەن،
سوزلەر بولسام ئەل ئاغزىنىڭ سوزىمەن،
ئەسلىم سورىساڭ مېنىڭ ئېتىم بەگ ھاۋاز،
ئوزۇم بىلىسەڭ كۆر ئوغلى بەگ ئوغلى مەن.

بەگ ھاۋاز:

بوتا كوز:

مال بېرىمەن تىرىكمەن ساڭا ئېلىمىدىن،
ئولجىسەم قۇچاي غۇنچە بېلىمىدىن،
خۇمار بولدۇم سېنىڭ ئايدەك يۈزۈڭگە،
بىر كېلىپ چىمام بەرگىن چېكەي قولۇڭدىن.

ئىشىكتەنمەن باغلارنىڭ قىزىل گۈلى سەن،
ھالا ھازىر بالىسىزنىڭ ئوغلەسەن،
راستىمنى ئېيتاي ساڭا مەن ئەمدى،
ئاچچىغلىسام بىر بايتالنىڭ قۇلىسەن.

بوتا كوز:

بەگ ھاۋاز:

ئوزەڭ كىمەن مال يىغارسەن ئېلىمىدىن،
يولاۋچىسەن چىقارمىغىن يولۇمىدىن،
تېزراق كەتكىن ئەمدى بۇ يەردە تۇرماي،
بۈرگىن كەتكىن چىلىم چەكتىڭ قولۇمىدىن.

بوتا كوز دەر بىلىدىم سېنىڭ ئوزەڭنى،
ئاچچىغلىسام ئويۇدۇرمەن كوزۇڭنى،
تىلىڭنى تائىۋراق سوزلە بوتا كوز،
ئولجىسەم ئالۇرمەن سېنىڭ ئوزۇڭنى.

بەگ ھاۋاز:

بوتا كوز:

يىغارسەن بېرىپ تۈركمەن ئېلىڭنى،
راست ئېيتقىن جانىم ئالدىڭ دىلىمىنى،
ماڭا كوكۇل بېرەرسەڭ بوتا كوز،
تارتا - تارتا سوزلە ئەمدى تىلىڭنى.

يۈرگەن يولۇڭ ئەسقەر تاغنىڭ بىلى دەپ،
چەمبىلىگە قارىغان ياۋمەت ئېلى دەپ،
دەن دىنىمىدەم، يۇرت ئېيتىدۇ سەنلەرنى،
ھاۋاز، ھەسەن گۈر ئوغلنىڭ "قۇلى" دەپ.

بەگ ھاۋاز:

بوتا كوز:

بىر - بىر ئاڭلاپ بوتا كوزنىڭ تىلىنى،
سەيرى قىلدىڭ تەكياۋمەت ئېلىنى.
گور ئوغلنىڭ ئوز بالىسى بولغاندا،
تىلىڭگىچە بېرەر مەندەك قىزىنى.

ئېرسۇن تاغلار قارى ئېرسۇن،
ھەر بەندە ئالغىنى بىلەن خورسۇن.
قۇل بولسامۇ ئەگەر سېنى ئالمىسام،
چەمبىل بەلدە ھاۋاز ئېتىم قۇرۇسۇن.

بوتا كوز:

بەگ ھاۋاز بىلەن ئەھمەد سەردارنىڭ قىزى
بوتا كوز مانا شۇنداق تەنە ئېيتىشىپ تەگمىشپ
قالدى. بەگ ھاۋاز قىزنىڭ سوزىنى قاتتىق
ھار ئېلىپ كوزىگە ياش ئالدى. ئۇ، ئوزىگە -
ئوزى: "ھەي دەرىخ! كىشىنىڭ يۇرتىدا سۇلتان
بولغىچە ئوزۇڭنىڭ يۇرتىدا ئۇلتاڭ بولغان
ياخشى ئىكەن. مەن ئوزەمنى گور ئوغلنىڭ
ئوغلى دىگىنىم بىلەن ئوزگىلەر مېنى گور ئوغل -
نىڭ قولى دەيدىكەن. مەن يۇرتۇمدا ھىچ كىشە -

ياخشى يىگىت سوزلەۋەردىڭ تازىما،
ئايىمىغىن بۇ سوزۇمگە قارىما.
تۇرما بۇندا ئەمدى كەتكىن بەدىرەك قۇل،
قولۇڭدىن كەلگەننى قىلغىن ئايىما.

بەگ ھاۋاز:

تازا چولدا ھېرىپ - ئېچىپ قالدىمىسام،
چەمبىلگە بارغاندا غەۋغا سالدىمىسام،
بەگ ھاۋازخان دىگەن ئېتىم قۇرۇسۇن،
ئېرە گەشتىم ئەمدى سېنى ئالمىسام.

بوتا كوز:

دى. "ئانا يۇرتۇم نەدە سەن؟" دەپ بىر ئىك
كى سايدىن ئاشتى. بارا - بارا ئۇنىڭ كوڭلىدە
سەۋرى - تاقەت تۇيغۇلىرى ئويغاندى. ئۇ:
"بۇ ئىش ماڭا لازىم ئەمەس ئىكەن. مېنىڭ
بۇ يەردە بۇ قىز بىلەن مۇنداق سوزلەشكىنىم -
نى 40 مىڭ يىگىت نەدىن بىلىسۇن؟ بارچىسى
بەگ ھاۋازخان نامەرت ئىكەن. گور ئوغلنىڭ
تۇلپارىنى مېنىپ ئۇنى ئالداپ قېچىپ كەتتى دەپ
ماڭا مالاەت قىلۇر. مەن ئۇنداق مالاەتتى
ئەسلا كوتىرەلمەيمەن. ئەڭ ياخشىسى بۇ يەر -
دىن قايتىپ چەمبىلگە باراي. گور ئوغلغا
ئەھمەد سەردارنىڭ قىزىنى ماڭا ئېلىپ بەر -

ئالمىدەك ئېچىلغان يۇزۇم نەقىشەدەك،
چىچەك بەرگەن سازەندىلەر باخشىدەك.
سەندەك قۇلغا تەككىنىمچە ئەي ھاۋاز،
قاداق بولۇپ ئولگۇنۇم مىڭ ياخشىدەك.

بەگ ھاۋاز:

بۇندىن بېرىپ يەنە قايتىپ كەلمەسەم،
ئەھۋالىڭنى ئاندىن يەنە كورمەسەم.
چەمبىل بەلدە يىگىت ئېتىم قۇرۇسۇن،
يىگىتلەرگە چىلىم سالغۇچ قىلىمىسام.

كىن دەي. ئېلىپ بەرسە بەردى، بەرمەسە گۇنا-
نى گور ئوغلغا ئارتىپ قويۇپ ئاندىن مەن
ئوز يۇرتۇمغا قايتىپ كېتەي. ئۇ چاغدا ھىچ
كىم مېنى مالاھەت قىلمايدۇ. ئەگەر گور ئوغ-
لى بوئا كوزنى ئېلىپ بەرسە، بېشىغا قارا قال-
پاق، ئۇستىگە قارا بوياق ماتا، ئايىغىغا چو-
رۇق كەيگۈزۈپ يىمىكتلەرگە چىلم سالىغۇچى
قىلاي" دەپ كوڭلى يېرىم ھالدا چەمبىلگە
قاراپ ماڭدى. ئۇنىڭ كوزىدىن ئاققان ياش
تۇلپارنىڭ يايلىغا توختىماي چۈشۈپ تۇراتتى.
شۇ كۈنى نامازدىگەرگىچە ئۇ چەمبىلگە قايت-
مىدى. گور ئوغلى سۇلتان ۋە ئۇنىڭ يىگىت-
لىرى چەمبىلنىڭ دەرۋازىسىغا چىقىپ ئۇنى
كۈتكەن ئىدى. بەگ ھاۋاز خان كەلمىگەندىن
كېيىن ئۇلار ئوردىسىغا ياندى. ئاغا يۇنۇس
پەرى باشلىق ئۇنىڭ ئانىلىرى زەينەپشاھ ئايىم-
نى ئېلىپ ئوردا سېپىلىنىڭ كونگىرىسىدىن
ئۇنىڭ يولىغا قارىدى. گور ئوغلى نامازدىگەر
بولغاندا يىمىكتلىرىگە قاراپ بۇ نەزمىنى
ئوقىدى:

ئودەك كولى چەمبىل بىلەن بىررۇمىت،
40 يىگىت مەخسۇدىنى سەن ئىشىت.
چاشكا بىلەن كەلمەكچىدى بەگ ھاۋاز،
نەمە بولدى كەلمەس قوزام ھەي ئىشىت.
يەتمىدى ماڭا شۇ دەم بىر ئولۇم،
بەگ ھاۋاز ئىدى مېنىڭ جان دىلىم.
كورەرمەنمۇ قاراڭنى بىر قۇرغۇيۇم،
نەمە بولدى كەلمەس قوزام سەن ئىشىت.
ھىجران ئوتى يۈرەك باغرىم داغلاتتى،
جۇدالىق ئازاۋى بەلنى باغلاتتى،
سېغىندۇرۇپ مېنى تولا يىغلاتتى.
نەمە بولدى كەلمەس قوزام سەن ئىشىت.

بەگ ھاۋازخان ئىگىز تاغدىن ئاشتىمۇ؟
دۈشمەن كورۇپ ئەقىللىرى ئاشتىمۇ؟
ياكى ئۇنىڭ مىنگەن ئېتى ئاشتىمۇ؟
نەمە بولدى كەلمەس قوزام سەن ئىشىت.
ياخشى ئۈمىت گور ئوغلنىڭ سوزلىرى،
تېپىلمايدۇ، ھاۋازخاننىڭ ئىزلىرى.
يا تەگدىمۇ بىر ياماننىڭ كوزلىرى،
نەمە بولدى كەلمەس قوزام سەن ئىشىت.

گور ئوغلى نەزمىنى تۈگىتىپ تۇراتتى.
يىراقتىن بەگ ھاۋاز خاننىڭ قارىسى كورۇن-
دى. يېقىن كەلگەندە بەگ ھاۋازنىڭ كوڭلى-
نىڭ بىئاراملىغى بىلىندى، ئۇنىڭ كوزىدىن
ھېلىمۇ تاچە - تاچە ياش ئۇزۇلماي تۇلپار-
نىڭ يايلىسىغا چۈشۈپ تۇراتتى. ئۇ، يېتىپ
كەلگەندە ھەممە يىگىتلەر ئۇنىڭ ئالدىغا چىقىپ
ئاتلىرىدىن چۈشۈپ سالام قىلدى ۋە:
— ھارماڭ تورەم! — دەپ ئەھۋال سورىدى.
بەگ ھاۋاز ئۇلارنىڭ ھىچ قايسىسىغا جاۋاپ
بەرمىدى. گور ئوغلى سۇلتان ئۇنىڭ ئالدىغا
كېلىپ:
— ئەي ئوغلۇم، نەمە سەۋەپتىن شۇنچە كېچى-
كىمپ قالدىڭ؟! — دەپ بۇ نەزمىنى ئوقىدى:

بېغىم ئىچرە تازا گۈلۈم،
سوزلىمە سەن مېنىڭ تىلىم.
بەلكى مېنىڭ جانۇ دىلىم،
نەمىگە يىغلاپ كەلمىدىڭ؟
(داۋامى بار)
نەشركە تەييارلىغۇچى: ئەرشىدىن تاتلىق

قەدىمقى چاغدىكى قوشاقلار ۋە ئۇنىڭ كېلىپ چىقىشى ھەققىدە

تۇرغۇن ئالماس

قوشاقلارنىڭ كېلىپ چىقىشى ھەققىدە

شىنى زورۇر تاپقان. شۇنىڭ ئۈچۈن ئادەملەر قەدىمىمۇ - قەدىم ئاددى ئاۋاز چىقىرىشتىن مۇ- رەككەپرەك ئاۋاز چىقىرىشقا مۇھتاج بولۇشقان. بۇ بولسا، ئىنسانلارنىڭ ئەڭ بۇرۇنقى تىلى ئىدى.

ئادەملەر مىڭسىنىڭ تەرەققى قىلىشى، تى- لىنىڭ ۋۇجۇتقا كېلىشى، ئەدىبىياتنىڭ تۇغۇ- لىشى ئۈچۈن شارائىت ھازىرلىدى.

باشلانغۇچ جەمئىيەتتىكى ئادەملەر ئەمگەك قىلغان چاغلىرىدا ئەمگەكتە بىر تۇتاش ھەر- كەت قىلىشى، ئەمگەك ئۈنۈمدارلىغىنى يۇقۇرى كوتۈرۈش، ھارغىنلىقنى يەڭگىلىتىش ئۈچۈن ئەمگەكتىكى ھەركەت رېتىملىرىغا ئەگىشىپ، رېتىملىق ئاۋازلارنى چىقىرىشقان. بۇ خىلدىكى ئاۋاز ئەڭ دەسلەپتىكى ئېغىز ئەسجاردىيەتنىڭ ئوزى ئىدى.

ئىشلەپچىقىرىش كىۈرۈشى خەلق ئەسجاردىيە- تىنىڭ مەنبەئى بولۇپ، ئۇ توغرىدىن - توغرا، ھەقىقى ھالدا، شۇ چاغدىكى ئەمگەك ئەھۋالىنى ئەكس ئەتتۈرۈپ، ئەمگەكچى خەلقنىڭ ئىش- لەپچىقىرىش پائالىيەتلىرىنى ئىسپاتلايدۇ ھەممىياتلىرىنى كۆرسىتىپ بېرەتتى. ئەڭ قە-

① كۆركى - ئەدىبىيات ھەققىدە

خەلق تەرىپىدىن يارىتىلغان قوشاقلار، خەلق ئېغىز ئەدىبىياتىنىڭ ئەڭ بۇرۇنقى تۈرلىرىنىڭ بىرى بولۇپ، ئۇ مەلۇم مىللەت ياكى خەلق نىڭ تارىخىنى بىلىشتە ناھايىتى مۇھىم ئو- رۇندا تۇرىدۇ. كۆركى: "خەلق ئېغىز ئەسجاردىيە بىلىمى تۇرۇپ، مەنەتكەش خەلقنىڭ ھەقىقى تارىخىنى بىلىش مۇمكىن ئەمەس" ① دېگەن ئىدى.

قوشاقلار خەلق ئېغىز ئەدىبىياتىنىڭ مۇھىم تەركىۋى قىسمى بولغانلىقى ئۈچۈن، قوشاقلار- نىڭ كېلىپ چىقىشىنى بىلىشتە، ئەلۋەتتە ئە- دىبىياتنىڭ كېلىپ چىقىشى ھەققىدە ئازراق توختىلىش لازىم.

ئەمگەك ئىنسانلارنىڭ ئەڭ بۇرۇنقى ئەدبىياتىنى ياراتقان. باشلانغۇچ جەمئىيەتتە، خەلق ئېغىز ئەدىبىياتى ئەدىبى ئەسجاردىيەتنىڭ بىرىدىن - بىر شەكلى بولۇپ، ئۇ كېيىنكى چاغلاردىكى ئەدبىيات تەرەققىياتىنىڭ دەسلەپكى ئاتىسى.

ئىنسانلارنىڭ ئەمگەك بىلەن شۇغۇللىنىشى ئۈمىدلىك ھالدا بولغان. ئوچۇقراق ئېيتقاندا، يالغۇز - يالغۇز ھالدا ئەمەس، ئۈمىدلىك ھالدا كېلىپ بېرىلغان، ئەمگەك كۆپچىلىكىنىڭ ئوز ئارا ھەمكارلىشىشى، پىكىر ئالماشتۇرۇ-

دىمىقى چاغدا (باشلانغۇچ جەمەيەتتە) قوشاق، ئۇسۇل، مۇزىكىدىن ئىمبارەت ئۈچۈنمىك بىر گەۋدىلىكى، ئەدەبىياتنىڭ ئەمگەكتىن كېلىپ چىققانلىقىنى كۆرسىتىدۇ، ئەڭ دەسلەپكى ئەدەبىيات، ئەمگەكتىكى ئاۋاز بولۇپ، ئەمگەكتىكى ئوزى رېتىملىق بولاتتى. ئادەملەرنىڭ رېتىملىق ھەرىكەتلىرىمۇ ئۇسۇلنىڭ كېلىپ چىقىشى مەنبەسى بولغان. شۇنىڭ ئۈچۈن قەدىمقى چاغدىكى قوشاق، ئۇسۇل، مۇزىكىدىن ئىمبارەت بۇ ئۈچۈنمىك بىر گەۋدىلىكى ئەمگەك ئارقىلىقلا ۋۇجۇتقا كەلگەن ۋە ئۈچۈنمىك بىر گەۋدىلىكى ئەمگەك رېتىملىرىگە ماس كەلگەن. ئەمگەكتىكى رېتىملىق ھەرىكەت بىلەن رېتىملىق ئاۋاز بولسا، بىرلا ۋاقىتتا ۋۇجۇتقا كېلىدۇ. دەسلەپكى ئەدەبىياتمۇ ئەمگەك جەريانىدا ۋۇجۇتقا كەلگەن.

باشلانغۇچ جەمەيەتتىكى خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى، ئاساسەن، قوشاق بىلەن ئەپسانىدىن ئىمبارەت ئىدى. ئەمگەكتىكى رېتىمغا ئەگىشىپ ئېيتىلغانلىرى قوشاق، خىيالى توقۇلغانلىرى ئەپسانە بولۇپ، بۇ ئەدەبىياتتىكى نەسىرى تۇرنىنىڭ ئوزى ئىدى. مانا شۇلار (قوشاق بىلەن ئەپسانە) ئېغىزدىن - ئېغىزغا كۆچۈپ كەلگەن ئىجادىيەت.

پەلەخانوۋ: «يەنە دەسلەپكى مىللەتلەرنىڭ سەنئىتى ھەققىدە ناملىق بىر ماقالىسىدا: قەدىمقى چاغدىكى ئوۋچىلار ئۇسۇلنىڭ ئىمبارەت قىلىنىشى، ئوۋ جەريانىدا ھايۋانلارنىڭ ھەرىكەتلىرىگە تەقلىت (دوراش) قىلىشتىن كېلىپ چىققان دەپ تونىغان. بۇ ھۆكۈم شۇنى تولۇق چۈشەندۈرۈپ بېرىدۇكى، ئەگەر ئەڭ قەدىمقى چاغدا، ئادەملەر ئوزى ئوۋ قىلىش ئەمگەكتىگە

قائىدەلىك بولسا ئوۋچىلار ئۇسۇلنى يارىتىشى زادى مۇمكىن بولمىغان بولاتتى. ئىنسانلارنىڭ ئوز بېشىدىن كەچۈرگەن ھال يانمىنىڭ خىلمۇ - خىل، مۇرەككەپلىكى، قوشاقلارنىڭ مەزمۇنى ھەم تۈرلىرىنىڭ خىلمۇ - خىللىقىنى كەلتۈرۈپ چىقارغان. شۇڭا قوشاقلار، ئەمگەك قوشاقللىرى (ئوۋچىلىق، چارۋىچىلىق، دىخانىچىلىق، باغۋەنچىلىككە ئوخشاش)، مۇراسىم قوشاقللىرى (توي، ئۆلۈم - يىتىملىرىدە ئېيتىلىدىغان قوشاقلار)، جەڭ قوشاقللىرى، مەۋسۈم قوشاقللىرى قاتارلىق بىر نەچچە تۈرگە بۆلۈنىدۇ. ئەمگەك قوشاقللىرى، مۇراسىم قوشاقللىرى بىلەن بىر قاتاردا ھەقىقىي چىن مۇھەببەت ۋە ساداقەتنى ئىپادىلەيدىغان تەلىم - تەربىيە مەسىلىلىرىگە بېغىشلانغان قوشاقلارمۇ ناھايىتى كۆپ، بۇنداق قوشاقلاردا ئىنسانى پەزىلەت، ئار - نومۇس، مەرتلىك، غەيرەت، ئەدەب ۋە ئادىمگەرچىلىك تەرىپى قىلىنغان.

مەن يۇقۇرىدا قوشاقلارنىڭ كېلىپ چىقىشى ھەققىدە تۇتۇق، ئۆزۈم بولمىمۇ بىر ئاز توختالدىم. ئۇنىڭ ئۈستىگە قوشاقلارنىڭ تۈرلىرى گەمگۈ مەسال كەلتۈردۈم. چۈنكى يېقىنقى يىل لاردىن بېرى بىر قانچە يولداشلار ژورنال، گېزىتلەرگە «دىۋانۇ لۇغەتت تۈرك» دىكى قەدىمقى قوشاقلار ھەققىدە يازغان ماقالىلاردا، قوشاقلارنىڭ مەزمۇنى ۋە تۈرلىرىنى ئۇستىدە بىر قەدەر ئوچۇق، تەپسىلى چۈشەنچىلەرنى بىلەردى. شۇڭا، مەن بۇنى يەنە تەكرارلاشنى خالىماي ھېلىغىچە جامائەتكە ئانچە مەلۇم بولمىغان، بەزىلىرى «دىۋانۇ لۇغەتت تۈرك» گەمگۈ كىرىمگەن قەدىمقى چاغدىكى قوشاقلار ھەققىدە توختالماقچىمەن.

ھونلار ھەققىدە قوشاقلار

قىلىپ، ئېقىمىر بالايى - ئاپەتلەرنى كەلتۈرگەن. كۆڭزىنىڭ (مىلادىدىن 551 يىل بۇرۇن تۇغۇلۇپ، مىلادىدىن 479 يىل بۇرۇن ئالەمدىن ئۆتكەن) شاگىرتلىرى خەنزۇ خەلقىنىڭ ئەڭ قەدىمقى چا - دىكى قوشاقلارنى توپلاپ رەتلەپ قالدۇرۇپ كەت - كەن «نەزمىنامە» دىكى بىر قوشاق مۇنداق:

ئوي ماكاندىن، ئائىلىدىن قالدۇق ئايرىلىپ،
 دەھشەت سېلىپ كەلگەن ئەشۇ ھونلار دەستىدىن.
 يۈردۈق كوچۇپ تىنماي دائىم نەنتىرەپ
 ئامال تاپماي سەرسانلىقتا ھونلار ۋەھىمدىن.

بۇ قوشاقنى مىلادىدىن 10 ئەسىر بۇرۇن جۇ خانلىقى زامانىسىدا ئۆتكەن نامەلۇم بىر شائىر توقمىغان. مىلادىدىن 8 ئەسىر بۇرۇن ئۆت - كەن جۇشۇەن ۋاڭ (جۇ خانلىقىنىڭ خانلىرى - دىن بىرى - ئا) ھونلار ھۇجۇمىدىن ساقلىنىش ئۈچۈن، جۇڭگونىڭ شىمالىدىكى چېگرىسىغا قورغان سالدۇرغان ئىكەن. «نەزمىنامە» دە بۇ ھەقتە مۇنداق بىر قوشاق بار:

چۈشۈرۈپ بۇيرۇقنى مانا ئۇلۇغ خان،
 شىمالى چېگرىغا سالدۇردى قورغان.
 ئاتاغلىق نەنجۇڭ ① غا بولدغۇ نېسىمپ
 ھونلارنى قوغلاشقا بەرمەستىن ئامان.

يۇقۇردىكى ئىككى قوشاق خەنزۇ خەلقىنىڭ ئاتا - بوۋىلىرىنىڭ ھونلار ھەققىدە توقمىغان قوشاقلار.

ئەڭ قەدىمقى چاغلاردىن تارتىپ (مىلادىدىن 2000 يىللار ئىلگىرى) ھونلار ھازىرقى موڭ - غۇلىيە ۋە ئىچكى موڭغۇلىيە ھەم ئالتاي تاغ - ① نەنجۇڭ - غەزىي جۇ زامانىسىدا ئۆتكەن ئادەم

ھونلار ھەققىدىكى قوشاقلارنى ئاساسەن، ئىككى خىلغا ئايرىش مۇمكىن. بىرى خەنزۇ خەلقىنىڭ ئاتا - بوۋىلىرى ھونلار ھەققىدە توقمىغان قوشاقلار، يەنە بىرى ھونلارنىڭ ئۆز - لىرى توقمىغان قوشاقلار.

ھونلار، جۇڭگونىڭ ئەڭ قەدىمقى تارىخىي يىلانمىلىرىدا تىلغا ئېلىنغان بولۇپ، ئۇلارنىڭ تارىختا تۇتقان ئورنى ناھايىتى مۇھىم.

ئۇلۇغ تارىخچى سىماچىيەن ئۆزىنىڭ ئول - مەس ئەسىرى «تارىخنامە» سىنىڭ «باش پا - دىشانىڭ تەرجىمىھالى» دىگەن بابىدا: خۇاڭ - دىنىڭ ھونلارنى شىمالغا قوغلىغانلىقى ھەققىدە مەلۇمات بەرگەن. خۇاڭدى بولسا، جۇڭگونىڭ باشلانغۇچ ئۇرۇغچىلىق جەمئىيىتىدە ئۆتكەن ئەپسانىۋى خان بولۇپ، ئۇنىڭ بۇندىن 5000 يىل بۇرۇن ئۆتكەنلىكى رىۋايەت قىلىنىدۇ. مانا شۇنىڭغا قارىغاندا، ھونلارنىڭ ناھايىتى قەدىمقى چاغلاردىن تارتىپ، جۇڭگوغا خەۋپ سېلىپ كەلگەنلىكى مەلۇم.

ھونلار جۇڭگو تارىخىدا ئۆتكەن شاڭ خان - لىقى (مىلادىدىن 6 ئەسىر بۇرۇنقى چاغدىن تارتىپ مىلادىدىن 11 ئەسىر بۇرۇنقى چاققىچە ھۆكۈم سۈرگەن - ئا) زامانىسىغا كەلگەندە كۈچىمىشكە باشلىغان بولسا، غەربى جۇ خانلىقى (مىلادىدىن 11 ئەسىر بۇرۇنقى چاغدىن تارتىپ مىلادىدىن 771 يىل بۇرۇنقى چاققىچە ھۆكۈم سۈرگەن) دەۋرىگە كەلگەندە خېلى قۇدرەتلىك كۈچكە ئايلانغان.

«تارىخنامە» ھونلار ھەققىدە قىسقا - باي - دىكى مەلۇماتلارغا ئاساسلانغاندا، ھونلار ھەر - دائىم غەربىي جۇ خانلىقىنىڭ زىمىنىغا ھۇجۇم

لىمىرىنىڭ ئېتەكلىرىدە ياشايتتى.

تارىخنامە. ھونلار ھەققىدە قىسقىچە بايىمىدىكى مەلۇماتقا ئاساسلانغاندا، ھونلار دولىتى مىلادىدىن 1500 يىل بۇرۇن (ھازىرقى كۇندىن 3500 يىل بۇرۇن) ۋۇجۇتقا كەلگەن.

ئۇ چاغدا خەنزۇ خەلقى ھونلارنىڭ ھۇجۇمىدىن ساقلىنىش ئۈچۈن سەددىچىن سېپىلىنى تېخى سالماغان (سەددىچىن سېپىلى مىلادىدىن 5 ئەسىر بۇرۇن سېلىنىشقا باشلىغان) ئىدى.

شۇنچا خەنزۇ خەلقى سەددىچىن سېپىلىنى سالماستىن بۇرۇن (بولۇپمۇ جۇخانلىقى زامانىدا) ۋە سالغاندىن كېيىنمۇ بىر مەزگىلگىچە ھەر دائىم ھونلارنىڭ تاجاۋۇزى ۋە بوزەك قىلىشىغا ئۇچراپ، ناھايىتى ئېغىر بالايى ئالدى. پەتلەرنى بېشىدىن كەچۈرگەن.

يۇقۇرىدىكى ئىككى قوشاقمۇ شۇنىڭدىن دېگەن بەرەك بېرىدۇ. توۋەندىكى ھونلار ئوزى توقمىغان بىر قوشاق ھەققىدە توختىلىمەن:

ئايىرىلىپ قالغاندا تەڭرى ① تاغدىن،
ئاۋۇماس بوپ قالدى چارۋا مالىمىز.
ئايىرىلىپ قالغاندا ئالچى ② تاغدىن،
مۇڭلۇنۇپ سارغايىدى قىز، ئايالىمىز.

قىسقىچىدا يۈز بەرگەن ئاجايىپ ۋەقە كەلتۈردى دەھشەتلىك جاپا-مۇشەققەت. يەتتە كۈن ئاچ قېلىپ كەتتۇق ماداردىن، ئوقيانى تارتىشقا يەتمىدى قۇۋەت.

بۇ قوشاققا مۇناسىۋەتلىك تارىخى ۋەقە مۇنداق: ھون تەڭرىقۇتلۇغىنىڭ كۈچىمىشى، يېڭىدىن قۇرۇلغان خەن سۇلالىسىغا ناھايىتى ئېغىر خەۋپ بولۇپ قالدى. باتۇر تەڭرىقۇت مىلادىدىن 201 يىل بۇرۇن خەن سۇلالىسى تېرىتو-رىيىسىگە بېسىپ كىردى. ھازىرقى سەنشى ئول-

كىسىمىدىكى شاۋشەن ناھىيىسىنى مۇھاسىرىگە ئالدى. شۇ جايىنى مۇداپىئە قىلىپ تۇرغان ھەربى ۋالى خەن ۋاڭشىڭ ھونلارغا تەسلىم بولدى. ھونلار يەنە ئىلگىرىلەپ شەنشىدىكى تەييۈەن، جىڭياڭ قاتارلىق شەھەرلەرگە ھۇجۇم قىلدى. مانا شۇنداق ئەھۋال يۈز بەرگەندە، خەن سۇلالىسىنىڭ تۇنجى پادىشاھى ليۇباڭ (مىلادىدىن 206 يىل بۇرۇنقى چاغدىن مىلادىدىن 195 يىل بۇرۇنقى چاققىچە پادىشاھ بولغان). ھونلارغا قارشى يۇرۇش قىلماقچى بولدى. ئۇنىڭ ۋەزىرى لوچىڭ، ھونلارغا قارشى يۇرۇش قىلىشنىڭ خەتەرلىك ئىكەنلىكىنى نەزەردە تۇتۇپ، ليۇباڭنى ئاگاھلاندۇردى. شۇ مەزگىلدە يېڭى قۇرۇلغان خەن سۇلالىسىنىڭ ئىقتىسادى خارا، بولۇپمۇ كۈچلەر مەۋجۇت بولۇپ، مەركىزى ھاكىمىيەت تېخى مۇستەھكەملىنىپ كەتمىگەن ئىدى. لېكىن ليۇباڭ، لۇجىڭنىڭ ئاگاھلاندۇرۇشىنى ئېتىۋارغا ئالماي ئۇنى نەزەربەنت قىلدى. ئوزى 320 مىڭ قوشۇنغا باش بولۇپ، ھونلارغا قارشى ماڭدى. بۇنىڭدىن خەۋەر تاپقان باتۇر تەڭرىقۇت خىللانغان 400 مىڭ ئاتلىق ھون قوشۇنلىرىنى قىسپ چىڭ شەھرى (ھازىرقى داتۇڭ شەھىرى) نىڭ شەرقىدىكى يەيدىڭ تېغىنىڭ ئېدىرلىرىغا ئورۇنلاشتۇرۇپ، خەن سۇلالىسىنىڭ پادىشاھى ليۇباڭنىڭ كېلىشىنى كۈتۈپ، بوكتۇرمىدە پايلاپ تۇردى. باتۇر تەڭرىقۇتنىڭ ھەربى تاكتىكا جەھەتتە قويغان يوشۇرۇن تۈزۈمىدىن قىلچە خەۋىرى يولمىغان ليۇباڭ 320 مىڭ پىيادە قوشۇنى باشلاپ كېلىپ، يەيدىڭ تېغىدا پۈتۈنلەي مۇھاسىرىگە ئېلىندى. سىمپاچىيەنىڭ خاتىرىسىگە قارىغاندا، خەن سۇلالىسى قوشۇنى لىمىرىنىڭ شىمال تەرىپىنى قارا ئاتلىق، شەرقى

① تەڭرى تېغى - ھازىرقى چىنلەن تېغى.
② ئالچى تېغى - ھازىرقى يەن چۆشەن تېغى.

اسمىرى دەۋرى" مىلادىدىن 475 يىل بۇرۇن باشلىنىپ، مىلادىدىن 221 يىل بۇرۇنقى چاقىمچە بولغان 254 يىلنى ئۆز ئىچىگە ئالمايدۇ. شۇ دەۋردىكى 7 دولەتنىڭ (سەندۇڭدا)، يەنە (خېبېيدە)، جاۋ (سەنشەن)، چىن (شەنشىدە) قاتارلىق تۆتى ئاساسەن خۇاڭخې ۋادىسىدا بولۇپ، ھونلارنىڭ ھۇجۇمىغا ئاسانلا يولۇقتايتتى. شۇنىڭ ئۈچۈن مىلادىدىن 5 ئەسىر بۇرۇنقى چاغدىن باشلاپ، يەنە، جاۋ، چىندىن ئىبارەت ئۈچ دولەت ھونلارنىڭ ھۇجۇمىدىن ساقلىنىش ئۈچۈن ئۆز تېرىتورىيەسىنىڭ شىمالىغا چېگرىسىغا سېپىل سېلىشقا كىرىشكەن. مانا بۇ سەددىچىن سېپىلىنىڭ دەسلەپكى قۇرۇلۇشىنىڭ باشلىنىشى ئىدى.

7 دولەتنىڭ ئۈچى بولسا ۋېي، چۇ، چىدىن ئىبارەت بولۇپ، بۇلار ئاساسەن چاڭجياڭ ۋادىسىدا ئىدى.

مانا شۇ 7 دولەت ئۆز ئارا ئۇرۇشۇپ تۇراتتى. جۇڭگونىڭ ئۆز ئىچىدىكى جاڭبالدىن پايدىلانمىدىغان ھونلار "تۇرۇش دولەتلىرى" دەۋرىدە تېخىمۇ كۈچۈيۈپ، چىن دولىتىنىڭ پايتەختى چاڭئەن (ھازىرقى شىئەن) نىڭ دەل شىمالىغا جايلاشقان ئوردۇس يايلىقى (خىتاۋ) نى بېسىپ ئالدى. لېكىن ئەھۋالنىڭ شۇنداق بولۇشىغا قارىماي، چىن دولىتىنىڭ خاقانى بىن جىڭ (چىن سىخۇاڭ) خوشنا دولەتلىرىگە ھۇجۇم قىلىپ، مىلادىدىن 221 يىل بۇرۇنقى ۋاقىتقا كەلگەندە، سۇ، يەن، جاۋ، ۋېي، چۇ، چى قاتارلىق 6 دولەتنى يوق قىلىپ جۇڭگونى بىرلىككە كەلتۈردى.

چىن سىخۇاڭ مىلادىدىن 215 يىل بۇرۇن چىن تىيەن ئاتلىق سانغۇنىنىڭ باشچىلىقىدا بىر نەچچە يۈز مىڭ كىشىلىك قوشۇننى ھونلارغا قارشى ماڭدۇردى. بۇ چاغدا ھون دولىتىنىڭ تەختىدە تۇمەن ئاتلىق تەڭرىقۇت ئولتۇراتتى.

تەرىپىنى كوك ئاتلىق، غەرب تەرىپىنى ئاق بوز ئاتلىق، جەنۇب تەرىپىنى قىزىل تورۇق ئاتلىق ھونلار قورشاپ ئالغان ئىكەن. تاشقى دۇنيادىن ئالاقىسى ئۈزۈلگەن خەن قوشۇنلىرى يەتتە كېچە - كۈندۈز قورشاۋدا قېلىپ، ئاچلىق-تىن ئولۇپ كېتىشكە تاس-ماس قالغان.

لۈجىڭنىڭ گېيىگە كىرمەي ھونلارغا قارشى يۈرۈش قىلىپ مۇھاسىرىگە چۈشۈپ قالغان ليۇ-باڭ نىمە قىلىشنى بىلمەي، ئوغرىنىڭ بېشى قاتقانداك بېشى قېتىپ تۇرغاندا، ئۇنىڭ چىڭ فىڭ ئاتلىق ۋەزىرى مۇھاسىرىدىن قۇتۇلۇشنىڭ ئامالىنى تاپقان. چىڭ فىڭ باتۇر تەڭرىقۇتنىڭ ئالچىسى (چوڭ بىكەسى) ئالدىغا ئوغۇرلۇقچە بېرىپ، ئۇنىڭغا نۇرغۇن ئالتۇن بەرگەن. ئاندىن ئالچىدىن مۇھاسىرىنىڭ مەلۇم جايىدىن ئازراق يوقۇق ئېچىپ قويۇش ئىمكانىيىتىنى يارىتىپ بېرىشنى ئوتۇنۇپ يالۋۇرغان. ئالچى، باتۇر تەڭرىقۇتقا دەرھال ئارقىغا قايتىپ كېتىشىنى، ئۇنداق بولمىغاندا، كوك تەڭرىنىڭ غەزىۋىگە يولۇقىدىغانلىقىنى ئېيتىپ، شامان تەڭرىسى نامى بىلەن تەڭرىقۇتنى قورقۇتقان. باتۇر تەڭرىقۇت ئالچىنىڭ سوزىدىن تەسەربىزلىنىپ، مۇھاسىرىنىڭ مەلۇم جايىنى بوشاتقان. ليۇباڭ شۇ جايدىن چىقىپ، قېچىپ كەتكەن. بەيدىڭ مۇھاسىرى ئەنە شۇنداق ئاياغلاشقان. يۇقۇرىدىكى قوشاق بەيدىڭ مۇھاسىرىسى ھەققىدە تونۇلغان.

بۇ قوشاقنىڭ كېلىپ چىقىشىدىكى تارىخىي ئەھۋال مۇنداق: مىلادىدىن بەش ئەسىر بۇرۇنقى ۋاقىتقا كەلگەندە، جۇڭگونىڭ ئەسلى تىرىتورىيەسىدە 7 دولەت پەيدا بولۇپ، بۇلار ئۆز ئارا ئۇرۇشۇپ تۇرغان. شۇ ئەھۋالنى ھەسابقا ئالغان جۇڭگو تارىخچىلىرى، مانا شۇ يەتتە دولەت ھۆكۈم سۈرگەن دەۋرىنى "تۇرۇش دولەتلىرى" دەپ ئاتىغان. "تۇرۇش دولەت-

چىن تىيەن باشچىلىقىدىكى چىن قوشۇنلىرى تۈمەن تەڭرىقۇت باشچىلىقىدىكى ھون قوشۇنلىرىنى مەغلۇپ قىلىپ، ئوردۇس يايلىغىنى ھونلاردىن تارتىۋالدى. چىن سىخۇاڭ مىلادىدىن 215 يىل بۇرۇن مىن تىيەنگە يارلىق چۈشۈرۈپ، بۇرۇنقى يەن، جاۋ، چىن دولەتلىرى شىمالى چېگرىغا سالدۇرغان سېپىللىرىنى بىر-بىرىگە چېتىشقا بۇيرىدى. مىن تىيەن نەچچە يۈز مىڭ ئادەمنى ئىشلىتىپ، يۇقۇرىدا تىلغا ئېلىنغان يەن، جاۋ، چىن دولەتلىرىنىڭ شىمالى چېگرىغا سالدۇرغان سېپىللىرىنى بىر-بىرىگە چاتتى، مانا بۇ مەشھۇر سەددىچىن سېپىلى.

ئەپسۇسكى، جۇڭگونى بىرلىككە كەلتۈرگەن چىن سىخۇاڭ مىلادىدىن 209 يىل بۇرۇن ئۆلدى. ئۇنىڭ دولەتتە مۇمىن مىلادىدىن 207 يىل بۇرۇن دىخانلار قوزغىلىڭىنىڭ شىددەتلىك زەربىسى ئاستىدا ئاغدۇرۇپ تاشلاندى. لېكىن غەلىبە مۇۋەپپەقىيەتكە ئىگە بولغان ليۇ باڭ تارىختا تا خەن سۇلالىسى (مىلادىدىن 206 يىل بۇرۇنقى چاغدىن تارتىپ، مىلادى 220-يىلغىچە ھۆكۈم سۈرگەن) نى قۇردى.

دەل چىن سىخۇاڭ ئۆلگەن چاغدا (مىلادىدىن 209 يىل بۇرۇن) تۈمەن تەڭرىقۇتنىڭ ئوغلى باتۇر تەڭرىقۇت ھونلار تارىخىدا مىراس كۆرۈلمىگەن ئۇلۇغ ئىشلارنى ئورۇنلاپ بايقال بويىدىكى ئۇيغۇرلار، ئىنچاي بويلىرىدىكى قىرغىزلار، قىدىرقان تاغلىرى (ھازىرقى ھىنگان تاغلىرى) نىڭ شەرقىدىكى توكۇگۇسلار، كەڭسۇدىكى ئۇلۇغ ياۋچىلار، ئۇيغۇنلار، كوكۇنۇر، تىبەتتىكى تىبەتلەر، ئالتايدىكى تۈركلەر، يەتتەسۇدىكى قانلىقلار، كاسپى دېڭىز بويىدىكى ئالانلارنى بويىۋىندۇرۇپ شىمالى بايقال، لېنىيا، ئىنچايغىچە، شەرقى ئۇلۇغ ئوكيان بويلىرىغىچە، جەنۇبى سەددىچىنگىچە، غەربى جەنۇبى ھىندىستاننىڭ شىمالىغىچە، غەربى

كاسپى دېڭىزىنىڭ بويلىرىغىچە سوزۇلغان ئۇلۇغ ھون ئىمپېرىيىسىنى قۇردى.

ئىمپېراتور باتۇر تەڭرىقۇت مىلادىدىن 204 يىل بۇرۇن ھازىرقى شەنشىنىڭ داتۇڭ شەھىرى ئەتراپىدا، خەن گاۋزۇڭ (ليۇ باڭ) باشچىلىقىدىكى بىر نەچچە يۈز مىڭ كىشىلىك قوشۇننى يەتتە كېچە كۈندۈز قورشاپ ئېلىپ شەرقى زىلزىلىگە كەلتۈردى. ھونلار ئوردۇس يايلىغىنى بېسىپ ئېلىپ، پايتەخت چاڭئەنگە خەۋپ سېلىپ تۇردى. ئىمپېراتور باتۇر تەڭرىقۇتنىڭ بىكەسىگە (مەلىكىسىگە) نۇرغۇن ئالتۇن پارا بېزىپ، مۇھاسىرىدىن قېچىپ قۇتۇلغان خەن گاۋزۇڭ ھون ئىمپېرىيىسى بىلەن تۈزگەن شەرت نامىغا بىنائەن ھەر يىلى ھونلارغا بەلگىلىك مىقداردا ئالتۇن، تاشۋار - دۇرۇن، ئاشلىق قاتارلىق نەرسىلەرنى ئەۋەتىپ تۇرۇشقا مەجبۇر بولدى. بۇندىن تاشقىرى ھون ئىمپېراتورلارغا رىغا خەن مەلىكىلىرىدىن ياتلىق قىلىپ، قۇددىمىش، قۇۋۇق (سەددىچىن قۇۋۇقلىرى) سودىسىنى (ھونلار بىلەن خەن سودىگەرلىرى ئارىسىدا) يولغا قويۇش ئارقىلىق ھونلارنىڭ ھۇجۇمىدىن ساقلىنىش يولىنى تىۋىتى. لېكىن ھونلار خالىغاندا شەرتنامىنى بۇزۇپ، سەددىچىن سېپىلىدىن ئۆتۈپ، خەن سۇلالىسىغا ھۇجۇم قىلىپ تۇراتتى.

خەن سۇلالىسى ھونلارغا تاقابىل تۇرۇش ئۈچۈن ئىقتىسادى، ھەربى ۋە باشقا جەھەتلەردىن ئۇزۇن مۇددەت پۇختا تەييارلىق كورۇپ، خەن سۇلالىسىنىڭ پادىشاھى خەن ۋۇدى ھۆكۈمرانلىق قىلغان چاغدا (مىلادىدىن 140 يىل بۇرۇنقى چاغدىن تارتىپ، مىلادىدىن 87 يىل بۇرۇنقى چاقىغىچە پادىشاھ بولغان - ئا) ھونلارغا قارشى ئۇزۇنغا سوزۇلغان قانلىق ئۇرۇشلارنى قىلىشقا كىرىشكەن.

سىمى قىلىپ، سەددىچىن سېپىلىمىنى غەرىپكە سۇرۇپ ھونلاردىن تارتىۋالغان جايلارنى سېپىمەنمەن ئىچىگە ئالغان.

ھونلار مانا شۇ خېشى كارىدورىدا تۇرغاندا، ناھايىتى مۇھىم ئورۇندا تۇرىدىغان چارۋىچىلىق بىلەن رىيال ھاياتىنىڭ خۇسۇسىيەتلىرى زىچ بىرلەشتۈرۈلگەن.

قوشاققا: "ئالچى تېغى" بىلەن "مۇقلۇنۇپ ساراغىدى قىز - ئايالىمىز" دىگەن قۇرنىڭ باغلىنىپ تەسۋىرلىنىشى ناھايىتى چوڭقۇر مەناغا ئىگە. چۈنكى ھونلارنىڭ خوتۇن - قىزلىرى قىزىل ھەم سېرىققا مايىل بىر تۈر - لۈك گۈلدىن ئەڭلىك ياساپ، چىرايىنى گۈزەل - لەشتۈرۈش ئۈچۈن يۈزىگە ئەڭلىك سۈركەشەتتى، ھونلار مانا شۇ ئەڭلىكنى ئالچى (قىزىل - چى) ئەڭلىكى دەپ ئاتىشاتتى. شۇنىڭدەك ھون ئىمپىراتورلىرىنىڭ رەسمىي بەككەسى (قەدىناس خانىشى) ئالچى دەپ ئاتىلاتتى. ھازىرقى زامان تىلشۇناسلىرىنىڭ ئىسپاتلىشىچە ھازىرقى رۇس تىلىدىكى ئالى (قىزىل - ئا) سۆزى ھونلار (تۈركلەر) نىڭ ئالچى سۆزىدىن كېلىپ چىققان ئىكەن.

ھونلار ئالچى تېغىنىڭ قولىدىن كېتىشىنى ھون خوتۇن - قىزلىرىنىڭ خۇددى ئەڭلىكتىن ئايرىلىپ قالغانلىغىغا ئوخشۇتۇپ، بۇندىن كېيىن خوتۇن - قىزلىرىمىز چىرايى گۈزەل ئالچى بولالمايدىغان ھالغا چۈشۈپ قالدى، دەپ ھەس - رەتلىنىگەن.

خەن ۋۇدى پادىشالىق قىلغان چاغدا، خەن سۇلالىسى ھونلارغا قارشى ئۈچ قېتىم ناھايىتى دەھشەتلىك ئۇرۇشلارنى ئېلىپ بارغان.

بىرىنچى قېتىملىق ئۇرۇش مىلادىدىن 127 يىل بۇرۇن ئېلىپ بېرىلىپ، خەن سۇلالىسىنىڭ قۇماندانى ۋېيچىڭ باشچىلىقىدىكى بىر نەچچە يۈز مىڭ ئاتلىق، پىيادە قىسىملار - دىن تەركىپ تاپقان خەن قوشۇنلىرى ھونلار بىلەن ئۇرۇشۇپ، ئوردوس يايلىغى (خىتاۋ) نى تارتىۋالدى. شۇنىڭ بىلەن چاڭئەننىڭ ھونلار خەۋپىگە ئۇچرىشى تۈگىتىلدى.

ئىككىنچى قېتىملىق ئۇرۇش مىلادىدىن 121 يىل بۇرۇن يۈز بەرگەن. بۇ ئۇرۇشتا خەن سۇلالىسىنىڭ قۇماندانى خۇجۇبىڭ باشچىلىقىدىكى بىر نەچچە يۈز مىڭ ئاتلىق، پىيادە دە قوشۇن ھونلارنىڭ كەڭسۇدىكى (ھازىرقى گەنسۇ - ئا) تەڭرى تېغى (ھازىرقى چىلەنشىن تېغى - ئا) ۋە ئالچى تېغى (ھازىرقى يەنجۇ - شەن تېغى - ئا) ئىتەكلىرىدىكى يايلاقلارغا بېسىپ كىرىپ، ھونلارنى ئىككى قېتىم كەڭسۇ - نىڭ شىمالىغا قوغلاپ بېرىپ، خېشى كارىدورى رىنى ھونلاردىن تارتىۋالغان. خېشى كارىدورى بىر پارچە مۇنبەت يايلاقتىن ئىبارەت جاي ئىدى. خەن سۇلالىسى ھونلاردىن تارتىۋالغان خېشى كارىدورىغا ئادەم كۆچۈرۈپ، بوز يەر ئېچىپ، تېرىقچىلىقنى يولغا قويۇپ، شۇ جايلاردا ئىلگىرى - ئاخىر بولۇپ، ۋۇۋېي، جاڭيې، جۇچۈەن، دۇڭخۇاڭ قاتارلىق ۋىلايەتلەرنى تە -

ئالىپ ئەرتۇڭا ھەققىدىكى قوشاقلار

قۇرغان ئىكەن. ئىيتىلمىشلارغا قارىغاندا بۇ دولەت مىلادىدىن 6 ئەسىر بۇرۇنقى چاغدىن تارتىپ مىلادىنىڭ 2 - ئەسىرىگىچە ھۆكۈم سۈرگەن.

مىلادىدىن 6 ئەسىر بۇرۇن ئوتتۇرا ئاسىيا - دىكى ساق، ئىسكىت نامى بىلەن ئاتىلىدىغان قەدىمقى ئىجداتلىرىمىز ئالىپ ئەرتۇڭا (ئافرا - سىياپ) نىڭ يېتەكچىلىكىدە بىر دولەت

قەيسەر خاقانى ئالىپ ئەرتۇڭا (ئافراسىياپ) نىڭ ئولۇمىگە بېغىشلاپ توۋەندىكى قوشاقنى توقۇپ، ماتەم تۇتۇشقان.

بۇ قوشاقلارنىڭ «دىۋانۇ لۇغەتت تۈرك» دىكى ئەسلىسى مۇنداق:

ئالىپ ئەرتۇڭا ئولدىمۇ.
ئىسىز ئاجۇن قالدىمۇ.
ئۆزلەك ئوچىن ئالدىمۇ،
ئەمدى يۈرەك يىرتىلۇر.

بۇنى ھازىرقى جانلىق تىلىمىز بىلەن ئىپادىلەپ كۆرسەتەك مۇنداق بولىدۇ:

ئالىپ ئەرتۇڭا ئولدىمۇ،
يۈزىز دۇنيا قالدىمۇ.
(ۋاپاسىز دۇنيا قالدىمۇ)،
پەلەك ئوچىنى ئالدىمۇ،
ئەمدى يۈرەك تىلغۇنۇر.

ئەسلىسى:

ئولمىشىپ ئەرەن بورلەيۇ،
يىرتىپ ياقا ئورلايۇ.
سەقىرىپ ئۇنى يورلايۇ،
سەختاپ كوزى ئورتۇلۇر.

ھازىرقى تىلىمىزدا ئوقۇلۇشى:

ئەل بورىدەك ھۇلاشتى،
يىرتىپ ياقا يىغلاشتى.
پەريات چېكىپ داڭلاشتى،
كوزلەر ياشقا قاپلىنۇر.

يۇقۇرىدىكى ئىككى كۆپلىم قوشاق ماتەم

تۇران خاقانى ئافراسىياپ ھەققىدىكى مەلۇماتلار، ئەڭ بۇرۇن ئاتەشپەرەستلەر - زەردەشتلەر (ئوتقا چوققىدىغانلار) نىڭ مۇقەددەس كىتابى «ئىلىستى» دا بېرىلگەن بولۇپ، ئۇنىڭدا، ئافراسىياپنى تۇران پادىشاسى دەپ ئاتىغان. ئۇلۇغ پارس شائىرى ئوبۇلقاسىم فىرەدەۋىسى غەزەنەۋىلەر سۇلتانى مەھمۇت غەزەنەۋى (مىلادىيە 997 - يىلىدىن 1030 - يىلىغىچە) سۇلتان بولغان) نىڭ تاپشۇرۇقى بويىچە يازغان «شاهنامە» دە تۇران خاقانى ئافراسىياپنىڭ ئىران پادىشاسى بىلەن ئېلىپ بارغان ئۇرۇشلىرى ھەققىدە ناھايىتى كۆپ جايدا توختالغان. مەھمۇت قەشقىرىنىڭ «دىۋانۇ لۇغەتت تۈرك» دە بەرگەن مەلۇماتىغا قارىغاندا، ئالىپ ئەرتۇڭا (ئافراسىياپ) ھاۋاسى ناھايىتى ياخشى بولغان ئوردۇكەنت (قەشقەر) دە ياشىغان ئىكەن. بۇ چاغدا، كۈچلۈك پارس ئىمپېرىيەسى (ئىسپانلار سۇلالىسى) ۋۇجۇتقا كەلگەن ئىدى. مىلادىدىن 6 ئەسىر بۇرۇن ئىسپانلار سۇلالىسىنىڭ شەھىنشاهى ياكى خىراۋ (مىلادىدىن 550 يىل بۇرۇنقى چاغدىن مىلادىدىن 529 يىل بۇرۇنقى چاقىغىچە شەھىنشاه بولغان) ئىران قىرلىرىدا ياشايدىغان قەبىلىلەرنى بىر-لەشتۈرۈپ، ئىران تارىخىدا ئىسپانلار سۇلالىسى (مىلادىدىن 700 يىل بۇرۇنقى چاغدىن تارتىپ مىلادىدىن 330 يىل بۇرۇنقى چاقىغىچە ھۆكۈم سۈرگەن - ئا) دەپ ئاتالغان پارس ئىمپېرىيەسىنى قۇدرەتلىك ھالغا كەلتۈرگەن. بۇ ئىمپېرىيە يەنىڭ پايتەختى سوزا شەھىرى ئىدى.

ئالىپ ئەرتۇڭا ئىران پادىشاسى كايخسەراۋ بىلەن قىلىنغان بىر جەڭدە (جەڭ ئەزەربەيجاندا بولغان) موكۇپ ياتقان ئىرانلىق بىر جەڭچىنىڭ ئاتقان ئوقىغا سىدا ھالاك بولغان ئىكەن.

بىزنىڭ قەدىمقى ئەجداتلىرىمىز، ئىسپانلىق

كەن. ئۇيسۇنلار ياشاپ تۇرغان جايلار ئۇلۇغ ياۋچىلار تەرىپىدىن بېسىپ ئېلىنغان. ئۇيسۇن خانلىقىنىڭ ئاھالىسى بولسا ھونلار پاناھىغا قېچىپ بارغان. شۇ مەزگىلدە ئۇيسۇن خانى نىندۇمىنىڭ بوۋاق ئوغلى لاجۇمىنى بۇجۇ ئاتلىق ئۇيسۇن يايغۇسى ئېلىپ ھونلارنىڭ قېشىغا قېچىپ بارغان. لاجۇمى چوڭ بولغاندىن كېيىن، ھون تەڭرىقۇتى باتۇر تەڭرى-قۇت (ئوغۇزخان) نى ئۇيسۇنلارغا خان قىلىپ تەيىنلىگەن. ھونلار ياردىمىگە ئىگە بولغان ئۇيسۇنلار ئوز ماكانىغا قايتىپ بارغان، لېكىن ئۇيسۇنلار مىلادىدىن 2 ئەسىر بۇرۇن ئۇلۇغ ياۋچىلار بىلەن بولغان بىر ئۇرۇشتا يەنە مەغلۇبىيەتكە ئۇچراپ، غەرىپكە قاراپ كۆچۈپ ھازىرقى ئىلى ۋادىسى، ئىسسىق كۆل ئەتراپىغا بېرىپ ماكانلاشقان.

ھونلار بىلەن چىقىشالمىغان ئۇلۇغ ياۋچىلار ھونلار تەرىپىدىن ناھايىتى ئېغىر زەربىگە ئۇچراپ (ئۇلۇغ ياۋچىلار خانىمى ھونلار ئولتۇرۇپ، بېشىنى مەي ئىچىدىغان قەدەھ قىلىۋالغان)، مىلادىدىن 175 يىل بۇرۇن كەڭسۇننىڭ خېشى كارىدورىدىن كۆچۈپ، دەسلەپتە كۇچارغا يېتىپ كېلىدۇ. ئۇلۇغ ياۋچىلار ئۇ يەردىن ئىلى ۋادىسىغا ئۆتۈپ، ئۇيسۇنلارنى ياشاپ تۇرغان جايلاردىن ھەيدەپ چىقىرىپ، ئۆزلىرى جايلىشىۋالىدۇ. ئۇيسۇنلار مىلادىدىن 150 يىل بۇرۇن ھونلار ياردىمىنى ئېلىپ، ئۇلۇغ ياۋچىلارنى ئىلى ۋادىسىدىن ھەيدەپ چىقىرىپ ئۆزلىرى شۇ جايغا مەھكەم جايلىشىۋالىدۇ. ئۇلۇغ ياۋچىلار ئىلى ۋادىسىدىن كۆچۈپ، ئىسسىق كۆل تەرەپكە سىلجىپ، قەشقەرگە ئۆتىدۇ. ئۇلار يەنە ئۇ يەردىمۇ تۇرالماستىن تۇخارىستان تەرەپكە ئۆتۈپ كېتىدۇ. ئامۇ دەرياسىنىڭ باش ئېقىمىدا پايىتەختىنى بەرپا قىلغان ئۇلۇغ ياۋچىلار تارىختا «تۇخارىس»

قوشاقلرىنىڭ ئۇلىگىسى بولۇپ، ئۇ ئالىپ ئەرتۇڭا (ئافراسىياپ) قا بېقىشلاشقان ئەڭ قەدىمقى قوشاق. بۇ مىلادىدىن 6 ئەسىر بۇرۇن توقۇلغان.

ئالىپ ئەرتۇڭا ھەقىقىدىكى قوشاقلار، ئافراسىياپنىڭ تارىختا ئۆتكەن ھەقىقى شەخس ئىكەنلىكىنى ئىسپاتلاشتا ناھايىتى يۇقۇرى قىممەتكە ئىگە.

مەلىكە قوشمىقى:

ئۇراتتى يىراققا مېنى تۇققانلار،
ياتلىق قىلىشىپ ئۇيسۇن خانىغا.

ئويلىرى يۇمۇلاق كىگىز ئۇتايۇكەن،
ئۇلارغا گوش، قېتىق تائام-ئوزۇقكەن.

ئورلەيدۇ يىغانىم ئوينى ئەسلىم،
قۇش بولۇپ يۇرتۇمغا ئۇچۇپلا كەتسەم.

«خەن سۇلالىسى تارىخى. غەرىپ ئەللىرى ھەققىدە قىسسى» بابىنىڭ «ئۇيسۇن تارىخى» دىكى مەلۇماتقا ئاساسلانغاندا «مەلىكە قوشمىقى» ناملىق بۇ قوشاقنى مىلادىدىن 106 يىل بۇرۇن خەن سۇلالىسى تەرىپىدىن ئۇيسۇن خانىغا ياتلىق قىلىنغان مەلىكە شىجۇن توقىغان. ئۇيسۇنلار تۈرك خەلىقلىرى ئىچىدە ئەڭ چوڭ، كۈچلۈك خەلىقلەرنىڭ بىرى بولۇپ، ئۇلار ئەڭ قەدىمقى چاغلاردىن تارتىپ تەڭرى تاغلىرى (ھازىرقى چىلەنشىن تاغلىرى - ئا) نىڭ ئىتەكلىرىدە ياشاپ كەلگەن، مىلادىدىن 3 ئەسىر بۇرۇن ئۇيسۇنلار بىلەن ئۇلارغا خوشنا بولغان ئۇلۇغ ياۋچىلار ئارىسىدا ئۇرۇش يۈز بەرگەن، ئۇلۇغ ياۋچىلار ئۇيسۇنلارنى مەغلۇب قىلىپ، ئۇچۇتۇپ، خېلى نەزەۋەتنى ئۆلتۈرۈپ،

نان» نامى بىلەن مەشھۇر بولغان دولەتنى قۇرىدۇ. ئۇلۇغ ياۋچىلار كەڭسۇدىن كىچىكچىلەرگە تۇخارىستانغا كېلىپ ماكانلىشىپ دولەت قۇرغۇچى بولغان ھەركەتلىرىگە ھونلار تەرىپىدىن ئولتۇرۇلگەن ياۋچىلار خانىنىڭ ئايالى باشچىلىقىدا قىلغان.

تارىخىي پاكىتلار بويىچە ھوكۇم قىلغاندا، مىلادىدىن ئىككى ئەسىر بۇرۇن ئۇيسۇنلارنىڭ ئاھالىسى 630 مىڭ بولۇپ، يۈز مىڭغا يېقىن ھەربى قوشۇنغا ئىگە ئىدى. ئۇيسۇنلارنىڭ پايتەختى ئىسسىق كۆلىنىڭ شەرقى - جەنۇبىدىكى قىزىل قورغان ئىدى.

خەن سۇلالىسىنىڭ پادىشاھى خەن ۋۇدى مىلادىدىن 133 يىل بۇرۇن ھونلارغا قارىتا قولىنى كۈچ بىلەن تاقابىل تۇرۇشقا ئۈزگەرتىپ، ئۇ ھونلارغا بولغان قاراملىقتىن قوتۇلۇش ئۈچۈن ھونلار بىلەن ئۇرۇش قىلىشقا تەييارلىق قىلدى.

شۇنىڭغا بىنائەن خەن ۋۇدى جاكچىيەننىڭ تەكلىماكاننى ماقۇل كورۇپ، ئۇيسۇنلارغا نۇرغۇن سوۋغا - سالام ئەۋەتىپ، ئۇلارنى خېشى كارىدورىدىكى ئەسلى ماكانلىرىغا قايتىپ كېلىشكە ئۈندەش، خەن مەلىكىلىرىنى ئۇيسۇن خانلىرىغا ياتلىق قىلىپ قۇدىلىشىش قاتارلىق ئۇسۇللار ئارقىلىق ئۇيسۇنلار بىلەن ئىتتىپاقلىشىپ، ھونلارغا بىرلىكتە قارشى تۇرۇپ، ھونلارنىڭ ئوڭ قولىنى (ھەربى ئىستراتېگىيە بويىچە قارىغاندا ئۇيسۇنلار ھونلارنىڭ ئوڭ قولى دەپ ھاسىلانغان) كېسىپ تاشلاشقا ئۇرۇندى. خەن ۋۇدى بۇ نەتىجىنى ئەمەلگە ئاشۇرۇش ئۈچۈن مىلادىدىن 115 يىل بۇرۇن جاكچىيەننى ئۇيسۇنلارغا ئەلچى قىلىپ ئەۋەتتى.

جاكچىيەن باشچىلىقىدىكى خەن سۇلالىسىنىڭ ئەلچىلىرى ئۇيسۇنلارغا يېتىپ بارغاندا، ئۇلارنى ئۇيسۇنلار باشتا ئانچە يىل قارشى ئالمايدۇ، ھەتتا ئۇيسۇن خانى ۋە ئۇنىڭ

بەگلىرى جاكچىيەنگە ھورمەت بىلدۈرۈپ ئورۇنلىرىدىنمۇ تۇرمايدۇ. شۇ چاغدا جاكچىيەن ئەگەر خەن سۇلالىسىنىڭ ئەلچىلىرىگە ھورمەت بىلدۈرۈش، سوۋغا - سالاملارنىڭ قايتۇرۇپ ئېلىنىدىغانلىقىنى بىلدۈرىدۇ. بۇنى ئاڭلىغان ئۇيسۇن خانى ئورنىدىن تۇرۇپ ھورمەت بىلدۈرىدۇ. بۇنىڭغا ئەگىشىپ ئۇيسۇنلارنىڭ بەگلىرىمۇ ئورۇنلىرىدىن تۇرۇپ ھورمەت بىلدۈرۈش، خەن سۇلالىسى ئەلچىلىرى بىلەن ئۇيسۇنلار ئارىسىدا ئېلىپ بېرىلغان سوھبەتلەردە ئۇيسۇنلارغا ھونلار ئىتتىپاقىدىن چىقىش، ئەسلى يۇرتلىرىغا قايتىپ بېرىپ ماكانلىشىش، خەن مەلىكىلىرىگە ئويلىتىپ، تۇققانلىق مۇناسىۋەتلىرىنى ئورۇن تۇتۇش، ھونلارغا بىرلىكتە زەربە بېرىش قاتارلىق مەسلىھەتلەر قىلىنىدۇ. ئۇيسۇنلار خەن سۇلالىسىنىڭ ئەھۋالىنى ياخشى بىلىشىگە ئىلھام بېرىدۇ. ھونلاردىن قورققانلىقى ئۈچۈن، ھەدىگەندە قويۇلغان تەلەپلەرگە قوشۇلمايدۇ. بۇ قېتىم جاكچىيەن مەقسىدىگە يېتەلمەي قايتىپ كېتىدۇ.

شۇنداق بولمىغا قارىماي خەن ئەلچىلىرىنى ئۇزۇتۇپ چاڭئەنگە كەلگەن ئۇيسۇن ئەلچىلىرى، خەن سۇلالىسىنىڭ "ئادىبى كوپ، بايلىقى مول" لىقىنى ئۆز كوزى بىلەن كورۇپ، ئۆز ئەيلىگە قايتىپ بارغاندىن كېيىن، ئەھۋالنى ئۇيسۇن قۇمۇ (خاننى) سىغا مەلۇم قىلىدۇ. شۇندىن كېيىن ئۇيسۇنلار خەن سۇلالىسىنى ئىززەتلەشكە باشلايدۇ. ئۆز ئارا ئەلچىلەر ئۆزۈلمەي بېرىپ كېلىپ تۇرۇشىدۇ. ئاخىرى ئۇيسۇنلار ھونلار ئىتتىپاقىدىن چىقىپ، خەن سۇلالىسى بىلەن قۇدىلىشىپ، ھونلارغا بىرلىكتە زەربە بېرىشكە بەل باغلايدۇ. ئەھۋالنىڭ تەرەققىياتى شۇ يەرگە يېتىپ كەلگەندە، خەن ۋۇدى مىلادىدىن 106 يىل بۇرۇن تۇققىنى لىۈچسەن ئاتلىق بەگنىڭ قىزى شىجۇننى ئۇيسۇن خانىغا

بەگنىڭ قىزى شىجۇننى ئۇيسۇن خانىغا

قىز تۇغۇپ، ئاز چەسۇزۇن ئوتتەيلا ئىاغرىپ ئالەمدىن ئوتكەن.

مەلىكە شىجۇن ئالەمدىن ئوتكەندىن كېيىن، خەن ۋۇدى مىلادىدىن 100 يىللار بۇرۇن ئوز تۇققانلىرىنىڭ قىزىدىن جەيۇ ئاتلىق مەلىكىنى ئۇيۇنۇنلارغا ياتلىق قىلىدۇ. مەلىكە جەيۇ ئۇيۇن خانى ئۇيۇنۇمغا ياتلىق بولىدۇ. مەلىكە ئۇيۇنۇمدىن ئۈچ ئوغۇل، ئىككى قىز تۇغۇدۇ. ئوغۇللىرىنىڭ تۇنجىسىنىڭ ئىسمى يانغۇمى ئىدى.

ھونلار، مىلادىدىن 72 يىل بۇرۇن ئوز ئىتتىپاقىدىن چىقىپ خەن سۇلالىسى بىلەن مۇناسىۋەت ئورناتقان ئۇيۇنلارغا ھۇجۇم قىلىدۇ. ئۇيۇنلارنىڭ ئاھالىسىدىن بىر قىسمى ھەيدەپ ئېلىپ كېتىدۇ. ئارقىدىنلا ھونلار ئۇيۇنلارغا ئەلچى ئەۋەتىپ، مەلىكىنى تۇتۇپ بېرىشنى، خەن سۇلالىسى بىلەن بولغان مۇناسىۋەتنى ئۈزۈشنى تەلەپ قىلىدۇ. ھۇشۇنداق ئېغىر ئەھۋال يۈز بەرگەندە، خەن سۇلالىسى مەلىكە جەيۇنىڭ ياردەم تەلەپ قىلىپ يازغان مەكتۇبىغا بىئائەن، مىلادىدىن 71 يىل بۇرۇن 150 مىڭ كىشىلىك قوشۇننى ئاتلاندىرۇپ، ھونلار تېرىتورىيىسىگە قاراپ بەش يۈنۈلۈش بويىچە ھۇجۇم باشلايدۇ. ئەينى ۋاقىتتا خەن سۇلالىسى تەرىپىدىن چىرىنكىچى چاڭخۇي ھەربى يارلىق تەمتىكىنى ئېلىپ ئۇيۇن قوشۇنلىرىنى قوغداشقا كېلىدۇ. ئۇيۇن خانى ئۇيۇنۇمى 50 مىڭ ئاتلىق ئۇيۇن قوشۇنلىرىغا ئوزى باش بولۇپ، غەربتىن شەرققە قاراپ ھونلارنىڭ ئوڭ قول خان ئوردىسىغا قاراشلىق جايلارغا (ماناستىن تارتىپ بارىكولگىچە بولغان جايلارغا) ھۇجۇم قىلغان. شۇ چاغدىكى ھون تەڭرىقۇت (مىلادىدىن بۇرۇنقى 85 يىلىدىن مىلادىدىن

ياتلىق قىلىدۇ. دەل شۇ مەزگىلدە ھون تەڭرىقۇتى، ئۇيۇنلار تەڭرىقۇتى (مىلادىدىن 105 يىل بۇرۇنقى چاغدىن مىلادىدىن 102 يىل بۇرۇنقى چاقىچە تەڭرىقۇت بولغان - ئا) ھون مەلىكىلىرىدىن (مەلىكىلىرىدىن) بىرىنى ئۇيۇن خانىغا ياتلىق قىلىپ ئەۋەتىدۇ.

بۇ خىلدىكى قۇدىلىشىش مۇناسىۋىتى قەدىمقى چاغدىكى تارىخىي شارائىت بويىچە بىر خىل سىياسى مەزمۇنغا ئىگە ئىدى. چەتئەل تارىخچىلىرىنىڭ يېزىشىچە ئۇيۇن خانىغا ياتلىق قىلىنغان ھون قىزى چوڭ مەلىكە بولۇپ، خەن سۇلالىسىنىڭ مەلىكىسى توپال ئورۇندا ئىدى.

مىلادىدىن 106 يىل بۇرۇن ئۇيۇن خانىغا ياتلىق قىلىنغان مەلىكە شىجۇن ئوزىنىڭ سىياسى ۋەزىيىتىنى قىلچە تونىمىغان، ئۇنىڭ ئۈستىگە مەلىكە ئۇيۇنلارنىڭ تىلىنى بىلمىگەنلىكى، ئورپى - ئادىتىگە كۈنەلمىگەنلىكى ئۈچۈن، ياتىمراپ، مۇڭلۇنۇپ، قايغۇ - ئەلەم ئىچىدە قالغان. بۇنى ئاز دىگەندەك ئۇيۇن خانى قېرىپ قالغانلىقىدىن مەلىكە شىجۇننى نەۋرىسى قۇشۇمغا ياتلىق قىلىشنى قارار قىلىدۇ. مەلىكە بۇنىڭغا رازى بولماي، ئەھۋالنى خەن ۋۇدىغا مەلۇم قىلىدۇ. خەن ۋۇدى ئۇيۇنلار بىلەن ئىتتىپاق تۈزۈپ "بىرلىكتە ھونلارنى يوقىتىش" نىشانىنى نەزەردە تۇتۇپ، مەلىكە شىجۇننى ئۇيۇنلارنىڭ ئورپ - ئادىتىگە بويۇنۇشقا، قۇشۇمغا ياتلىق بولۇشقا بۇيرۇيدۇ. مانا شۇنداق قىيىن ھالغا چۈشۈپ قالغان مەلىكە شىجۇن گويىا قۇش بولۇپ، ئوز يۇرتىغا ئۇچۇپ كېتىشنى ئويلاپ، يۇقۇرىدا تىلغا ئېلىنغان "مەلىكە قوشىنى" نى توقمىغان. قۇشۇمغا ياتلىق بولغان مەلىكە شىجۇن بىر

ناھايىتى خوشال بولغان خەن سۇلالىسىنىڭ پادىشاھى خەن شۈەنسىدى، مەلىكە جەيۈننىڭ ئۆكسىنىڭ شاڭپۇ ئاتلىق قىزىنى مەلىكە قىلىپ، جىددى، پۇختا تەييارلىقلاردىن كېيىن (مەلىكە شاڭپۇ ۋە ئۇنىڭ ھەمراھلىرى چاڭئەندە مەلۇم مەزگىل ئۇيۇن تىلى ۋە ئورپ - ئادەتلىرىنى ئۆگەنگەن) تېگىشلىك ئەمەلدارلارنىڭ ھەمراھ - خىدا، مىلادىدىن 60 يىل بۇرۇن دۇڭخۇاڭغا يېتىپ كەلدى. لېكىن چىگرا قوۋىغىدىن چىقىپ، ئۇيۇنلارغا ماڭىدىغان چاغدا، ئۇيغۇمنىڭ ئول - كەنىلىكى (مىلادىدىن 102 يىل بۇرۇنقى چاغدىن مىلادىدىن 60 يىل بۇرۇنقى چاقىچە خان بولغان)، ئۇيۇن بەگلىرىنىڭ يانغۇمىنىڭ ۋەلىئەھدىلىكىنى بىكار قىلىپ، ئۇنىڭ ئورنىغا مەرھۇم قۇنشۇمنىڭ ھون بېكەسىدىن تۇغۇلغان ئوغلى نى مىنى خان قىلغانلىغىنى ئاڭلايدۇ. شۇ سەۋەپكە بىنا ئەن مەلىكە شاڭپۇ چاڭئەنگە قايتىپ كېتىدۇ. قۇنشۇمى، ئۇيغۇمى قاتارلىق خانلارغا ياتلىق بولغان مەلىكە، نىمىيە خىمۇ ياتلىق بولىدۇ. ئۇنىڭدىن چىمىي نىمىيەلىك بىر ئوغۇل تۇققان بولسىمۇ، مەلىكە نىمىيە بىلەن چىقىشالمايدۇ. مەلىكە جەيۈ مىلادىدىن 55 يىل بۇرۇن زىياپەت ئۇيۇشتۇرۇپ، ئۇيۇن خانى نىمىيىنى ئولتۇرۇش قەستىنى قىلىدۇ. جەيۈننىڭ نىمىيىنى ئولتۇرۇش ئۈچۈن تەيىنلىگەن ئادەملىرى خەنجەرنى دىگەن يېرىگە سالالمايدۇ. يارىدار بولۇپ، ئولمىگەن نىمىيە ئوزىگە سادىق كىشىلەرنىڭ ياردىمى بىلەن قېچىپ قۇتۇلىدۇ. نىمىيەنىڭ ئوغلى شى شىنمۇ قوشۇن تارتىپ كېلىپ، قىزىل قورغاندىكى مەلىكىنى ۋە سۇيىقەست پىلانلاشتا مەلىكىگە ياردەم بەرگەن ۋىي خۇيى، رىن چاڭ قاتارلىق ئەمەلدارلارنى قورشىۋالىدۇ. بىر نەچچە ئايدىن كېيىن تۇتۇق ھىراۋۇل ۋى جىڭمى غەربى رايوندىكى بىر قانچە دولەتلەرنىڭ قوشۇنلىرىنى ئاتلاندىرۇپ

بۇرۇنقى 68 يىلغىچە تەڭرىقۇت بولغان) خەن سۇلالىسى قوشۇنلىرىنىڭ بەش يۈنۈلۈش بويىچە ھۇجۇم قىلىپ كېلىۋاتقانلىغىنى ئاڭلاپ، ھون ئاھالىسىدىن ياشانغان ۋە كىچىك بالىلارنى ھەم چارۋا ماللارنى ھونلار تېرىتورىيەسىنىڭ جەنۇبىدىن (سەددىچىن سېپىلىنىڭ شىمالىغا يېقىن بولغان جايلاردىن) شىمالغا ئېلىپ كەتكەن. سەددىچىن سېپىلىنىڭ قوۋۇقلىرىدىن ئوتۇپ ھونلار تېرىتورىيەسى ئىچىگە خېلى ئىچكىرىلەپ كىرگەن خەن سۇلالىسى قوشۇنلىرى ھونلارنىڭ ئاساسى كۈچلىرىنى ئۇچرىتالماي، مەغلۇپ بولۇپ ئارقىغا قايتىشقا مەجبۇر بولدى. لېكىن غەرب تەرەپتىن ھۇجۇم قىلغان ئۇيۇن قوشۇنلىرى ھونلارنىڭ ئوڭ قول خان ئوردىسىنى (ماناس بىلەن پۇكاڭ ئارىلىغىدا) ۋەيران قىلىپ، 40 مىڭ ئادەم ۋە 700 مىڭ چارۋا مال (ئات، كالا، تۈگە، قوي قاتارلىق) نى ھەيدەپ كەتكەن. شۇ يىلى قىش پەسلىدە غۇياندى تەڭرىقۇت بۇ قېتىمقى ئۇرۇشتا ئۇيۇن ئاھالىسىدىن بىر قىسمىنى ئەسەر قىلىپ، نۇرغۇن چارۋا ماللارنى غەنىمەت ئېلىپ قايتقان بولسىمۇ، يولدا كېتىۋاتقاندا قاتتىق قارىغىپ، ئاھالىە ۋە چارۋا ماللارنىڭ مۇتلەق كۆپ قىسمى مۇزلاپ ئۆلگەن.

ئۇيۇن خانىغا ياتلىق بولغان مەلىكە جەيۈ ئۇيۇنلار ئېلىمىدە 50 يىلغىچە (مىلادىدىن 100 يىل بۇرۇنقى چاغدىن مىلادىدىن 50 يىل بۇرۇنقى چاقىچە) تۇرغان. ئۇ شۇ مەزگىلدە ئوزى ۋە ئوز يېنىدىكى ھەمراھلىرى بىلەن بىرلىكتە تۇرۇپ، خەن پادىشاھى تەرىپىدىن تاپشۇرۇلغان سىياسى ۋەزىپىلەرنى ئورۇنلاشتا ساداقەت بىلەن ئىشلىگەن. مىلادىدىن 64 يىل بۇرۇن ئۇيۇن خانى ئۇيغۇمى خەن مەلىكىسى جەيۈدىن تۇغۇلغان ئوغلى، يانغۇمىنى ۋەلىئەھدى قىلىپ، ئۇنى خەن مەلىكىسىگە ئويلاپ ئۆزىگە كىچى بولدى. بۇ ئىشتىن

كېلىپ ئۇلارنى قۇتۇلدۇرۇپ ئالىدۇ. بۇ ۋەقە خەن سۇلالىسى تەرىپىدىن سۇرۇشتە قىلىنىپ، ۋىي خۇيى، رىن چاڭ قاتارلىقلار چاڭئەنگە ئېلىپ بېرىلىپ ئولتۇرۇلگەن بولسىمۇ، مەلىكە جەيۇ سۇيىقىست ئۇيۇشتۇرغانلىغىنى بويىغا ئالمايدۇ.

مىلادىدىن 53 يىل بۇرۇن ئۇنىۋەسنىمىڭ مون بىكەسىدىن تۇغۇلغان ئوغلى ئۇيغۇت، نىمىيىنى ئولتۇرۇپ، ئۇيۇنلارغا خان بولغاندا، جەيۇنىڭ چوڭ ئوغلى يانغۇمۇ خانلىق تالىشىپ ئولتۇرغا چىقىدۇ. ئاخىرى بىر پۈتۈن ئۇيۇن دولىتى مىلادىدىن 53 يىل بۇرۇن ئىككىگە بۆلىنىپ كېتىدۇ.

خەن مەلىكىسىدىن تۇغۇلغان يانغۇمۇ چوڭ قۇمۇ (چوڭ خان)، ئۇيغۇت كىچىك قۇمۇ بولۇپ، يانغۇمۇغا ئۇيۇن ئاھالىسىدىن 60 نەچچە مىڭ ئائىلە (350 مىڭ كىشى)، ئۇيغۇتقا 50 نەچچە مىڭ ئائىلە (290 مىڭ كىشى) قارايدۇ. بۇ ئىككى خان ھۆكۈمرانلىق قىلىدىغان جايلارنىڭ چېگرىسىمۇ ئېنىق ئاجرىتىلىدۇ.

مەلىكە جەيۇ چاڭئەنگە قايتقاندا يەتمىش ياشقا كىرگەن ئىدى، ئۇزۇن ئوتتەي ئولتۇرۇپ، يانغۇمۇمۇ شۇ يىلى كېسەل بولۇپ ئۆلدى. مىلادىنىڭ 127 - يىلىغا كەلگەندە خەن

سۇلالىسى بىلەن ئوتتۇرا ئاسىيانىڭ دىپلوماتىيە ۋە باشقا جەھەتلەردىكى ئالاقىسى تامامەن ئۈزۈلدى. «ۋېي خانلىقى يىلنامىسى» دىكى مەلۇماتلارغا قارىغاندا، مىلادى 5 - ئەسىرنىڭ باشلىرىدا ئۇيۇنلار جۇجىلارنىڭ ھۇجۇمىغا بىر نەچچە قېتىم ئۇچرىغان، شۇڭا ئۇيۇنلار پاي-تەختىنى پامىر تاغلىرىنىڭ ئىچىگە كۆچۈرۈپ كېتىشكە مەجبۇر بولغان. مىلادىنىڭ 437 - يىلى توبا خانلىقى (534 - 386) نىڭ خانى توبىتاۋ ئۇيۇنلارغا ئەلچى ئەۋەتكەن. شۇندىن كېيىن ئۇيۇنلار تارىخىي يىلنامىلاردا ئانچە تىلغا ئېلىنمايدۇ.

ئۇيۇن دىگەن مۇشۇ نام ھازىر قېرىنداش قازاق خەلقىنىڭ "چوڭ يۈز" دەپ ئاتىلىدىغان قەبىلىسىنىڭ ئىچىدە ساقلانىپ كەلمەكتە. قازاق مىللىتىنىڭ شەكىللىنىشىدە قانداشلىقى بىر - بىرىگە يېقىن بولغان ھونلار، ئۇلۇغ ياۋچىلار، قانلىلار، ئالانلار قانداق رول ئوينىغان بولسا، ئۇيۇنلارمۇ ئوخشاشلا ئوز رولىنى ئوينىغان. ئوچۇق قىلىپ ئېيتقاندا، ھازىرقى قازاق مىللىتى - ھونلار، ئۇلۇغ ياۋچىلار، قانلىلار، ئالانلار، ئۇيۇنلارنىڭ ئەۋلادى. خۇلاسە قىلغاندا، "مەلىكە قوشىقى" نىڭ كېلىپ چىقىشىغا مۇناسىۋەتلىك بولغان مۇھىم تارىخىي ۋەقەلەرنىڭ قىسقىچە بايانى شۇنداق.

قەدىمقى چاغدىكى ئۇيغۇر قوشاقلىرى

قاتارلىق جايلاردا ياشىغان ئۇيغۇرلارنىڭ (ئا) قوشاقلىرى ئانچە كۆپ ئەمەس. بۇنداق بولۇشى قەدىمقى چاغلاردىكى ئۇيغۇر قوشاقلىرىنىڭ ئاز - لىغىدىن ئەمەس، بەلكى ئەدىپلەر تەرىپىدىن تۈزۈلگەن قوشاق توپلاملىرى بىلەن مۇناسىۋەتلىك. ئورتا چاغنىڭ باشلىرىدا ياشىغان خەنزۇ

جۇڭگو تارىخىدىكى شىمالى خانلىقلار دەۋرىدە (مىلادىنىڭ 386 - يىلىدىن 581 - يىلىغىچە - ئا) مۇزىكا مەھكىمىسى توپلاپ رەتلەنگەن ئۇيغۇر خەلق قوشاقلىرى ئىچىدە، شەرقىي ئۇيغۇرلارنىڭ (قەدىمقى چاغ ۋە ئورتا چاغلاردا ھازىرقى تاشقى موڭغۇلىيە ۋە ئىچكى موڭغۇلىيە

قورغان تېخى ئۈستىدە. ساخا يېقىن ياندىشىپ. بىللە تۇزاي يىگىتىم. بىلەكلىرىڭ مەن بولاي.

بۇ قوشاقتا؛ بىر قىزنىڭ سويگەن يىگىتى سەپەرگە چىقىدىغان چاغدا يالغۇز قېلىپ چەداشلىق بېرەلمەيدىغانلىغىنى ھىس قىلىپ، ئويىدە قالغاندىن كورە، يىگىتنىڭ ئات قامچىسى بولۇشنى ئەۋزەل كورگەنلىكى، يەنە مۇداپىئە قورغانلىرىنىڭ ئۈستىدە يىگىتى بىلەن ياندىشىپ تۇرۇپ، دۇشمەنگە قارشى جەڭگە قاتنىشىدىغانلىغىنى، ئۇيغۇر خوتۇن - قىزلىرىنىڭ قەدىمقى چاغلاردىن تارتىپلا باتۇر، مەردانە، جەڭگىۋار خىسلەتكە ئىگە ئىكەنلىكىنى ناھايىتى جانلىق، ئوبرازلىق ئوخشىتىشلار بىلەن تەسۋىرلىگەن.

ئەسلىمى ئۇيغۇر ئىلىمى بىلەنگەنلىكى ئۈچۈن، ئۇيغۇر قوشاقلىرىنى توپلاپ، رەتلەشتە ناھايىتى ئىھتىرام قىلىنغانلىقىغا ئۇچرىغان. يەنە بىر تەرەپتىن نۇرغۇنلىغان قوشاقلار يوقۇلۇپ كەتكەن.

شۇنداق بولۇشىغا قارىماي، شىمالى خانلىق - لارنىڭ «مۇزىكا مەھكىمىسى شېئىرلار توپلىمى» دا ئۇيغۇر قوشاقلىرىنىڭ بىر نەچچىسى ساقلىنىپ قالغان. ئۇنىڭدىن بىرنىلا مىسال كەلتۈرەيەن.

قالدىم ھەسرەت ئىچىدە ①

تولدى قەلىم قاينۇغا، قالدىم ھەسرەت ئىچىدە، ماڭساڭ ئەگەر سەپەرگە، ئات قامچىسى مەن بولاي.

بەگقۇلى ھەققىدىكى قوشاق

دا فىنچىڭ شەھىرى (ھازىرقى داتۇڭ شەھىرى - ئا) نى پايتەخت قىلىپ، جۇڭگو تارىخىدا شىمالى ۋېي خانلىقى (مىلادىنىڭ 386 - يىلىدىن 534 - يىلىغىچە ھۆكۈم سۈرگەن - ئا) دەپ ئاتالغان دولەتنى قۇردى. خۇددى شۇ مەزگىلدە، كېلىپ چىقىشى سىيانپىلاردىن بولمىمۇ، ئاساسەن تۈركلەشكەن يەنە بىر خەلق جۇجىنلار (ياۋرۇپا تارىخچىلىرى «ئاۋارلار» دەپ ئاتىشىدۇ - ئا) ھازىرقى موڭغۇلىيەدە باش كۆتۈرىدۇ. 4 - ئەسىرنىڭ ئاخىرى ۋە 5 - ئەسىرنىڭ باشلىرىدا، شەرقى ئۇيغۇرلار، يېڭىدىن باش كۆتەرگەن توبىلار ۋە جۇجىنلاردىن ئىبارەت ئىككى دۇشمەننىڭ ئارىسىدا قالدۇ. بۇ چاغدا، شەرقى ئۇيغۇرلار تېخى بىرلەشكەن كۈچلۈك دولەتكە ئىگە ئەمەس ئىدى. ئۇلار

شىمالى خانلىقلار تارىخى. ئىككى ھارۋىلىقلار ھەققىدە قىسسە دىكى مەلۇماتقا ئاساسلانغاندا، شەرقى ئۇيغۇرلار 4 - ئەسىرنىڭ ئاخىرلىرىدا مۇنداق بىر قوشاق توقىغان:

“ۋاي كەلدى بەگقۇلى” دىگەندە ئانا، توختايدۇ بوۋاقتىڭ يىغىسى شۇئان. دەيدىكەن ياش قىزلار ئېيتقاندا ناخشا، “بولسىدى يىگىتىم بەگقۇلى سىمان”.

3 - ئەسىرنىڭ ئوتتۇرىلىرىدا ئۇلۇغ سىيانپىلار ئىمپېرىيەسى تارقىلىپ كەتتى. شۇندىن كېيىن سىيانپىلاردىن توبى ناملىق بىر قەبىلە ھازىرقى ئىچكى موڭغۇلىيەدىكى كوكخۇت شەھىرىنىڭ جەنۇبى چوغاي تاغلىرى (ھازىرقى يىڭشەن تاغلىرى - ئا) نىڭ ئەتراپلىرىنى ئىگەللەپ ئالدى. ئۇلار 4 - ئەسىرنىڭ ئاخىرىدا

① ماۋزۇنى مەن قويدۇم.

بولۇپ، توپا خانلىقىنىڭ پاناھىغا كەلگەن. ئۇزۇن ئۆتمەي توپالار خانلىقىنىڭ پايتەختىدە ئالەمدىن ئۆتكەندە، توپالار خانى توپاغۇي بەگ قۇلىغا دولەت بويىچە ماتەم تۇتۇشنى ئورۇنلاشتۇرۇپ، دەيدەبىلىمك ھالدا دەپن قىلغان. يۇقۇرىدىكى قوشاق مانا مۇشۇ بەگقۇلىنىڭ باتۇر، جەڭگىۋارلىقىغا ئوقۇلغان مەدھىيە بولۇپ، قەدىمقى چاغدىن تارتىپ ئۇيغۇرلار باتۇر، جەڭگىۋار ئوغۇللىرىنى ناھايىتى ئىززەتلەيتتى. مىلادىنىڭ 429 - يىلى توپالار خانى توپا تاۋ جۇجانلارنى تارمار قىلغان بولسا، 430 - يىلى شەرقى ئۇيغۇرلارنى تارمار قىلىپ، ئۇلارنىڭ ئاھالىسىدىن بىر نەچچە يۈز مىڭ كىشىنى ئەسىر قىلىپ، ھەيدەپ كەتكەن. بۇندىن تاشقىرى بىر مىليونغا يېقىن چارۋا مال غەنىمەت ئالغان. توپالار مىلادىنىڭ 471 - يىلى پايتەختىنى فېنچىڭدىن لويانغا يۆتكەن. ھوكۇمران تەبىقە فامىلىسىنى توپادىن "يۈەن" گە ئۆزگەرتكەن، ئىلگىرى - ئاخىر 140 يىل ھوكۇم سۈرگەن توپا خانلىقىنى قۇرغان توپالار ئاخىرى بېرىپ خەنزۇلىشىپ كەتكەن.

ئۇششاق بەگلەردىن ئىبارەت بولۇپ، ھەرقايسى ئۇيغۇر قەبىلىلىرىنىڭ ئوز ئالدىغا خانلىرى بار ئىدى. شەرقى ئۇيغۇرلار، توپالار جۇجانلارنىڭ ھۇجۇمىغا ئۇچراپ ناھايىتى ئېغىر زىيانلارنى تارتىپ تۇراتتى. توپالارنىڭ تۇنجى خانى توپاغۇي مىلادىنىڭ 390 - يىللىرى نۇرغۇن قوشۇن بىلەن شەرقى ئۇيغۇرلارغا ھۇجۇم قىلىپ، ئورخۇن دەرياسىنىڭ بويلىرىغا چىقىپ بارىدۇ. توپاغۇي شۇ قېتىمقى يۈرۈشتە، شەرقى ئۇيغۇرلارنىڭ ئۈستىدىن غەلىبە قىلىپ، ئىككى يۈز مىڭدىن ئارتۇق چارۋا ماللارنى غەنىمەت ئالغان.

مىلادىنىڭ 400 - يىللىرىغا كەلگەندە جۇجان خاقانى شىرۇن شەرقى ئۇيغۇرلارنى بويىندۇرۇپ ئالدى. لېكىن شەرقى ئۇيغۇرلارنىڭ خۇغۇرسۇر قەبىلىسىنىڭ خانى بەگقۇلى ناھايىتى باتۇر خان بولۇپ، ئۇ جۇجانلارغىمۇ، توپالارغىمۇ بويۇنماي، دائىم ئۇرۇشۇپ تۇرغان، بىر نەچچە قېتىملىق ئۇرۇشتا جۇجانلار ئۈستىدىن غەلىبىمۇ قىلغان، ئۇ مىلادىنىڭ 405 - يىلى جۇجانلار بىلەن بولغان بىر ئۇرۇشتا مەغلۇپ

تۇرا قوشىغى

خۇغۇرسۇر ئالتۇن (567 - 487)

"تۇرا قوشىغى" دا يايلاقتىكى ئاجايىپ مەنزىرىلەر تەسۋىرلەنگەن. چۇغاي تاغلىرىنىڭ باغرىدا ياپ - يېشىل ئىمگىز ئۆسكەن ئوتلار يەلپۈنۈپ تۇرغان چەكسىز يايلاقلار يىراق - يىراقلا راقلارغا سوزۇلغان، قەدىمقى چاغلاردا تۇرالار (ئۇيغۇرلار - ئا) شۇ يايلاقلاردا چارۋىچىلىق قىلىشقان. قوشاقتىكى تەسۋىردە توت تەرەپكە كوز يەتمەيدىغان كەڭ يايلاق بىلەن ئاسماننىڭ

چۇغايىنىڭ تاغلىرى باغرىدىن ئاقار، تۇرالار دەرياسى ئويناپ، دولقۇنلاپ. ئاسماننىڭ گۈمبىزى بارىگاسمان، تۇرىدۇ پايانسىز دالنى قاپلاپ. شۇنچە كوك غۇبارسىز ساماۋى ئاسمان، دالملار بىمپايان كورۇنمەيدۇ قاش. كورۇنۇپ قالىدۇ سانسىز چارۋا مال، ئەسكەندە شامالار ئوتلار ئەگسە باش.

"تۇرا" دىگىنى دەل شەرقى ئۇيغۇرلارنى كۆر-
سىتىدۇ.
قوشاقچىنىڭ نامى ئالتۇن بولۇپ، فامىلىسى
خۇغۇرسۇر ئىدى. خۇغۇرسۇر ئەسلىدە قوشاقچى
كېلىپ چىققان ئۇيغۇر قەبىلىسىنىڭ نامى بولۇپ،
قوشاقچى ئۆزىنىڭ قايسى ئۇيغۇر قەبىلىسىگە
مەنسۇپ ئىكەنلىكىنى بىلدۈرۈش ئۈچۈنلا ئەمەس،
بەلكى ئۆز ئاتا - بوۋىسى فامىلىسى قىلىپ كەل-
گەن ئۆز قەبىلىسىنىڭ نامىنى بىلدۈرۈش
ئۈچۈنمۇ ئۆزىنى خۇغۇرسۇر ئالتۇن دەپ ئاتىغان.
ئۇيغۇر تارىخىدىن نازدۇر - كۆپتۇر خەۋىرى
بار كىشىلەرگە مەلۇم بولغىنىدەك، خۇغۇرسۇر
قەبىلىسى ئۇيغۇر خانلىقى (مىلادىنىڭ 646 -
يىلىدىن 1336 - يىلىغىچە ھۆكۈم سۈرگەن) نىڭ
ئورخۇن دەۋرىدىكى (مىلادىنىڭ 646 - يىلىدىن
845 - يىلىغىچە) توققۇز ئۇيغۇرنىڭ بىرى ئىدى.
قوشاقچى خۇغۇرسۇر ئالتۇن مىلادىنىڭ 487 -
يىلى تۇغۇلۇپ، 567 - يىلى 80 يېشىدا ئا-
لەمدىن ئۆتكەن.
«شىمالى چى سۇلالىسى تارىخى. خۇغۇرسۇر
ئالتۇن ھەققىدە قىسسە» دىكى مەلۇماتقا ئاساس-
لانغاندا خۇغۇرسۇر ئالتۇن، ھۆكۈمران تەبىقىسى
سىيانپىلاردىن كېلىپ چىققان، شىمالى چى
سۇلالىسى (مىلادىنىڭ 55 - يىلىدىن 577 -
يىلىغىچە) دا مەشھۇر دولەت ئەربابى رولىنى
ئوينىغان.
«شىمالى خانلىقلار يىلىنامىسى. ئىگىز ھارۋى-
لىقلار ھەققىدە قىسسە»، «جۇجىانلار ھەققىدە
قىسسە»، «گاۋچاڭ ھەققىدە قىسسە» باپلىرىدىكى
ۋە «جەنۇبى چى سۇلالىسى تارىخى. جۇجىانلار
ھەققىدە قىسسە» باپلىرىدىكى مەلۇماتلارغا ئاساس-
لانغاندا قوشاقچى خۇغۇرسۇر ئالتۇن ياشىغان مەز-
گىلدە (مىلادىنىڭ 487 - يىلىدىن 567 - يىلى-
غىچە) شەرقى ئۇيغۇرلار داياتىدا ناھايىتى
كەسكىن، تارىخىي قىممەتكە ئىگە ئۆزگىرىشلەر

چىنى تۇتۇشۇپ كەتكەن، كۆپ - كۆك ئاسمان
كۆيا تەڭرىنى يوق، ناھايىتى چوڭ، يۈپ - يۈ-
مىلاق ئىچىدىغا ئوخشىتمىلىپ بۇ ئىچىدىكى بۇ-
ئۇن يايلاقنى قاپلاپ تۇرغانلىقى كىشىنىڭ كۆز
ئالدىغا كېلىدۇ. ئۈستۈمۈتلا شامالار ئەسكەندە
(چىققاندا) يايلاق داۋالغۇپ، ئوتلار دولقۇنى
ئۇيۇقنىڭ ئىچىگىچە يامراپ بارىدۇ. ئوتلار
دولقۇنى بىر كۆتۈرۈلۈپ، بىر پەسەيگەندە، ئوي-
رە - ئويىرە بولۇپ ئوتلاۋاتقان ئاتلار، يايلاقنى
قاپلاپ تۇرغان پادا - پادا كالىلار، قويلار
كۆزگە چېلىقىدۇ. "تۇرا قوشىقى" نى كىشىلەر
ئوقۇغاندا، كەڭ پايانسىز يايلاقتا يايلاۋاتقان
سان - ساناقسىز (چارۋا ماللار، ئاتلار، كالىلار،
قويلار) كىشىنىڭ كۆز ئالدىدا كۆرۈنگەندەك
بولىدۇ. مانا بۇ سەددىچىن سېپىلىنىڭ تېشىدىكى
ئاجايىپ ھەيۋەتلىك بولغان چارۋىچىلىق ھا-
ياتىنىڭ جانلىق مەنزىرىسىدۇر. "تۇرا قوشىقى" دا
شەرقى ئۇيغۇرلار ئۆزىنىڭ يۇرتىغا، چارۋىچىلىق
ھاياتىغا بولغان يالقۇنلۇق مۇھەببىتىنى كۆيلىگەن.
توۋەندە، "تۇرا" ئاتالغۇسى، "تۇرا قوشىقى"
نىڭ يازغۇچىسى ئۈستىدە بىر ئاز توختىلىمەن.
"تۇرا" ئاتالغۇسى بەزىدە شەرقى ئۇيغۇرلار-
نىڭ ئورتاق نامى سۈپىتىدە قوللىنىلغان بولسا،
بەزىدە ئورتاق چاغدا («سۈي سۇلالىسى تارىخى.
تۇرالار ھەققىدە قىسسە» دىكى مەلۇماتقا ئاساس-
لانغاندا)، شەرقى قېدىرقان تاغلىرى ۋە (ھا-
زىرقى ھىنگان تاغلىرى) دىن تارتىپ (6 -
ئەسىردە) غەربتە قارا دېڭىز، دىنىمىز بولسا،
رىنىچە بولغان چەكسىز بىناپان زىمىندا يا-
شىغان پۈتكۈل تۈركى قەبىلىلەرنىڭ ئورتاق نامى
سۈپىتىدە قوللىنىلغان.
خۇغۇرسۇر ئالتۇن "تۇرا قوشىقى" ناملىق بۇ
شېئىرنى 6 - ئەسىردە يازغان. بۇ قوشاقىسى
"تۇرا قوشىقى" دىگەندىن كۆرە "ئۇيغۇر قوشىقى"
دىگەن ناھايىتى مۇۋاپىق، خۇغۇرسۇر ئالتۇننىڭ

لەمدە ھۇجۇم باشلىدى. مانا شۇ پۇرسەتنى غە-
نەمەت بىلگەن شەرقى ئۇيغۇرلار، جۇجانلارغا-
قارشى ئىسيان كۆتەردى. بۇ ئىسيانغا يەتكە-
چىلىك قىلغان خان بىوركىلى (تۇماغلىق - ئا)
قەبىلىسىنىڭ خانىسى ئىسيانچى بىوركىلى شەرقى
ئۇيغۇرلارنىڭ 12 قەبىلىسىدىن 120 مىڭ ئا-
ئىلىنى (ئازدىگەندە 600 مىڭ كىشى) باشلاپ،
غەربكە قاراپ مېڭىپ، ئالتاي تاغلىرىدىن ھال-
قىمىپ ئۆتۈپ، ئالتاي تاغلىرى بىلەن تەڭرى
تاغلىرى ئارىلىقىدىكى دالغا كۆچۈپ كەلدى.
بۇ ھەقتە تەبىئەتلىرى تەسۋىرلىشىش بۇرۇن
موڭغۇلىيە (ئىچكى - تاشقى موڭغۇلىيە) دە قال-
غان شەرقى ئۇيغۇرلار ھەققىدە بىر ناز چۈشەن-
چە بەرمەكچىمەن.

مىلادىنىڭ 498 - يىلى توپالار خانى شاۋ-
ۋىنىدى (مىلادىنىڭ 471 - يىلىدىن 499 - يى-
لىغىچە خان بولغان) چاڭجىياڭ دەرياسى ۋا-
دىسىدىكى جەنۇبى چى خانلىقى (مىلادىنىڭ
479 - يىلىدىن 502 - يىلىغىچە ھۆكۈم سۈر-
گەن) غا چوڭ كۆلەمدە ھۇجۇم قىلىشقا تەييار-
لاندى. شاۋۋىنىدى شەرقى ئۇيغۇرلارغا ئىلچى
ئەۋەتىپ ئورنىنىڭ جەنۇبى چى خانلىقىغا ق-
لىدىغان ھۇجۇمدا، ئۇيغۇرلارنىڭ كۆپ سانلىق
قوشۇن بىلەن كېلىپ ئۇرۇشقا قاتنىشىشىنى
تەلەپ قىلدى. شەرقى ئۇيغۇرلارنىڭ 6 قەبى-
لىدىن ئىبارەت بولغان بىر تارمىقى، ئۇيغۇر
قەبىلىسىنىڭ خانى شۇغا ئاتلىق بەگنى ئوز-
لىرىگە باش خان قىلىپ كۆتۈرۈپ، شاۋۋىنىدى
نىڭ تەلپۈنى رەت قىلدى. توپالار خانى
شاۋۋىنىدى، تۇتۇق بەگ يۇۋىنپۇ قۇماندانلىغىدا
ناھايىتى نۇرغۇن سانلىق قوشۇننى شەرقى ئۇي-
غۇرلارغا قارشى ماڭدۇردى. شۇغا خان باشچىلى-
قىدىكى بىرلەشكەن ئۇيغۇر قوشۇنلىرى يۇۋىن-
پۇ قۇماندانلىغىدىكى توپا قوشۇنلىرىنى تارمار

يۈز بەردى،
ئىككىنچى تۈرلۈك قىلىپ ئېيتقاندا، 5 - ئە-
سىرنىڭ ئاخىرىدىن تارتىپ، 6 - ئەسىرنىڭ 50 -
يىللىرىغىچە بولغان تەخمىنەن 70 يىل ئىچىدە
شەرقى ئۇيغۇرلار كىچىك - كىچىك بەگلىك-
لىرىدىن بىرلەشكەن، كۈچلۈك خانلىقلارغا قاراپ
تەرەققى قىلدى. بۇنداق ئەھۋالنىڭ قىسقىچە
بايانى تۆۋەندىكىچە:

4 - ئەسىرنىڭ ئاخىرلىرىدا: "ئىگىز ھار-
ۋىلىقلار" دەپ ئاتالغان شەرقى تۇرالار (شەرقى
ئۇيغۇرلار - ئا) ئىككى تارماقتىن ئىبارەت
18 قەبىلىگە بۆلۈنگەن ئىدى. بۇ ئىككى
تارماقتىن بىرى 6 قەبىلە، يەنە بىرى 12
قەبىلىنى تەشكىل قىلاتتى. ئۇلارنىڭ 6 قەبى-
لىدىن ئىبارەت بولغان بىر تارمىقى:

- 1 - تۇرالار
- 2 - ئۇيغۇرلار
- 3 - خوغۇر سۇر
- 4 - قالپاقلار
- 5 - قىرغىزلار
- 6 - ئىل تىكىنلار

يەنە بىرى 12 قەبىلىدىن ئىبارەت. تارمى-
قىدىكى قەبىلىلەرنىڭ نامى مۇنداق ئىدى:

- 1 - چىپولى
- 2 - تورە
- 3 - ئىل جان
- 4 - تارلان
- 5 - قۇغا
- 6 - تارىبۇ
- 7 - ئايرۇن
- 8 - بايان
- 9 - ئەركىن
- 10 - بىوركىلى
- 11 - قىمىوي
- 12 - يوشۇپى

مىلادىنىڭ 487 - يىلى جۇجان خاقانلى-
قىنىڭ (مىلادىنىڭ 400 - يىلىدىن 551 -
يىلىغىچە ھۆكۈم سۈرگەن) خاقانى تولۇن خان
(485 - يىلىغىچە خاقان بولغان) توپا خاقان-
لىقى (شىمالى ۋېي خانلىقى) غا كەڭ - كۆ-

بۇ جايدىكى غەربى تۇرالار (غەربى ئۇيغۇرلار- ئا) غا قوشۇلۇپ، تېخىمۇ كىچىك بولدى. بۇنىڭغا چىدىمىغان جۇجان خاقانى تۇلۇن خان ۋە ئۇ- نىڭ تاغىسى ناغاي خانلار ناھايىتى نۇرغۇن سانلىق جۇجان قوشۇنلىرىنى باشلاپ، ئاي ئۇچرۇ بىلەن چۈنچىنىڭ كەينىدىن قوغلاپ كەلدى. ئاي ئۇچرۇ بىلەن چۈنچى جەنۇبى ئالتايدا بولغان قانلىق بىر جەڭدە، جۇجان خاقانى تۇلۇن خاننى تارمار كەلتۈردى. تۇلۇن خان قېچىپ كەتتى.

ئاي ئۇچرۇ جۇجانلار ئۈستىدىن قازانغان شۇ سانلىق غەلىبىسىدىن كېيىن، ھازىرقى مال- ناس ئەتراپىدا ئۈز پايىتەختىنى بەرپا قىلىپ، ئۇيغۇر خانلىقى (مىلادىنىڭ 487 - يىلىدىن 546 - يىلىغىچە ھۆكۈم سۈرگەن - ئا) نى قۇردى. ئاي ئۇچرۇ بولسا، "ئۇلۇغ تەڭرىقۇت" چۈنچى بولسا "ئۇلۇغ بەگ" دەپ ئاتالدى. بۇ ئۇيغۇر خانلىقى خېلى كۈچلۈك دولەت سۈپىتىدە تارىخ سەھنىسىگە چىقتى. بۇ خانلىقنىڭ ئاھالە سانىنى نەزەردە تۇتۇپ ھۆكۈم قىلىنغاندا، ئۇيغۇر خانلىقى كۆپ دېگەندە ئىككى يۈز مىڭ، ئاز دېگەندە بىر يۈز ئەللىك مىڭ كىشىلىك قوشۇنغا ئىگە ئىدى. بۇ خانلىقنىڭ شەرقى قۇمۇلغىچە، شىمالى ئالتايغا، غەربى سايىرام كولىنىڭ بويلىرىغا، شەرقى جەنۇبى لويىنۇر كولىنىڭ جەنۇبىغا، غەربى جەنۇبى بۈگۈرگىچە سوزۇلغان ئىدى. چۈنكى ئاي ئۇچرۇ جۇجان خاقانى تۇلۇن خاننى تارمار كەلتۈرۈپ، خانلىقنى قۇرغاندىن كېيىنلا، تۇرپان خانلىقى (تارىختا گاۋچاڭ خانلىقى دەپ ئاتىلىدۇ - ئا)، قارا شەھەر خانلىقى، لۇلان خانلىقى قاتارلىق خانلىقلارنى جۇجانلارنىڭ قولىدىن تارتىۋالدى. لويىنۇرنىڭ جەنۇبىدىكى چەرچەن خانلىقىنىمۇ ئۇيغۇنلار (تېبەت خانلىقى) نىڭ قولىدىن تارتىۋېلىپ، ئۈز خانلىقى تەركىبىگە قوش

قىلدى. ئۇيغۇر مەغلۇبىيەتكە ئۇچرىغان يۇرتىنى قېچىپ قۇتۇلدى. مەغلۇبىيەتكە تەن بەرمىگەن شاۋۋىنىدى تۇتۇق بەگ جاڭ فاك ۋاڭ ئاتلىق سانغۇن قۇماندانلىقىدا يەنە نۇرغۇن سانلىق قوشۇننى ئۇيغۇرلارغا قارشى ماڭدۇردى. ئۇيغۇرلار توپا قوشۇنلىرىنى يەنە مەغلۇپ قىلدى. توپالارنىڭ ئۇيغۇرلارغا قارشى ئېلىپ بارغان ئىككى قېتىملىق يۈرۈشى مەغلۇپ بولغاندىن كېيىن، توپا خانى، ئۇيغۇر خانى شۇغا ئالدىغا ھال سوراش ئەلچىلىكىنى ئەۋەتىپ، ناماقۇل بولدى. شۇنداق قىلىپ، شەرقى ئۇيغۇرلارنىڭ بىرلىشىپ بىر ياقىدىن باش چىقىرىشى كۈچلۈك دۈشمەننى مەغلۇپ قىلدى. ئۇيغۇرلارنىڭ توپالارنى مەغلۇپ قىلىشى، جەنۇبى چى خانلىقىنى شاۋۋىنىدىنىڭ ھۇجۇمىدىن ساقلاپ قالدى. شەرقى ئۇيغۇرلار بىرلىشىپ، شۇغانى ئۈزىگە خان قىلىپ كۈتەرگەندىن باشلاپ، مۇستەقىل ھايات كەچۈرۈپ، تەرەققى قىلىش ئىمكانىيىتىگە ئىگە ئىكەن بولدى. بۇنداق ئەھۋال 498 - يىلىدىن 550 - يىلىغىچە داۋام قىلدى. شۇ مەزگىلدە جۇجانلارمۇ، توپالارمۇ شەرقى ئۇيغۇرلارنى بويىندۇرالمىدى. چۈنكى توپالار، جۇجانلارمۇ ئاجىزلىشىشقا باشلىغان ئىدى. مىلادىنىڭ 551 - يىلى ئۇلۇغ كوك تۈرك ئىمپېرىيىسى قۇرۇلغاندا، شەرقى ئۇيغۇرلار ئۇلۇغ كوك تۈرك ئىمپېرىيىسىدە ئاساسى كۈچ بولغان.

ئەمدى بىر ئاز ئارقىغا يېنىپ 481 - يىلى موڭغۇلىيەدىن ئالتاي تاغلىرى بىلەن تەڭرى تاغلىرى ئارىسىدىكى دالىغا كۆچۈپ كەلگەن ئۇيغۇرلار ھەققىدە توختىلىمەن. ئاكا- ئۇكا ئاي ئۇچرۇ بىلەن چۈنچى يېتەكچىلىكىدە جۇجانلارغا قارشى ئىسيان كۆتۈرۈپ، ھازىرقى موڭغۇلىيەدىن غەربكە قاراپ كۆچكەن ئۇيغۇرلار ئالتاي تاغلىرى بىلەن تەڭرى تاغلىرى ئارىسىدىكى دالىغا كۆچۈپ كېلىپ،

قان ئىمدى.

ئاي ئوچرۇ يېڭى قۇرۇلغان ئۇيغۇر خانلىقىنى دۈشمەن دولەتلەرنىڭ ھۇجۇمىدىن ساقلاش ئۈچۈن، جىمىدى، ئۈنۈملۈك ھەربى تەدبىرلەرنى كورگەندىن تاشقىرى دىپلوماتىيە جەھەتتەمۇ بىز قاتار ھەركەتلەرنى ئېلىپ باردى.

چۈنكى، يېڭى قۇرۇلغان ئۇيغۇر خانلىقى، كۈچلۈك ئىككى دۈشمەنگە دۇچ كەلگەن ئىدى. ئۇنىڭ بىزى جۇجان خاقانلىقى بولسا، يەنە بىرى ئاق ھونلار ئىدى. قان - قېرىنداشلىق جەھەتتەن ئۇيغۇرلارغا تۇققان بولغان ئۇلۇغ ياۋچىلار نەسلىدىن بولغانلار 5 - ئەسىردە ئاق سىيۇرخان يېتەكچىلىكىدە ئاق ھون ئىمپېرىيەسىنى (مىلادىنىڭ 420 - يىلىدىن 565 - يىلىغىچە ھۆكۈم سۈرگەن) قۇرغان ئىدى. بۇ ئىمپېرىيە زىمىنىغا ئوتتۇرا ئاسىيا (ئاسەن مەۋئۇ - رەننەھر) ئافغانىستان، پاكىستان تەرەپلىرى بىلەن كىرگەن. ئاق ھون ئىمپېرىيەسىنىڭ دەسلەپكى پايتەختى ماراكەنت (سەمەرقەنت) بولغان بولسىمۇ، كېيىنچە ھازىرقى بەلخ شەھرىنى پايتەخت قىلدى. مانا شۇ ئاق ھون ئىمپېرىيەسى 480 - يىلىدىن باشلاپ تازا كۈچىمىشكە باشلىدى. غەربتە ئىران ساھابىلار سۇلالىسىنى قارام ھالغا چۈشۈرگەن بولسا، شەرقتە قاراقۇرۇم تاغلىرىدىن ئوتۇپ، خوتەن، يەكەن، قەشقەر، ئاقسۇ، كۇچار قاتارلىق ئۇيغۇر خانلىقلىرىنى بېسىۋالدى.

يۇقۇرىدىكى ئەھۋالنى ھىساپقا ئالغان ئاي ئوچرۇ ئۆلكىسى چۈنچىنى خېلى نۇرغۇن قوشۇنغا باش قىلىپ، قارا شەرگە ئەۋەتىپ، كۇچار تەرەپتىن ئاق ھونلارنىڭ ھۇجۇم قىلىپ كېلىشىگە تاقابىل تۇرماقچى بولدى. ئوزى بولسا نۇرغۇن سانلىق ئۇيغۇر قوشۇنلىرىغا باش بولۇپ، خانلىقنىڭ شەرقى شىمال تەرەپىدىن كېلىدىغان خەۋپ - جۇجاندلار ھۇجۇمىدىن ساقلىنىش

ئۈچۈن شىمالدا تۇردى.

ئۇيغۇر خانلىقى شىمالدا جۇجانلار، غەربى جەنۇبتا ئاق ھونلار، جەنۇبتا ئۇيغۇرلار بىلەن دۈشمەنلىك ھالەتتە تۇراتتى. ئاي ئوچرۇ يېڭى قۇرۇلغان ئۇيغۇر خانلىقىنىڭ ھەربى كۈچلىرىنى تولۇقلاپ دولەت مۇداپىئەسىنى خېلىلا كۈچەيتىدىغان مەزگىلنىڭ ئۈزىدىلا، توبىلار خانلىقىنىڭ پايتەختى لوياڭغا ئەلچى ئەۋەتىپ ئالاقە باغلىدى. توبىلار خانى شاۋۋىندى ئەھمەت بىلگەندىن كېيىن، دەرھال جاۋاب ئەھمەتچىلىكى بوللاپ، ئاي ئوچرۇ بىلەن چۈنچىگە كىمچاپ تون، يۈز توپ شايبى سوغا قىلدى. 487 - يىلى ئۇيغۇر خانلىقى بىلەن توبىلار ئارىسىدا ئورنىتىلغان دوستانە مۇناسىۋەت ئەھمەتچىلىكتە ئىككى دولەتنىڭ جۇجان خانلىقىغا قارشى تۇرۇلگەن ھەربى ئىقتىپاقلىقىدىن ئىبارەت ئىدى. 488 - يىلى چاڭچياڭ ۋادىسىدىكى جەنۇبى چى خانلىقىنىڭ خانى شياۋزى ئۇيغۇر خانلىقىغا ئەلچى ئەۋەتىپ مۇناسىۋەت ئورناتتى. جۇجانلار، ئاي ئوچرۇ خانلىق قىلغان مەزگىلدە (مىلادىنىڭ 487 - يىلىدىن 500 - يىلىغىچە) ئۇيغۇر خانلىقىغا ھۇجۇم قىلىدى، چۈنكى، ئۇيغۇر خانلىقى ھەربى كۈچ جەھەتتە قۇدرەتلىك ھالغا كەلگەن بولسا، دىپلوماتىيە جەھەتتە خېلى ئوڭۇشلۇق (توبىلار خانلىقى جەنۇبى چى خانلىقى بىلەن دوستانە مۇناسىۋەت ئورناتقان ئىدى) شەرتكە ئىگە بولغان ئىدى. ئەمما 498 - يىلى لىرى ئاق ھونلار كۇچار تەرەپتىن بېسىپ كىرىپ، قارا شەھەردە مۇداپىئەدە تۇرغان چۈنچى بىلەن ئۇرۇشتى. ئۇرۇشتا چۈنچى مەغلۇپ بولۇپ، ئاق ھونلار تەرەپىدىن ئولتۇرۇلدى، ئاق ھونلار چۈنچىنىڭ باتۇر، ئىل بەگ ئاتلىق ئىككى ئوغلىنى ئېلىپ كەتتى. بۇ ۋەقەدىن كېيىن، مىلادىنىڭ 500 - يىللىرى ئوردا بەگلىرى ئاي ئوچرۇنى ئولتۇرۇپ، ئۇنىڭ ئورنىغا

خان جەمەتتىن بولغان بارىيانى خان قىلدى، چۈنكى ئاي ئوچرۇ خان بولغاندىن كېيىن ئەس - ھۈشمى يوقۇتۇپ، رەھىمىز زالىمغا ئايلىنىپ، ئەلنىڭ نەزىرىدىن چۈشۈپ كەتكەن ئىدى.

مىلادىنىڭ 505 - يىلى ئاق ھونلار ئۇيغۇر خانلىقىغا جەنۇپ تەرەپتىن ھۇجۇم قىلدى. ھۇجۇم قىلىپ كەلگەن ئاق ھون قوشۇنلىرى ئارىسىدا، چۈنچىنىڭ ئوغلى باتۇرنىڭ بارلىقىنى ئاڭلىغان ئۇيغۇرلار بارىيانى ئولتۇرۇپ، با- تۇرنى قارشى ئالدى ۋە ئۇنى خانلىق تەختىگە ئولتۇرغۇزدى. مانا شۇ ئەھۋالغا قارىغاندا، ئۇي- ھۇر خانلىقى بىلەن ئاق ھون ئىمپېرىيىسى ئارىسىدا دۈشمەنلىك تۈگەپ دوستلۇق ئورنۇ- تۇلغان بولمىشى مۇمكىن.

باتۇر خان بولغان مەزگىلدىن تارتىپ ئۇي- ھۇر خانلىقى بىلەن جۇجانلار ئارىسىدا ناھايى- تى ئۇزۇنغا سوزۇلغان قانلىق تاتىشما جەڭلەر باشلىنىپ كەتتى. باتۇرخان ئۇيغۇر خانلىقىغا خان بولغان مەزگىلدە (مىلادىنىڭ 505 - يىلى- دىن 516 - يىلىغىچە) ئۇيغۇر خانلىقى ئارىسى- دىكى دوستانە مۇناسىۋەت تېخىمۇ كۈچەيدى، باتۇرخان مىلادىنىڭ 505 - يىلى توپالار خان- لىقىغا ئەلچى يوللاپ، توپالار خانى شۇەن ۋۇدىغا بىر خىش ئالتۇن، بىر خىش كۈمۈش، ئىككى دانە ئالتۇن ھاسا، يەتتە تۇپاق ئات، ئون توگە قاتارلىق نەرسىلەرنى سوغا قىلىپ ئەۋەت- تى. توپالار خانى جاۋاب ئەلچىلىكى يوللاپ، باتۇر خانغا 60 توپ شايى - ئەتەلس سوۋغا ئەۋەتتى.

باشتا ئېيتىپ ئۆتكەندەك باتۇرخان، خان بول- غاندىن تارتىپ ئۇيغۇر خانلىقى بىلەن جۇجان خانلىقى ئارىسىدىكى قانلىق جەڭلەر توختىماي داۋام قىلىشقا باشلىدى.

مىلادىنىڭ 508 - يىلى جۇجان خاقانى ئو-

توخان (مىلادىنىڭ 506 - يىلىدىن 508 - يىلى غىچە خان بولغان) نۇرغۇن سانلىق جۇجان قوشۇنلىرى بىلەن ئۇيغۇر خانلىقىغا قارشى ئاتلاندى. ئەھۋالنى ئېنىق بايقاپ تۇرغان ئۇي- غۇر خانى باتۇر خان بارىس كۈل (ھازىرقى بارىكۈل) نىڭ شىمالىدا جۇجان خاقانى ئوتتۇ- رىدا جەڭدە بىلەن ئۇچراشتى. شۇ جايدا بولغان جەڭدە باتۇر خان مەغلۇپ بولۇپ ئارقىغا يېنىپ (غە- رىپكە قاراپ) 300 يولچە يىراقلىققا چېكىنىپ كەتتى. خاقان ئوتتۇ قۇمۇلنىڭ شىمالىدىكى تاققا جايلىشىۋالدى. دەل شۇ جايدا ئۇيغۇرلار بىلەن ھەربىي ئىتتىپاقى بولغان توپالار خانى شۇەن ۋۇدى تەرەپتىن ئەۋەتىلگەن بىر نەچچە مىڭ قوشۇن مىڭى ئاتلىق سانغۇنىنىڭ يېتەك- چىلىكىدە قۇمۇلغا يېتىپ كەلدى، بۇ ئەھۋالدىن ئەنسىرىگەن جۇجان خاقانى ئوتوخان ئالدىراپ- تېنەپ قېچىشقا ئۇرۇندى. بۇ پۇرسەتنى قولدىن بەرمىگەن باتۇرخان بوراندەك تېزلىكتە بېسىپ كېلىپ، ئوتوخان بىلەن يەنە بارىس كۈلنىڭ شىمالىدا جەڭ قىلدى. جەڭدە ئۇيغۇرلار غەلبە قازاندى، باتۇرخان ئوتوخاننى تىرىك تۇتۇپ- لىمپ، بېشىنى كېسىپ، باشىنى مىڭشۇيغا تەغدىم قىلدى. باتۇر خان بارىس كۈلنىڭ شىمالىدا جۇجانلار ئۈستىدىن قازانغان غەلبىسىنىڭ تەنتەنىلىك كۈنلىرىدە توپالار خانى شۇەن ۋۇدىغا ئەلچى يوللاپ، تو- پالار خانىغا ئالتۇن - كۈمۈش، سەۋسەر، بەش تۇپاق ئات قاتارلىق نەرسىلەرنى سوۋغا قىلىپ ئەۋەتتى. ئۇيغۇر ئەلچىلىرىنى ناھايىتى خوشال- لىق بىلەن قارشى ئالغان توپالار خانى دەر- ھال جاۋاب ئەلچىلىكى يوللاپ، باتۇر خانغا بىر يۇرۇش چال-شۇ (مۇزىكا) ئەس- ۋاپلىرىنى ياسايدىغان 80 نەپەر ئۇستا، قىزىل شايىدىن 10 توپ، گۈللۈك شايى ئەتەلستىن 20 توپ سوۋغا ئەۋەتىپ، باتۇر خاننىڭ جۇ-

جانلار ئۈستىدىن قازانغان غەلبىسىنى تەبرىكلىدى.

باتۇرخان شۇ غەلبىدىن 8 يىل ئۆتكەندىن كېيىن، مىلادىنىڭ 516 - يىلى جۇجان خاقانى چۇنۇخان (مىلادىنىڭ 508 - يىلىدىن 521 - يىلىغىچە خاقان بولغان) بىلەن بولغان جەڭدە مەغلۇپ بولدى. چۇنۇخان باتۇر خاننى تىرىك تۇتتۇرۇپ، ئۇنىڭ ئىككى يۇرتىنى ئىككى ئاتقا باغلاپ سورتىپ، چېتىدىن يېرىپ تاشلىدى. دادىسى ئوتۇخاننىڭ ئوچىنى باتۇرخاندىن ئالغان چۇنۇخان، باتۇرخاننىڭ باش سۆڭىكىنى سىرلاپ (زەر بۇرۇتۇپ)، مەي ئىچمىدىغان قەدەم قىلىۋالدى.

516 - يىلى جۇجانلار تەرىپىدىن ئېغىر مەغلۇبىيەتكە يۈزۈلۈپ قان ئۇيغۇر خاقانىنىڭ ئەھۋالى ئېغىرلاشقان بولسىمۇ، چۇنۇخاننىڭ ئوغلى ئىل بەگ (باتۇرخاننىڭ ئۇكىسى) ئۇيغۇر خانلىقىغا خان بولۇپ تۇرغان مەزگىلدە (مىلادىنىڭ 520 - يىلىدىن 530 - يىلىغىچە) ئۇيغۇر خانلىقىنىڭ ئەھۋالى ياخشىلانغاندا قاراپ ماڭدى. ئىل بەگ 520 - يىلى جۇجانلار ئۈستىگە باستۇرۇپ بېرىپ، جۇجان خاقانى بىراھماننى (مىلادىنىڭ 521 - يىلىدىن 522 - يىلىغىچە خاقان بولغان) تارمار كەلتۈردى. بىراھمان ھازىرقى كەڭۈدىكى ۋۇيىغا قېچىپ كەتتى. مىلادىنىڭ 523 - يىلى توبالار خانى شاۋۋىندى ئىل بەگكە ئەلچىلەر ئەۋەتىپ، خىلمۇ - خىل رەھىمدىكى سىرلار بىلەن سىرلانغان ئىسىل يەل - پۇڭۇچلەر، كۈنلۈكلەر، داقا - دۇمباقلار، چېدىر قاتارلىق نەرسىلەرنى سوۋغا قىلىپ ئەۋەتتى.

ئىل بەگ مىلادىنىڭ 530 - يىلى جۇجان خاقانى ئايناغاي (مىلادىنىڭ 521 - يىلىدىن 551 - يىلىغىچە خاقان بولغان) بىلەن بولغان جەڭدە مەغلۇپ بولۇپ قايتىپ كەلگەندە، ئۇكىسى يۇقۇ (چۇنۇخاننىڭ كەنجى ئوغلى) تەرىپى

چىمدىن ئۆلتۈرۈلدى. يۇقۇ (مىلادىنىڭ 530 - يىلىدىن 573 - يىلىغىچە خان بولغان) مىلادىنىڭ 527 - يىلى ئايناغاي تەرىپىدىن مەغلۇبىيەتكە ئۇچرىغاندا، ئىل بەگنىڭ ئوغلى بەگچى تەرىپىدىن ئۆلتۈرۈلدى. بەگچىمۇ (مىلادىنىڭ 537 - يىلىدىن 541 - يىلىغىچە خان بولغان) جۇجانلار بىلەن بولغان ئۇرۇشتا مەغلۇپ بولدى. بەگچىدىن كېيىن ئۇيغۇر خانلىقىغا يۇقۇنىڭ ئوغلى چۇبىن خان بولماقچى بولسىمۇ، ئۇنىڭ ئەمەلىيەتتە خان بولغانلىقى نامەلۇم. چۇنۇخان، بەگچى 537 - يىلى جۇجانلار تەرىپىدىن مەغلۇپ بولغاندا چۇبىن شەرقى ۋەي (مىلادىنىڭ 534 - يىلىدىن 550 - يىلىغىچە ھۆكۈم سۈرگەن) خانلىقىغا قېچىپ كېتىپ، شۇ يەردە، كېسەل بولۇپ ئالەمدىن ئۆتكەن.

ئۇيغۇر قوشۇنلىرى مىلادىنىڭ 546 - يىلى (بۇ چاغدا كىمىنىڭ خان بولغانلىقى مەلۇم ئەمەس) جۇجانلار بىلەن ئۇرۇشۇش ئۈچۈن كېتىۋاتقاندا ئالتايدىن باش كوتۈرۈپ چىققان كوك تۈركلەر (ئۇيغۇرلارنىڭ قېرىنداشلىرى) نىڭ خانلىرى ئاكا - ئۇكا تۇمەنخان بىلەن ئىستېمىي خانلار تەرىپىدىن بويۇندۇرۇلغان. تارىختا، 60 يىل ھۆكۈم سۈرگەن (مىلادىنىڭ 487 - يىلىدىن 546 - يىلىغىچە) كۈچلۈك ئۇيغۇر خانلىقى كوك تۈركلەر تەرىپىدىن بويۇندۇرۇلغانىدىن كېيىن، ئۇيغۇرلار ئۇلۇغ كوك تۈرك ئىمپېرىيىسىنىڭ ۋۇجۇتقا كېلىشىدە، ئۇنىڭ قۇدرەت تېپىپ كۈللىنىشىدە ناھايىتى مۇھىم رول ئوينىغان. 60 يىل ئومۇم سۈرگەن ئۇيغۇر خانلىقى تارىختا خېلى مۇھىم رول ئوينىغان. بۇنى ئىككى تەرەپتىن ئىسپاتلاش مۇمكىن. ئۇيغۇر خانلىقى قۇرۇلغان ۋاقىتتىن تارتىپ، خۇاڭخې ۋادىسىدا قەد كوتۈرۈپ تۇرغان توبالار خانلىقى (شىمالى ۋەي خانلىقى

ئى) بىلەن دوستانە مۇناسىۋەت ئورنۇتۇپ، ئۇيغۇرلار بىلەن توپالار چۇچانلارغا قارشى ھەربىي ئىتتىپاقچى سۈپىتىدە ئىش كۆرۈشتى، ئۇيغۇر خانلىقى باشتىن تارتىپ ئاشۇرغىچە چۇچانلار بىلەن 60 يىل دىگەندەك توختىماي ئۇرۇشۇپ تۇرغان. مىلادىنىڭ 400 - يىلى تېرىستورنىيە - سىنىڭ شەرقى چاۋشپەنگىچە، غەربى قازاقى - تاشغىچە، غەربى جەنۇبى قارا شەگىچە سوزۇلغان كۈچلۈك چۇچان خانلىقى بىلەن، ئەسكەر سۈيەر ئۇيغۇرلارنى بويۇندۇرالمىدى. ئۇيغۇرلار چۇچانلارنى نۇرغۇن جايلاردىن ھەيدەپ چىقىرىپ (ئالتاي بىلەن تەڭرى تاغلىرىنىڭ ئارىسى، تۇرپان، قارا شەھەر، لۇن، چەرچەن - قاتارلىق جايلاردىن) چۇچان خاقانلىقىغا ئەجەل - لىك زەربىلەرنى بەردى. مىلادىنىڭ 487 - يىلىدىن 546 - يىلغىچە بولغان 60 يىلنى ئىزى ئىچىگە ئالغان مەزگىلدە، چۇچانلارنىڭ ئاساسى ھەربىي كۈچلىرى ئۇيغۇرلار بىلەن بولغان قاتناشقان ئۇرۇشلارغا جەلپ قىلىنغانلىقتىن، چۇچانلار سەددىچىن سېپىلىدىن ئۆتۈپ خۇاڭخېي ۋادىسىغا ھۇجۇم قىلىشقا زادى ئىمكانىيەت تاپالمىدى. شۇڭا خۇاڭخېي ۋادىسىنىڭ ئىقتىسادى كۈللىپ ياشاش شەرت - شارائىتىگە ئىگە بولدى، يەنە بىر تەرەپتىن ئالغاندا، ئۇيغۇرلارنىڭ چۇچانلار بىلەن ئۇرۇشۇپ تۇرىشى، چۇچانلار تەرەپتىن بويۇندۇرۇلغان ئالتاي تۈركلىرىنىڭ قەدەمى - قەدەم قۇدرەتلىنىپ ئاخىرىدا چۇچانلار ئۈستىدىن غەلبە قىلىپ، ئۇلۇغ كوك تۈرك ئىمپېرىيەسىنى ۋۇجۇتقا كەلتۈرۈشىگە ئاساس يارىتىپ بەرگەن.

ئالتايدىكى تۈركلەر قەدىمكى چاغدىن تارتىپ پولات تاۋلاپ خىلمۇ - خىل ھەربىي قوراللارنى (نەيزە، قىلىچ، ساۋۇت، دوپۇلغا، ئۇمۇد، تەبەر، قالقان، ئوقيا) ياساشقا ناھايىتى ئىستىقتا ئىدى. ئۇندىن باشقا ئالتۇندىن تۇرمۇشقا كېرەكلىك

سايچانلار (ئالتۇن تەخت، ئالتۇن تىۋۇرۇك، ئالتۇن جام، ئالتۇن قىچا، ئالتۇن ئۈزەڭگە، ئالتۇن يۈگەن، ئالتۇن يىڭنە، ئالتۇن جۇۋالدۇ - رۇز، ئالتۇن دەرەش، ئالتۇن ئەينەك، ئالتۇن قەدەھ ۋە ئايان، ئالتۇن چوگۇن قاتارلىق) ۋە باشقا ئالتۇندىن زىبۇ - زىننەت بۇيۇملىرى (ئالتۇن تاج، ئالتۇن كەمەر، ئالتۇن ئوتوغات، ئالتۇن ساقا، ئالتۇن چىمكە گۈل قاتارلىق) نەمۇ - ياساشقا ئىستىقتا ئىدى. چۇچانلار مىلادىنىڭ 400 - يىلى مىرى ئالتايدىكى تۈركلەرنى بويۇندۇرۇپ ئالتايدىن باشلاپ، ئۇلارنى چۇچان قەبۇلىملىرىنى ھەربىي قوراللار بىلەن تەمىنلەشكە ۋە چۇچان بەگلىرىنىڭ ھەشەمەتلىك تۇرمۇشىنى تەمىنلەشكە كېرەك بولدىغان ئالتۇن سايچانلار، ئالتۇندىن ياسالغان زىبۇ - زىننەت بۇيۇملىرى قاتارلىق نەرسىلەرنى يەتكۈزۈپ بېرىشكە مەجبۇر قىلغان. ھەتتا چۇچان خاقانلىرى تۈركلەرنى "تەرمۇرچى قۇللۇرۇم" دەپمۇ ھاقدارەتلىگەن.

ئەنە شۇنداق ئىزىلىش ۋە خورلۇققا چىدىمىغان كوك تۈركلەر ئۆزىگە قېرىنداش بولغان ئۇيغۇرلارنى، ئالتايدىكى سۇر تاردۇشلارنى ئۆزىگە بويۇندۇرۇش ئارقىلىق كۈچۈيۈپ، چۇچانلارنىڭ زۇلمىدىن قۇتۇلۇپ، ئۇلۇغ كوك تۈرك ئىمپېرىيەسىنى قۇرۇشقا بەل باغلىدى.

كوك تۈركلەر بۇنداق ئۇلۇغ غايىنى ئەمەلگە ئاشۇرۇش ئۈچۈن يۇقۇرىدا ئېيتىپ ئۆتۈلگەندەك، مىلادىنىڭ 546 - يىلى ئۇيغۇر خانلىقىنى ئۆزىگە قارىتىپ ئالدى. ئارقىدىنلا سۇر تاردۇش - لارنىمۇ بويۇندۇرۇپ كۈچەيدى. شۇ يىلى كوك تۈرك خانى تۈمەن خان چۇچان خاقانى ئاينالما غايغا ئەلچى ئەۋەتىپ، چۇچان مەلىكىلىرىدىن بىرىگە ئويلىنىدىغانلىقىنى بىلدۈردى. كوك تۈرك ئەلچىلىرىدىن بۇنداق تەلەپنىڭ قوبۇللىنىشى چۈشىنىلمەي خىيالغا كەلتۈرمىگەن ئاينالما غايىتى غەزەپلىنىپ، "ھە، تومۇرچى قۇللارنىڭ

ئۇيغۇر خەلق قوشاقلىرىدىكى ئوبراز بىلەن خاھىش توغرىسىدا

يۈسۈپ ھۈسەين

ئەمگەك قوشاقلىرى، مەشرەپ قوشاقلىرى، جەك قوشاقلىرى، تەنتەنە قوشاقلىرى، مەرسىيە قوشاقلىرى، تەنقىت قوشاقلىرى، ئىنتىلمىش قوشاقلىرى، ۋىسال قوشاقلىرى، ھىجران قوشاقلىرى قاتارلىق تۈر - مۇش ۋادىلىرىغا بولۇنگەن بولمىسۇن، ئۇ ئىنساننىڭ تەبىئەتتىكى، جەمىيەتتىكى ئورنىدىن - بەختىگە، شانلىققا تەلپۈنگەن قەلبىدىن ئۇرغۇپ چىققان، تەبىئەت - جەمىيەت قانۇنلىرىنىڭ ھەممىيات تامچىلىرى شەكلىدە ئۇرغۇشىدىن پەيدا بولغان. خەلقنىڭ لىرىكىلىق قوشاقلىرىنىڭ ئىلمى

ئۇيغۇر خەلقىنىڭ "ناخشا - ئۈزلۈچى خەلق" دەپ ئاتالغان شوهرىتىگە مۇھىم تۆھپە قوشقان فولكلور ژانىرلىرىنىڭ بىرى خەلقنىڭ لىرىكىلىق قوشاقلىرى. خەلق قوشاقلىرىنىڭ لىرىكىلىق ئىسمى - تارىخنىڭ ئىپتىدائى دەۋرلىرىدىكى ئورمانلىق تاغلاردا تەبىئەت مەھسۇلاتلىرىنى ئوۋلاپ ئو - زۇقلۇنۇپ يۈرگەن چاغلارنىڭ تۇنجى ئىنسانلىق مەنبەلىرىگە تۇتۇشىدۇ. شۇندىن تارتىپ، بۇ ئىپتىدائى قوشۇلمىسۇن ياكى تۈرلۈك تارماقلارغا -

قوشۇنلىرىنى تىرە - پېرەن قىلىپ تاشلىدى. ئە - جەللىك مەغلۇبىيەتكە يولۇققان ئايىناغاي ئوزۇنى ئوزى ئولتۇرۇۋالدى. بىر قىسىم جۇجان بەگ زادىلىرى بىر نەچچە مىڭ كىشىنى ئەگەشتۈرۈپ، شىمالى جۇ خانلىغىنىڭ پايتەختى چاڭ - ئەنگە قېچىپ كەتتى. تۈمەن خان جۇجانلار ئۈستىدىن قازانغان ئۇلۇغ تارىخى غەلبىدىن كېيىن، شەرقى ئۇلۇغ ئوكيان قىرغاقلىرىغا، غەربى قارا دېڭىز بويلىرىغىچە سوزۇلغان ئۇلۇغ، قۇدرەتلىك كوك تۈرك ئىمپېرىيەسىنى (خاقانلىقىنى) قۇردى. مانا شۇ ئۇلۇغ كوك تۈرك ئىمپېرىيەسىنىڭ ۋۇجۇتقا كېلىشىدە، مۇستەھكەملىنىپ، گۈللەپ ياشنىشىدا ناھايىتى مۇھىم رول ئوينىغان ئۇيغۇرلار يۇقۇرىدىكى قوشاقلارنى توقۇغان.

بۇنداق تەلەپنى قويىشىغا نەمە ھەددى بار ئىكەن!" دەپ كوك تۈرك ئەلچىلىرىنى ئولتۇرۇپ تاشلىدى. كوك تۈرك خانى تۈمەن خان، ئايىناغايىنىڭ كوك تۈرك ئەلچىلىرىنى ئولتۇرگەنلىكىنى ئاڭلىغاندىن كېيىن، مىلادىنىڭ 551 - يىلى كوك تۈرك قوشۇنلىرىنى ئېلىپ ئايىناغايىنىڭ ئۈستىگە ئاتلاندى. بۇنىڭدىن خەۋەر تاپقان ئايىناغاي نۇرغۇن سانلىق جۇجان قوشۇنلىرىغا باش بولۇپ، ھازىرقى ئىچكى موڭغۇلىيەنىڭ ئوتتۇرا قىسمىدا تۈمەن خان بىلەن بولمىدىغان دەھشەتلىك ئۇرۇشقا يېتىپ كەلدى. تۈمەن خان، ئىستىمى خان يېتەكچىلىكىدىكى تۈرك قوشۇنلىرى خۇددى ئالەمنى ئاستىن - ئۈستىن قىلىۋېتىدىغان ناھايىتى دەھشەتلىك قارا بوراندەك بېسىپ كېلىپ، ئايىناغاي

مەنەۋى پەرزەندى، ئۇ خەلققە سادىق، ئۇنىڭدا
 ھوكۇمران ئىدىيە - قانداقتۇر "ھوقۇق پەلسە -
 پىسى" بولماستىن، بەلكى "ئەقىل پەلسەپىسى"
 لا بار. يەنى خەلق قوشاقلىرى ئېپىك مەزمۇندا
 بولسۇن، مەيلى لىرىك مەزمۇندا بولسۇن،
 ئۇنىڭدىكى مەۋقە ئادەمنىڭ ئۆزىدىكى ئىچكى
 كۈچ تىرىشچانلىغى، ئۇنىڭدا ئىجتىمائى مەسىلىنى
 ھەل قىلىش تۇيغۇسى ئىچكى ئىرادە، تەدبىر -
 پاراسەت زىمىنىدىن كۆكلەپ چىققان. ئۇنىڭدا
 قۇللۇق - يېلىنىش، يالۋۇرۇش، ئالداپچىلىق،
 تىۋىنىش خاھىشى يوق، تىپىك مەسال بولغان
 "خۇدا"، "يار" دىگەن ئۇقۇملار ئەينى زاماندا
 قوشاقچىنىڭ ئۆزىنى ئۇرغۇتۇش، يېنىكلىپ
 قەدىنى تىكلەپ مەخسەتكە قاراپ تەددەم
 بېشىش ۋاقتىدىكى نىشاندىن چاقناپ ئۆزىنى
 جەلپ قىلىپ تۇرغان، ئەسلىدە ئۆز - ئۆزىنى
 جانلاندىرۇش ئۈچۈن ياققان ئۈمىت شاملىرىنىڭ
 گۈزەللىكىدىن ئىبارەت.

"ئىگىز ئىگىز تاغ بېشىدا
 چىراق كۈيەدۇر.
 چىراق ئەمەس يارنىڭ ئوتى
 يۈرەك كۈيەدۇر."

دىگەندە خىيالچان تىكىلگەن كوز ئالدىدىكى
 ئوت - مۇقەددەس ئوت. بۇ ئوتنىڭ ئىچى
 ئاجايىپ دۇنيا، بۇ دۇنيادا تاشقى دۇنيادىكى
 بارلىق شەيئىلەر، ھادىسىلەر ئۆزىنىڭ قۇرۇلمىسى،
 رەڭگىنى ئادەم ئارزۇسى ئارقىلىق ئوزگەرتىپ
 تېخىمۇ گۈزەل، تېخىمۇ يارقىن، خۇددى بۇلاق
 سۈيىدىكى سۇزۇك ئاسمان كۈلەڭگۈسىدەك
 بولۇپ كېتىدۇ، بۇ - ئادەم ئۇمۇرتقىسى ئىچى -
 دىكى ئىلىكىتەك ئادەمنىڭ تىك تۇرۇشى
 ئۈچۈن زور مەنەۋى ئوزۇق.
 خەلقنىڭ لىرىكلىق قوشاقلىرىدىكى بۇقارقى

قىممەتتىكى كىلاسسىك مەدىنىيەت تارىخىدىكى
 باشقا ژانىپىرلاردىن يۇقۇرى، چۈنكى،
 خەلقنىڭ لىرىكلىق قوشاقلىرى شائىرلارنىڭ
 مەلۇم ئىجتىمائى مۇددىئانى چىقىش نۇقتىسى
 قىلىپ، ئەقلى مەھارەت ئىشلىتىپ "سوز
 سەنئىتى" كۆرسىتىش خاھىشىنىڭ نەتىجىسى
 بولماستىن، بەلكى بىۋاسىتە،
 ئەمەلى تۇرمۇش تەسىرى ئارقىلىق ئۇرغۇپ
 چىققان "گۈللەرنىڭ" تەبىئىي پۇراقلىرىدۇر.
 بولۇپمۇ ئەسلى ئىلمى تەجرىبىدىن ھاسىل
 بولغان بىلىمنى مەلۇم ئىجتىمائى مەخسەت
 ئۈچۈن قورال قىلىشنى ئويلاپ باقماي، بەلكى
 "بىلىم" نى پەقەت تەبىئەتنى ئوزگەرتىش
 ئەمگەكلىرىنىڭ بىر خىل قورالى دەپ بىلگەن
 مەنەتتەكلىكلەر تۇيغۇلىرىنىڭ نەتىجىسى بولغان -
 لىشى ئۈچۈن، خەلقنىڭ لىرىكلىق قوشاقلىرىدىن
 نىڭ مەزمۇنلىرىدىن ئەينى چاغدىكى ئىجتىمائى
 رىئاللىقنى، ئادەملەرنىڭ مۇناسىۋەتلىرىنى،
 پوزىتسىيەلىرىنى كۆرگىلى بولۇپلا قالماستىن،
 بەلكى ئۇنىڭ قانداق مەجەز ۋە قانداق روھى
 كەيپىيات نەتىجىسى ئىكەنلىكىنى تەكشۈرۈش
 ئارقىلىق پىسخولوگىيە، ئىستىتىكا تارىمى بىلىم -
 لىرى ئۈچۈن ماتىرىيال تاپقىلى بولىدۇ.
 خەلقنىڭ لىرىكلىق قوشاقلىرى ئىچىدا
 بولغىنى بىلەن شۇ ئىچىدا مەزمۇن ئىچىدە
 تەسۋۈر قىلىدىغان بولساق، كەڭ ۋە چوڭقۇر
 تۇرمۇش مەنزىرىسى، چوڭقۇر دۇنيا مەنزىرىسى
 بار. شۇڭا، ئېيتىش مۇبالغە بولمايدىكى، ھەر
 بىر قوشاق تەتقىق قىلىنسا، ئەدىبىيات دەرس -
 لىمى ئۈچۈن بىرەر - ئىككى قېتىم سوزلەشكە
 زورۇر بولغان تېما چىقىدۇ، تېما چىققاندىمۇ
 ئەدىبىيات مەنزىرىسىنىڭ ھەر خىل مەنزىرى
 يىۋى تارماقلىرىنى يېپىڭسى مەزمۇنلار بىلەن
 بېيىتقۇچى قانۇنىيەتلىك بىلىم چىقىدۇ.
 خەلقنىڭ لىرىكلىق قوشاقلىرى - خەلقنىڭ

كۈلگە قاراپ تۇرغان ئادەم كۈلنى كورگەندىن كېيىن (مەلۇم ۋاقىت ئوتۇپ) كۈلنى شەكلەن تەساۋۇر قىلسا، بۇ سۈبىكىتەپ شەكىل - ئوبراز، لېكىن بۇ كۈل قانداقتۇر ئادەم (يار) سىياقىنى ئىچىگە يوشۇرۇپ تۇرغىنىدا ئۇنىڭدىن چىقىلىۋاتقان گۈزەللىك تەساۋۇر قىلغۇچى ئادەمنىڭ ئۆزىنىڭ ھەسسىياتى بولىدۇ. توۋەندە بىر نەچچە مىسالنى ئېلىپ كورەيلى:

"ئاھ ئۇرارمەن، ئاھ ئۇرارمەن،
ئاھلىرىم تۇتقاي سېنى.
كوز يېشىم دەريا بولۇپ،
بېلىقلىرىم يۇتقاي سېنى."

بۇ قوشاقنىڭ ئاپتورى ئۆزىنىڭ قانداق يەردە، قانداق ھالەتتە تۇرغانلىقىنى بايان قىلمىغان، پەقەت ھەسسىياتىنىڭ ئوزۇنلا مەلۇم، يەنى قانداقتۇر كۈل ھىدى دىماققا ئۇرۇلىدۇ. لېكىن گۈل كورۇنمەيدۇ، دىگەندەك (مانا بۇ - شېئىرلارغا خاس خۇسۇسىيەت)، لېكىن بىز بۇ قوشاققا تەساۋۇر كوزىمىز بىلەن قارايدىغان بولساق، بولۇپمۇ ئۆزىمىز بىر خىل سېغىنىش كەيپىياتى ئىچىدە تۇرۇپ تەساۋۇر قىلغىنىمىزدا خۇددى ئۆزىمىزنىڭ ئەكسىدەك بىر كىشى پەيدا بولىدۇ، ئوخشاشلىقىنى سېزىمىز، ئاھ چىقىۋاتقان قەلبىنى تەساۋۇر قىلىمىز. شۇ چاغدا دەريا كوز ئالدىمىزغا كېلىدۇ، دەريادا ئادەمنى يەپ كەتكىدەك بېلىقنى تەساۋۇر قىلىمىز، ئادەم يەپ كەتكىدەك بېلىقنىڭ تەشئالىق تەبىئىتى "ئاھ" ئاستىدىكى ئادەم تەساۋۇر قىلالايدىغان ئابىستىراكىتنى نەرسىنى - جاننى، جاننىڭ كۈچ روھىنى ئىپادىلەپ بېرىدۇ، لەھەك بېلىق كوز ئالدىمىزغا كەلگەندەك ۋۇجۇدىمىز ئىختىيارىمىز لەھەڭىدەك كۈچكە

ئىككى ماھىيەتلىك خۇسۇسىيەت، ئۇيغۇر خەلقى ئوز بېشىدىن ئوتكۈزۈگەن بىھىساب كۈلپەتلەر، ئاپەتلەر لاي لانتىسى ئىچىدىكى مارجاندەك خۇسۇسىيەتتۇر.

بىز بۇ مارجانلارنى تەتقىقات ئىلمى سۈيى بىلەن يۇيۇپ، تازىلاپ قارايدىغان بولساق، بۇ مارجان شۇنچىلىك سىزۇك، شۇنچىلىك رەڭدار ئىكەنكى، ئۇنىڭدىن چىقىلىغان نۇر دەل يۈرەكتىن ئېتىلغان ئارزۇلاردۇر.

مارجانغا قاراڭ، ئۇ سىزنىڭ كوز ئالدى - ئىزدىكى نۇتۇپ كورۇشكە بولىدىغان ماددى نەرسە ۋە ئۇنىڭدىن چاقناپ چىقىۋاتقان رەڭ، نۇرلارنىمۇ تامامەن كورۇشكە بولىدۇ. خەلقنىڭ لىرىكىلىق قوشاقلىرى ئەنە شۇنداق، بەلكى تېخىمۇ سەپ سالىق، مارجاندىن شۇنچە ئېچىلغاندەك قات - قېتىمدىن ئېچىلىپ، خۇددى رىۋايەتتىكى سۇلايمان پەيغەمبەرنىڭ پادىشاھ - غەدەك سەمەرلىك دۇنيانىڭ ئىشىكى ئالدىڭىزدا ئېچىلغاندەك بولىدۇ.

بۇنداق خۇسۇسىيەت دەل خەلق لىرىكىلىق قوشاقلىرىنىڭ ئوبرازلىق ۋە خاھىشچانلىق ياكى خاھىش بىرىكىشىدىن ئىبارەت.

ئوبراز - ئىككى خىل، بىرىنچى خىلى تاشقى دۇنيانىڭ ئوبېكتىپ شەكلى، ھالىتى. ئىككىنچى خىلى ئىچكى دۇنيانىڭ سۈبىكتىپ شەكلى، ئالدىنقىسى يىلتىز، كېيىنكىسى چىچەك. خاھىش - مۇھەببەت ياكى نەپرەت ھەم - لىرىدۇر، بۇمۇ ئىككى خىل، بىرى تاشقى دۇنيادىكى ئوبېكتىپنىڭ مۇئەييەن تەسىرى، ئىككىنچى خىلى ئادەم تەسىرىنى قوبۇل قىل - خاندىن كېيىنكى جاۋابەن ئىنكاسى، مەسىلەن، بىر گۈلنىڭ قۇرۇلمىسى، رەڭگى، ھىدى - ئوبراز، ئۇنىڭدىن چىقىۋاتقان گۈزەللىك - بىر خىل ئوبېكتىپ خاھىش، يەنى گۈل ئۆزىنىڭ ماھىيىتىنى ئىزھار قىلغانلىقى،

تولىدۇ، فېزىئولوگىيەلىك ھالەت بىلەن قارىساق بەدەندە بىر خىل "ئېنېرگىيە ئېقىمى" پەيدا بولىدۇ ۋە بۇ "ئاھ" نىڭ قانچىلىك قەھەرلىك كۈچىنى يوشۇرغىنىنى چۈشىنىمىز.

يەنە:

"ھەجەپمۇ كەلمىدىڭ يارىم،
يولۇڭغا بارغىدەك بولدۇم.
قولۇمغا قوش پىچاق ئالىپ،
يۈرەكنى يارغىدەك بولدۇم."

بۇ بىر كۈيلىت قوشاققا قارىساق يارىنى كۈتۈپ تىت - تىت بولۇپ تۇرغان ئاشىق كوز ئالدىمىزغا كېلىدۇ. قوش پىچاق ئېلىپ يۈردىگىنى يارغىدەك بوپتۇ، بۇ بىر پىچاق ئەمەس ئىككى پىچاق ئىكەن، نىمە ئۈچۈن ئىككى پىچاق ئالىدۇ؟ يۈرەكنى يارىدىكەن، كىمىنىڭ يۈرىكىنى يارماقچى بولدى؟ ئوزىنىڭ يۈرىكى بولسا، بىر پىچاق بىلەن يارما بولمايدۇ؟ مۇشۇنداق سوئال قويۇپ تەھلىل قىلساق، يارىنىڭ كېلەلمەسلىكىدە قانداق تۈر تۈسۈنلۈك بارلىقى، ئاشىقنىڭمۇ - مەشۇقنىڭمۇ تىت - تىت ئىكەنلىكى، شۇنا بۇ ئىككى تىت - تىتلىقنى پىچاق قىلىپ، تۈسۈنلۈك قىلغۇچىنىڭ يۈرىكىنى يىپىرۋەتمەكچى بولغان تەقەززالىق بارلىقى مەلۇم بولىدۇ.

بۇنداق مىساللارنى ناھايىتى كۆپ كەلتۈرۈش ۋە ھەربىر قوشاقنىڭ مەزمۇنى خاراكتېرىگە مۇۋاپىق تەھلىل قىلىپ، قايسى ساھەگە، قانداق مىجەز، كەيپىياتقا مۇناسىۋەتلىك ئىكەنلىكىنى بىلىش مۇمكىن.

چۈنكى خەلق قوشاقلىرى بىرەر - بىرەر سا - ئەتىلىك قەلەم تەۋرىتىش بەدىلىگە كەلگەن ئەمەس، بەلكى چاقچاق چاققانداك پەيدا بول -

غان ئىلھام ئۈچۈن ئاساس بولغان تۇرمۇش سەرگۈزەشتى، خۇددى بۇلۇتلارنىڭ ئايلاپ، تەدە - رىجى توپلۇنۇپ، قۇدرەتلىك ھاۋا بېسىمى پەيدا بولۇپ، سوقۇشقانلىقىدەك ئۇزۇن جەر - ياننى، يەنە تەسادىپ ئاستىدىكى ئۇزۇن زورۇ - رىيەتنى ئوز ئىچىگە ئالغان. خەلق تە "كۆپ گەپ - نىڭ مەزىسى بولمايدۇ" دىگەندەك گەپ - سۆزلەر كۆپ بولۇپ، ئۇنىڭ ئاستىدىكى مەناغا ئېتىۋار قىلمايدىغان، ئويلىمايدىغان بىپەرۋالىق ئادىتى تۈپەيلىدىن بېشىغا كەلمىگەچە، مەلۇم قوشاق - تىمكى بەدىئى شەكىلدە تۇرغان ئىجتىمائىي ھەقىقەتنى بىلمەلەيدىغان ھادىسە تۈپەيلىدىن خەلقنىڭ لىرىكىلىق قوشاقلىرىغا بولغان ئېتىۋارلىق كۈچلۈك ئەمەس، بۇ بىزنىڭ تەت - قىمىتلىرىمىزدىكى مەسىلە، لېكىن يالغۇز يولدا كېتىۋاتقان ئىشەنچلىك ئادەم، ياكى ئوما ئورۇ - ۋاتقان دىخان، ياكى تىمكى قىلىۋاتقان ئايال غىشىپ ئوقۇيدىغان بۇنداق لىرىكىلىق قوشاقلار، شۇ ئوقۇۋاتقان ئادەم بىلەن زىچ باغلانغان، ئۇ ئوقۇۋاتقان ھىسسىياتى ۋە خىيال قىلىۋاتقان مەنزىرىسى باشقا ئادەم چۈشەنمەيدۇ، ئادەتتە چۈشۈنۈش، ئويلىنۇشقا چۈشۈنۈش يوق، دەپ ھىساپلىنىدۇ، مانا بۇ ھال ھىسسىياتلارنىڭ كۆڭۈلدىن كۆڭۈلگە ئوتۇپ باغ - لىنىپ، ئادەملەرنى تۇتاشتۇرۇشتىكى ئادەمنىڭ ئوزى ئوتكۈزۈۋاتقان يېتەرسىزلىك. خەلق ماقالىسىدىكى "ئادەمنىڭ قەدرىگە ئادەم يەت - جەپتۇ" دىگەن گەپ دەل تۇرمۇشتىكى ئەنە شۇنداق ھادىسىلەردىن ئاغزىنىش تەرىقىسىدە كېلىپ چىققان.

بىز خەلقنىڭ، بولۇپمۇ مەنەتكەش خەلقنىڭ بىر - لىكىنى - كۈچ دەپ نەزىرىيە جەھەتتىن تەكىت - لىمىمىز، بۇنداق نەزىرىيىنى ئەمىلىيەتتە ئىشقا ئاشۇرۇش ئۈچۈن بولغان تىرىشچانلىقلارنىڭ بىرى - دەل خەلقنىڭ لىرىكىلىق قوشاقلىرىد -

ۋە ئادەملەرنى بېقىنلاشتۇرۇش ئۈچۈن پايدىلىق بولغان مۇھىم تەتقىقاتتۇر.

مەن مۇنداق بىر مىسالنى دىجەكچى:

بىر قېتىم مەن مەشھۇر تىمۇپ (ئاكادىمىك ئادەم) بىلەن سۆھبەتلىشىپ قالدىم. ئۇ بىردەم

ئويلىنىپ تۇرۇپ ماڭا: "سەن ئوزەك ئىنتايىن ياخشى كۆرىدىغان قوشاقتىن بىرنى ئىختىيارلىق بىلەن، ماڭا قارىماستىن، تاغ باغرىغا قاراپ

تۇرۇپ ئېيتقىن" دىدى. مەن بىر قوشاقنى ئېيتتىم. ئارقىدىن تىمۇپ ماڭا ھۆكۈم قىلدى

ۋە: "سەندە يۈزىڭدە، قېنىڭدا ھارارەت يې- تىرلىك ئەمەس ئىكەن..." دىدى. مەن

ئەجەپلىنىپ: "سەن تومۇر تۇتماي، دىئاگنوز قويماي قاراملىق بىلەن سوزلەۋاتىسەنغۇ" دىدىم،

تىمۇپ: "مەن بۇ سىرنى سېنىڭ قوشاقنى ئېيتقان چېغىڭدىكى چىقۇۋاتقان ئاھاڭ ئارقى-

لىق بىلدىم. ئاھاڭ فىزىكىلىق ھادىسە، لېكىن بۇ ھادىسەنى قوزغاپدىغان ئامىل سەن قوشاقنى

ئوقۇۋاتقان ۋاقتىڭدا كۆز ئالدىڭغا نىمە كەل- گەنلىكىگە باغلىق. سەن كۆز ئالدىڭغا ئېنىق

مەنزىرە كەلتۈرەلمىدىڭ، بۇ سېنىڭ قېنىڭنىڭ مىڭگە ھۆججە يىرىلىرىنى، ھۆججە يىرىلەردىكى خاتىرە

ئىزلارنى قوزغاش ئۈچۈن يېتەرلىك ھارارەتكە ئىگە ئەمەسلىكىنى كۆرسىتىدۇ..." دىدى. مەن

ئىقرار بولدۇم ۋە بۇ گەپ ماڭا ناھايىتى قاتتىق تەسىر قىلدى. شۇندىن باشلاپ خەلق

ياراتقان "ئەدىبىيات - ئادەم ئىلمىدۇر" دىگەن ھۆكۈم مېنى ئوزىگە جەلپ قىلىۋالدى. بۇ

ماقالە ئەنە شۇنداق ئۇزۇن ۋاقىت ئويلىنۇش ۋە تەجرىبە قىلىش نەتىجىسىدىن قىسقىچە

مەلۇمات بولۇپ قالار دىگەن ئۈمىتتىمەن.

دىكى ئىنسانلىق، ئىنسانپەرۋەرلىك، ئوز ئارا مۇھىتچىلىق تۇيغۇلىرىنى ئەكس ئەتتۈرۈپ، يورۇتۇپ نەزىرىيەۋى دەرىجىگە كۆتۈرۈش - ماركىزىمىنىڭ ئىدىئولوگىيە غەزەپىسىنى بېيىتىدۇ.

ئادەمنىڭ ئەڭ تۈپكى مەنبەئەتى - تەبىئەت- تىن ئېلىش ئارقىلىق تەمىنلىنىدۇ، تەبىئەتكە قارشى كۈرەشتە - يەنى تەبىئەتتە ئوزىنىڭ

ياشاش ئورنىنى ئېتىراپ قىلدۇرۇش ئۈچۈن ئادەمنىڭ ئادەمگە، مۇھىتچىلىقى ئوبىيكتىپ قانۇن، تەبىئەتنىڭ بىۋاسىتە ئوزگەرتكۈچىلىرى

بولغان مەنبەئەتكە خەلق بۇ ھەقىقەتكە ئەس- لەرسىرى تەلپۈنۈپ كەلگەن، بۇ ھەقىقەت ئادەم-

نىڭ فىزىئولوگىيەلىك لەززەتلىرىنىڭ سەۋەپلىرى بولغان مۇھىبەت بىلەن باغلىق بولغانلىقتىن

بۇنداق ھىسسىياتنى ئىپادىلەش ئۈچۈن تەبىئەت- تىكى شەيئى - ھادىسىلەرنىڭ قانۇنىيەتلىك،

ماھىيەتلىك شەكىللىرىنى تەسۋىرلەش ئارقىلىق "تەنگە جان كىرگۈزگەن." سۇ تىگىدە چىمىر-

لاپ تۇرغان تاش بىلەن كائىناتتىكى يۇلتۇز ئارىسىدىكى ئوخشاشلىق پەقەت ئادەم ئارقىلىق،

ئادەم نەزىرى ئارقىلىق يېقىن ئوتكۈزۈلگەن مارجاندەك بىرلىككە، باغلىنىشقا ئىگە بولغان.

مۇھىبەتلىك لىرىكىلىق قوشاقلارنىڭ پەيدا بولۇش سەۋىيىسى - پاكىز سۇ ئارقىلىق ئادەم

قەلبىدىكى باش ئەينەكنى سۈرتۈش ئۈچۈن پەيدا بولغانلىقتا، ئەينەكنى سۈرتۈشتىن مەخ-

سەت، ئەكسىمىزنى روشەن كۆرۈش ئۈچۈن شۇڭا ئۇنتۇلۇپ، بىپەرۋالىق لاي - لاتقىسىدا

قالغان ئەينەكتەك سۈزۈك بولغان مارجانلارنى تې- پىش، ئۇنىڭ ئوبرازچانلىقى ۋە خاھىشچانلىقىنى

يورۇتۇپ بېرىش - ئادەم قەلبىنى چۈشۈنۈش

پەشقەدەم خەلق قوشاقچىسى، سازچى ۋە داستانچى تۇرغۇن موللا ئوسمان

نىڭ قۇربىشى موللا ئاخۇن سازەن-
دىگە قوشۇلۇپ دۇتار بىلەن نەغمە
قىلىشنى ئۆگەنگەن، 35 ياشقىچە
دادىسىنىڭ قەشىدا دىخانچىلىق ھەم
سازەندىلىك قىلغان. 36 ياشقا
كىرگەندە خېلىل ھاجىنىڭ ئورنىغا
مىراپ بولغان ئومەر بەگ دىگەن
مىراپنىڭ قولىدا تەۋىز (تەبىز)

پەشقەدەم خەلق قوشاقچىسى،
سازچى ۋە داستانچى تۇرغۇن موللا
1890 - يىلى يېڭىسار ناھىيىسىنىڭ
ئېتىم چاغرى يېزىسىدىكى كەمبە-
غەل دىخان ئوسمان ئاخۇن ئائىلى-
سىدە دۇنياغا كەلدى.
ئۇنىڭ دادىسى بۇ يىللاردا خې-
لىل ھاجى دىگەن يەرلىكسىنىڭ

ئۈستىگىنىڭ باش ئېقىمىغا ئېلىشچى بولۇپ
بېرىپ 9 يىل مۇغال دىگەن يەردە تۇرغان.
بۇ جەرياندا ئۇ، خەلق ئاممىسىنىڭ ئۈ-
ستىدىكى ئالۋان - يىلىق، خىلمۇ - خىل زۇلۇم-
لارنى، ئۇلارنىڭ ئېچىنىشلىق ھاياتى، بولۇپمۇ
تەۋىز (تەبىز) شاناز ئۈستىگىنى قېزىش جە-
ياندا خەلق ئۈستىگە چۈشكەن ئېغىرچىلىقلار-
نى ۋە شەخسەن ئوز بېشىغا كەلگەن ئىشلار
ۋە پاجىئەلىك سەرگۈزەشتىلەرنى ئەسلەپ نۇر-
غۇن قوشاق توقىغان، توي - توكۇن، ئويۇن
مەشرەپلەر سورۇنلىرىدا بۇلارنى ئاھاڭغا سېلىپ
ئوقىغان.

ئويىدە يىللىقچى بولۇپ ئىشلەيتتى. ئۇنىڭ ئانىسى
ئەگۈستى يېزىسىنىڭ "كامپا" دىگەن ئايمىغىدىن
بولۇپ ئۇلار تەۋىز (تەبىز) ئۈستىگىنىڭ مىراپى
خېلىل ھاجىنىڭ بىر ئېغىزلىق ئويىدە خوشنا
ئولتۇراتتى. تۇرغۇن موللا 7 ياشقا يەتكەندە
بۇ ئائىلە يەنە كامپىغا كۆچۈپ كەتتى. ئۇ
10 ياشقا كىرگەندە شۇ مەھەللىدىكى سەدىن
خاتىپنىڭ دىنى مەكتىۋىگە ئوقۇشقا كىرگەن.
ئۇ، بۇ مەكتەپتە ئوقىغان 11 يىل جەرياندا
خوجا ھاپىز قاتارلىق شائىرلارنىڭ ئەسەرلىرى
بىلەن تونۇشقان، 22 ياشقا كىرگەندە تەۋىز-
(تەبىز) لىك خېلىل ھاجى مىراپقا يىللىقچى
بولۇپ ياللىنىپ ئىشلەپ تۇرۇپ، شۇ يەردىكى
ساۋۇت قارى دىگەن مۇدەررىسنىڭ قولىدا ئۈچ
يىل ئوقىغان.

46 ياشقا كەلگەندە مۇغالىدىكى ئىشنى
تاشلاپ ئوز ئويىگە قايتىپ كېلىپ دىخانچىلىق،
قوشۇمچە سازەندىلىك قىلغان. ئۇ، 60 ياشقا
كىرگەندە ئۈلكە تېنىچلىق بىلەن ئازات بولدى،
ئۇ تولۇپ - تاشقان قىزغىنلىق بىلەن سوتسىيا-
لىزمىغا قاراپ ئىلگىرىلەۋاتقان ۋە تىنىمىزنىڭ
يېڭى قىياپىتىنى، خەلقىنىڭ ھاياتىنى، يېڭى

25 ياشقا كىرگەندە خېلىل ھاجىدىن ئازار
يەپ ئائىلىسىگە قايتىپ بېرىپ دادىسى بىلەن
دىخانچىلىق قىلغان. 26 ياشقا كەلگەندە راۋاپ
چېلىشنى ئۆگەنگەن، شۇ يىلى "كامپا" يېزىسى-

10 يىللىق قالايسىقانىچىلىق يىللىرىدا ئۇەۋ سول لۇشىيەننىڭ زەھەرلىك زەربىسىگە ئۇچ - راپ خاتا ھالدا "باي دىخان" قىلىپ ئايرىلدى ۋە دىكتاتورىنىڭ دۇشيانغا ئايلىنىپ، كوتۇرۇپ قويىسىز دەرت - ئەلەملەرنى تارتتى. ئۇنىڭ نۇرغۇن قوشاقلىرى "زەھەرلىك چوپ" قىلىنىپ كرىدۇرۇلدى.

"4 كىشىلىك گۇرۇھ" ئاغدۇرۇلغاندىن كېيىن خۇ ئۇ يەنە كونا "قالپاق" بىلەن يۈردى. پارتىيە 11 - قۇرۇلتىيى 5 - ئومۇمى يىغىنىدىن كېيىن، يەنى 1979 - يىلى ئۇنىڭ نامى ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى. 1982 - يىلى 9 - ئايدا قەشقەر - دە ئېچىلغان "خەلق ئېغىز ئەدىبىياتى تەتقىقاتچىلىرى" نىڭ سوھبەت يىغىنىغا تەكلىپ بىلەن قاتناشتى. ئۇ، ھازىر جىمىنى چەتتە - تىن ئىچىزىلغان بولسىمۇ ئىجادى روھىنى يەنىلا ئۇرغۇتماقتا. ژورنىلىمىز بۇ ساندا چەت - يىتتىمىزنىڭ ئەزاسى تۇرغۇن موللا ئوسماننىڭ بىر نەچچە قوشاقلىرىنى ئېلان قىلىپ ئاممىغا سۈندى.

«مىراس» ژورنىلى تەھرىرى بولۇمى

دەۋرىمىزنى، ئۈزى ياشاۋاتقان يېڭىسارنىڭ قوينىدا بارلىققا كەلگەن مەزىر بىر ئوزگىرىش - لەرنى قىزغىنلىق بىلەن قوشاققا قېتىپ مەد - ھىمىلىدى.

1960 - يىلى «تارىم» ژورنىلى ئۇنىڭ «قىزىل بايراق لەپىلدەمەكتە» ناملىق داستان - ىنى ئېلان قىلدى.

1964 - يىلى تۇرغۇن موللا ئوسمان ئوغلى مەملىكەتلىك ئاز سانلىق مىللەتلەر خەلق ئەدىب - ىيات - سەنئەت كورىيىگە شىنجاڭدىن ۋەكىل بولۇپ بېرىپ قاتناشتى. پايتەخت سەھنىلىرىدە دۇتار بىلەن ئۈزى ئاھاڭغا سېلىپ ئېيتقان ناخشا - قوشاقلىرىنىڭ سادالىرى ياكۇبىدى. پايتەخت كېزىتلىرى، كىنو ۋە رەسىملىك ژور - نالىرى ئۇنىڭغا مۇۋاپىق ئورۇن بېرىپ كەڭ ئاممىغا تونۇشۇردى.

ئۇنىڭ توققان قوشاقلىرى بىر نەچچە يۈز كۆپلىتىپ يېتىدۇ. شۇ يىللاردا ئۇنىڭ توققان بۇ قوشاقلىرىنى «شىنجاڭ كېزىتى»، «شىنجاڭ ئەدىبىياتى» («تارىم») ۋە «قەشقەر كېزىتى» ئۈز ۋاقتىدا ئېلان قىلىپ تۇردى.

گۈل بېيجىڭغا باردىم دەن

74 كە كىرگەندە،

گۈل بېيجىڭغا باردىم مەن.

خەلق سارىيى ئىچىدە

ماۋزېدۇڭنى كوردۇمەن.

ھەشەمەتلىك ياسالغان،

خەلق سارىيى چىرايلىق.

خەلقىمىزگە باش بولغان (بېيجىڭ) ماۋجۇشمىز چىرايلىق. مىللىيەتچى خەلق سارىيىدىكى زال، مىللەتلەرنىڭ جايىكەن. ئىچىل - ئىناق دوستلۇققا، ۋەتەننى باي ئىكەن. 1964 - يىلى بېيجىڭ

دىخانلاردا خوشالىق

ۋىلايەتتە ئۈلگىلىك،
 بىزنىڭ يېڭىسار ناھىيىمىز،
 بۇ بەختلىك تۇرمۇشقا،
 ئېلىپ كەلدى داھىمىز،
 تاشتا چاقسام ئۈچكىشى،
 قوشماق چىقتى مېھىزى،
 يېپىلمايدۇ خوشلۇقتىن،
 دىخانلارنىڭ ئېھىزى،
 سېرىق ياغداك پېشىدۇ،
 بىزنىڭ ئەگۈس ئۈرىكى،
 خوشالدىقتا يايىرىدۇ،
 دىخانلارنىڭ يۈرىكى،
 1966 - يىلى يېڭىسار

شياۋدۇيچاڭ

يېزىمىزنىڭ تۇلپارى،
 ئاھارلارنىڭ ئىلغارى،
 بەشتە ياخشى ياش يىڭىت،
 ئەزالارنىڭ سەردارى،
 بىر قولدا كەتمەن بار،
 بىر قولدا دەپتىرى،
 ھىساۋاتتا ئادىل نۇر،
 قولتۇغدا سەنپىنى،
 ئاشلىق ساتتى دولەتكە،
 بۇ ئۇلۇغ ئىش ئەلۋەتتە،
 دۇيچاڭ باشلىق ئەزالار،
 ئېرىشتى زور ھورمەتكە،
 مول ھوسۇلچى بىزنىڭ دۇي،
 بايراقدار دەپ نام ئالدى،
 نامراتلىقتىن قۇتۇلۇپ،
 قىزىل بايراق قادالدى،

ئىشلەپ ھەرگىز ھارمايدۇ،
 بىكار يولنى ماڭمايدۇ،
 ئىش قىلىپ زىرىكمەيدۇ،
 تەنقىتكە تىرىكمەيدۇ،
 كۈل يېزىمغا كېپ قالدىم،
 ئىش ئىزىمغا سەپ سالدىم،
 قايىل بولۇپ ئىشىمگە،
 راس ئىلغاركەن دەپ قالدىم،
 1965 - يىلى

كەلكۈن سۈنى باشلايمىز

كەلكۈن سۈنى كەلگەندە،
 يېرىمىزنى چاقاتتى،
 ئۇلۇغ كەلكۈن بەدۋاش سۇ،
 ھەر ياقلارغا ئاقاتتى،
 سۇ چىقماستىن ئېتىزغا،
 قۇرىغاندى زىرائەت،
 تەشۋىش بىلەن، غەم بىلەن،
 ئوتكەن ئىمدى جامائەت.

كوڭۇل بولدى ئاممىغا،
ياچىيىكىمدىن بەختى تاش.
ھەركەتلىنىپ شاخ بېسىپ،
ياغا تىزدۇق بۇغان تاش.

چىرىم سالدۇق قىرىغا،
ئاينىپ كەتتى ئورمانلار.
دامبا سوقۇپ توختاتتۇق،
ئارام ئالدى دىخانلار.

كەلسە ئەندى كەلكۈن سۇ،
ئېتىملارغا باشلايمىز.
ئېلىپ كۆزدە مول ھوسۇل،
دىخانلار شات ياشايمىز.

مانا بۇ يىل بۇغدايغا،
چېچەك سۈيى توشقازدۇق.
ياشاپ كەتتى مايسىلار،
قۇرغاقلىقتىن قۇتقازدۇق.

1966 - يىل

باي بولۇشنىڭ دەۋرى بۇ

كۆڭشەمىزنىڭ يەرلىرى،
ئۈستى ئاجىز، تىمكى تاش.
بىز ئىشلىگەچ تەر توكۇپ،
تاشلىق سايدىن ئالدۇق ئاش.

يۇرتىمىزنىڭ ئەتراپى،
كەڭرى كەتكەن يايلاق - ساي.
بېقىپ توگە، قوي، كالا،
دىخانلىرىمىز بولدى باي.

يېڭى دەۋرى زاماندا،
كېۋەز، بۇغداي بەك بولدى.
دىخانلارنىڭ ئويىمدا،
تاغارغا ئاشلىق تولدى.

يېڭى بۇغداي خامىنى،
ئىگىز باغقا تەك بولدى.
ئاغدۇرۇلۇپ 4 چايان،
داسقىنىمىز كەك بولدى.

ئۈچۈپ يۈرگەن قالغىچ،
ئوي تەرەپنى بويلايدۇ.
خەلقنى سويگەن رەھبەرلەر،
خەلق تۈرەۋىشىنى ئويلايدۇ.

دۇيىمىزنىڭ ئاتلىرى،
يورغىلايدۇ مېڭىشلاپ.
قوشاق قوشتۇق يۈرەكتىن،
پارتىمىگە بېغىشلاپ.

1979 - يىل يېڭىسار.

ئەگۈس گۆشى ھەققىدە قوشاقلار

ئەگۈس گۆشى يېرىنىڭ،
تىمكى تاش ئەتراپى ساي.
توگە قويلا ئوتلايدۇ،
ھەممە گۆشىلاردىن باي.

يول توپسىمدا گۆشىمىز،
مېھمان كەلسە باشلايمىز.
تاپقاننى ئېلىپ چىقىپ،
داستىخانغا توپلايمىز.

ئەگۈستىكى دىخانىلار،
 كۈشپىمىزنىڭ تۇۋرۇكى.
 مەن كىردىم توخسان ئۈچكە،
 ياشلار مانا يەتمەيدۇ.
 كوممۇنىستىك پارتىيە،
 ئېسىمىزدىن كەتمەيدۇ.
 يېڭىسار شەرىپى ناھىيىمىز،
 ئەگۈس كۈشپى جايىمىز.
 يۇرتۇم كامپا ئەر دادۇي،
 تۇرغۇن ئوسمان ئاتىمىز.

ئەگۈس كۈشپى ناچارى،
 ئوتكۈنچى بەر دەۋرىدە،
 ئالغا باستى بۇ كۈشپى،
 كومپارتىيە دەۋرىدە.
 كۈشپىمىزدا كادىرلار،
 ئىتتىپاقى بەك ياخشى.
 ئىمىر جۈرىن باشلامچى،
 خىزمىتى ئەلكە ياخشى.
 زەپ چىرايلىق پىشىپتۇ،
 ئەگۈس كۈشپى ئۇرۇكى.

قوشاق

(3 - ئۈمۈمى يىغىنىدىن كېيىن دىخانىلارغا يەر تەخسىم قىلىپ بېرىلەپ، مەھسۇلاتنى كۆتىرە بېرىش تۈزۈمى يولغا قويۇلغانلىقىغا تەنتەنە قىلىمىز)

يەرنى بەردى دىخانغا،
 خوشال - خورام ئىشلەيمىز.
 كەتمەن چېپىپ تەر توكۇپ،
 خامانغا ئاش دوۋلەيمىز.
 قوغۇن تېرىدىم چۈنەكلەپ،
 سويما چۈشتى چىچەكلەپ.
 ياخشى يولغا باشلايدۇ،
 پارتىيىمىز بېتەكلەپ.
 ئەگۈسنى بوستان قىلغان،
 ئەمگەكچىنىڭ قولى بۇ.
 دىخانىلارنى باي قىلغان،
 كومپارتىيە يولى بۇ.
 مول - ھوسۇلنى ئاشۇرۇپ،
 مۇكاپاتنى ئالىمىز.
 پارتىيىگە ئەگەشىپ،
 كەڭ يول بىلەن ماڭمىز.

كونا شاناز ئۈستەك ھەققىدە قوشاق

كونا شاناز ئۈستەككى،
 ئەسلەپ قوشاق توقۇدۇم.
 يۈرىكىمدىن ئوتتۇشكە،
 يۈزىڭنىڭ لەنەت توقۇدۇم.
 يېڭىساردا شانازنىڭ،
 بىر ئۈستەككى بار بولغان.
 ئالتە يامغۇرنى كۆرمەي،
 يەتمەش يەردىن يا ئالغان.

قېچىپ كەتكەن ئادەمنىڭ،
 پۇت قولىرى باغلانغان،
 نەچچە مىڭلاپ يوقسىزنىڭ،
 يۈرەك باغرى داغلانغان.

ئاجىزلارغا مەجبۇرەن،
 ئون ئۇلاغدىن شاخ سالغان،
 سۈنى تۇتقان بەگ بوجاڭ،
 كەمبەغەلنى داق سالغان.

يېڭى ئۈستەڭ ھەققىدە قوشاق

ئىلغارلارنىڭ كوكىگە،
 قىزىل گۈللەر تاقاغلىق.

تاش ئۈستەڭنىڭ بويلىرى،
 قاتار - قاتار كۈچەتلىك،
 مەدەت بەرگەچ پارتىمىز،
 بەز ئىشلەيمىز يۈرەكلىك.

پولات جۈرىن باش بولۇپ،
 چوڭ مۇراسىم ئۆتكۈزدۈق،
 لېنتە كېسىپ ئۈستەڭگە،
 تاغ سۈيىنى باشلىدۇق،
 تاش ئۈستەڭنىڭ بويىدا،
 لەپىلدەرقىزىلمايراق،
 يېڭى چاپقان ئۈستەڭدە،
 سۇ ئاقىدۇ ئويىناقلاپ.

كوك تاپقاننىڭ دەستىگە،
 سۆڭەكلىك تۈلۈم بولغان،
 توپاقيا دىگەن جايدا،
 تۈگىمەس زۈلۈم بولغان،

نىياز بەگ دىگەن زالىم،
 كېچە ياتقىدى ئويلاپ،
 قولدا يوغان غولدا،
 بىزنى ئۇرۇدۇ سويلاپ.

يېڭى ئۈستەڭ ھەققىدە قوشاق

يېڭى ئۈستەڭ ھەققىدە،
 يېڭى قوشاق توقۇدۇم،
 پارتىمىگە يۈرەكتىن،
 يۈزىڭ رەخمەت ئوقۇدۇم.

تەبىئەتنى يۈكەنلەپ،
 غەيرەت بىلەن چەك قىلدۇق،
 باش قۇغاننىڭ يېنىدىن،
 يېڭى تاش ئۈستەڭ ئالدۇق.

يېڭى چاپقان ئۈستەڭگە،
 تاغ سۈلىرى باشلاندى،
 بېشىمىزدىن غەم - ئەندىش،
 مەڭگۈ ئېلىپ تاشلاندى.

ئۈستەڭ چاپقان ئەر - ئايال،
 قىزىلگۈلدەك چىرايلىق.

توختى چوڭ

(قوشاق)

پىشاۋاننىڭ ئۈگۈنچىگە ئوغرى كەلدىمىكى،
 توختى چوڭنىڭ ھويلاسىغا قاماقتا بېسىلغان،
 توختى چوڭنىڭ ئۈچ قىزى بار گۈلدەك

ماۋۇ نەدىدەم چاقا دەيدىيا،
 ئەسكى ئېشەكنى چاپچاسى دەدەم چاپا دەيدىيا،
 كولىدىكى لەپىلەنگەن قارا لەشەمكى،

چۈچەكلەر

تەدبىرلىك بالا

ياخشى بولاتتى؟“ دەپ ئويلاپ كۈندىن - كۈنگە تۇغۇش ھەۋىسى ئېشىپ بېرىپتۇ. بۇنىڭ ئۈچۈن: ”باشقىلار بىلەن ئالاقىلىشىپ باقسام، تۇغۇپ قالسام ئەجەپ ئەمەس“ دەپ ئويلاپ، ئاخىرى رەھەت تاز ئاتلىق سەت قاسماق بىر نىمىنى تېپىپتۇ. بۇنى چىچەن بالا سېزىپ قاپتۇ. ئەمما ئاتا - ئانىسىنى ئاياپ. بۇ ئىشنى يۈزىگە سالماپتۇ.

دادىسىمۇ ئويىگە ئاخشى كەلگەيدىغان يامان ئادەتنى تېپىۋاپتۇ. بۇنىڭ بىلەن بۇ ئائىلىنىڭ ئىچىدىكى ئىناقلىق ئاستا - ئاستا جىدەل - ماجراغا ئايلىنىپ غەۋغا - پاراك تۈگەيدىغان بويۇپتۇ.

ئادىل بولسا بۇلارنىڭ ئائىلىسىنى بۇرۇنقىغا ئوخشاش ئىناق قىلىشقا بەل باغلاپتۇ.

كۈنلەرنىڭ بىرىدە ئويىدە ئۇن تۈگەپ قېلىپ تۇرسۇن ئاخۇن تۈگەنگە بارماقچى بويۇپ -

بۇرۇنقى زاماندا تۇرسۇن ئاخۇن دىگەن بىر دىخان ئۆتكەن ئىكەن. ئۇنىڭ مايسىخان ئىسىملىك بىر چىرايلىق خوتۇنى بار ئىكەن. بۇلار بىر - بىرىگە بەكمۇ ئىھتىياج ئىكەن، بىراق مايسىخان تۇغۇم ئىكەن، ئىككىسى پەرزەنت كۆرۈشنى بەكمۇ ئارزۇ قىلىدەكەن. ئاخىرى بىر بالا بېقىۋېلىشنى ھەسەل ھەتلىشىپ ئىزدىنىپ يۈرگەن كۈنلەردە تۇرسۇن ئاخۇننىڭ ئاكىسى ئولۇپ كېتىپ، ئۇنىڭ بىر - دىن - بىر ئۇچ ياشلىق ئوغلى ئادىل يېتىم قاپتۇ. تۇرسۇن ئاخۇن ”ئاكامنىڭ بالىسى ئۈزۈمنىڭ بالىسى ئەمەسمۇ؟“ دەپ ئويلاپ، ئۇ بالىنى بېقىۋاپتۇ.

شۇ كۈندىن باشلاپ ئۇلارنىڭ ئىسمى جانلىنىشقا باشلاپتۇ.

ئۇ بالا كۈندىن - كۈنگە چىچەن، ئېقىملىق بالا بولۇپ چوڭ بويۇپتۇ. بىراق مايسىخان بولسا ”ئوز پۇشتۇمدىن بىر بالا تۇغسام ئەمە دىگەن

چوڭ بولغان.

يېغىلىشىملا دەناخان ئولتۇرمەيدۇ پالايدۇ، توختى چوڭنىڭ ھويلىسىغا ئۆتكەن - كەچ - كەن قارايدۇ.

توختى چوڭنىڭ بارىدا دۇر - مەشۇتنى پاي - تىما قىلغان دەناخان،

توختى چوڭدىن ئايرىلىپ تاغاركەيگەن دەنا -

خان، تىمەك تەرگەن دەناخان.

ئاق قۇشقاچ، قارا قۇشقاچ چا بۇغدايغا توي - دۇڭمۇ،

توختى چوڭ ئالدىراڭغۇ پالۋانلىققا توي - دۇڭمۇ؟

ئالا پاجاق ئات مىنىپ چاپالىمغان توختى چوڭ، دولەتسىدا پىرەك مەلىق ئاتالىمغان توختى چوڭ.

ئېيتىپ قويارمۇ؟! ئېيتىپ قويسا قانداق قىلار. مەن دىگەن ئەندىش بىلەن ھارۋىنى بېقىپ قاپتۇ.

ئادىل تەرلەپ - تەپچىرەپ ھويلىسىغا كىرسە ئويىنىڭ ئىچىدىن گۈڭ - گۈڭ قىلغان ئاۋاز ئاڭلىنىپتۇ. ئىشىكىگە يېقىن بېرىپ، ئىشىكىنىڭ يوقۇغىدىن قارىسا ئاپىسى مائىمىخان رەمەت تاز بىلەن قىزغىن مۇھەببەتلىشىپ ئولتۇرغىدەك. تىت - تىت بولغان ئادىل: "قېنى، يەنە قانداق ئىشلار بولاركىن؟! " دەپ ماراپ ئولتۇرسا، ئاپىسى رەمەت تازغا ئەكىلەپ: - دېشىمگەن گەپ - سوز قالغىدى، دى - سىلە دۈتە قەيەردە كورۇشمىمىز؟ ... ھازىر كېلىشىۋالايلى، - دەپتۇ. ئادىل بولسا: "گەپ مەيەدە ئىكەن تېخى! بۇلارنىڭ نىمىنى توخ - تام قىلىشىدىغانلىغىنى بىلىۋالايچۇ!" دەپ قۇلاق تىكىپ تېخىمۇ دىققەت بىلەن تىڭشايتۇ. رەمەت تاز بولسا، ھاكاۋۇرلۇق بىلەن:

- ئەتە تۇمشۇق تاغدىكى بىر پارچە - يېرىم - نى شۇندىگەر قىلمىش ئۈچۈن بارىمەن ... سىز بىر لىگەن مانتا ئېلىپ چۈشكە ئۈلگۈرۈپ، شۇ يەرگە بارىمىز - دە، شۇ يەردە بەھۇزۇر مۇڭدە - شىمىز، - دەپتۇ. مائىمىخان بولسا:

- مانتا سىزدىن ئايلىنسۇن! سىزنى ئاسان تېپىشىم ئۈچۈن سىزدىن سوراي، كالىمىزنىڭ رەڭگى قانداق؟ - دەپتۇ.

- كالىمىزنىڭ رەڭگى ئالا، باشقىلارنىڭ كالىسى قارا، ئالا كالا بار يەرگە بارىمىز مېنى تاپىمىز، - دەپتۇ رەمەت تاز.

- ئەسە گەپ شۇ. ئەتە مەن مانتا ئېلىپ شۇ يەرگە بارىمەن، - دەپتۇ مائىمىخان.

بۇ ئىلتىپاتتىن خوشال بولغان رەمەت تاز، مائىمىخاننىڭ قولىدىن تۇتۇپ، ئۈزىگە يېقىنلاش - تۇرۇش ئۈچۈن تەييارلانغاندا، ئىشىكىنىڭ يوقۇغىدىن ماراپ تۇرغان ئادىل غەزەپلىنىپ

تۇ، بالىسى ئادىل دادىسىغا ئەگىشىپ تۇ - رۇۋاپتۇ. بىر چىرايلىق چوكان بىلەن ۋەدىلە - شىپ قويغان دادىسى، بالىسىنىڭ تەلۈنىگە ئۈنىماپتۇ. ئاخىرى ھارۋىنى قېتىپ يولغا چى - قىپتۇ. بىراق ئادىل چىچەن بولغاچقا، دادى - سىغا بىلىنىدۇر مەستەن ھارۋىنىڭ ئارقىسىغا تېگىلغان بىر تاغار ساماننىڭ كەينىگە يوشۇ - رۇنۇپ چىقىۋاپتۇ، بۇنى دادىسى كورمەپتۇ. تەڭ يولغا بارغاندا دادىسى ئاتىنىڭ پۈتۈنى چۈشەپ قويۇپ ھارۋىنى توختىتىپ، يولغا يې - قىن بولغان بىر بوستانلىققا قاراپ بېكىتىپتۇ. ئۇنى بىر كېلىشكەن ئايال تەبەسسۇم بىلەن كۈتۈۋاپتۇ.

بۇ ئىشلارنى ئادىل كۈزىتىپ، ھەممە ئەھۋالنى چۈشىنىپ تۇرۇپتۇ. ئۇزۇن ۋاقىت ئوت - مەي، دادىسى ئايال بىلەن خوشلۇشۇپ، ھارۋىنى ھەيدەپ يولغا چىقىپتۇ.

دادىسىنىڭ بۇ قىلغىنىدىن ئادىل ناھل - يىتى رەنجىپتۇ. ھارۋا ئازراق مېڭىپ دوڭدىن ئويغا چۈشكەندە "قاراس" قىلىپ ھارۋىنىڭ ئوقى سۇنۇپ كېتىپتۇ. تۇرسۇن ئاخۇن نىمە قىلىشىنى بىلمەپتۇ، بېشى تازا قېتىپتۇ. چوت يوق بولغىنى ئۈچۈن ھارۋا ئوقىنى ياسىيالماپتۇ، ھارۋا بىلەن ئاشلىقنى يولدا تاشلاپ چوت ئەكېلىشكە تېخى بولماپتۇ. "قانداق قىلدىم؟! ۋاي، ئىستەي، بالام ئادىلنى ئالغىچ كەلگەن بولسام بوپتىكەن" دېيىشىگە بالىسى ئادىل يوشۇرۇنۇپ ياتقان يېرىدىن سەكرەپ قوپۇپ: - مانا مەن دادا! سىز غەم يىمەڭ. مەن

ئويىگە بېرىپ چوتنى ئېلىپ كەلەي، - دەپ ئۇچقاندا ك ئويىگە قاراپ بىز - گىرەپتۇ. دادىسى بولسا: "باياتىنقى ئىشلار - نى بالام كورۇپ قالغانمىدۇ؟" دەپ قاتتىق ئىززا تارتىپتۇ ۋە: "بۇ ئىشلارنى ئاپىسىغا

جالاققىدە ئىشىكىنى ئېچىپلا ئويىگە كىرىپتۇ. ئاپىسى مایىسىخان بولسا بالىسىدىن ئىزا تارتىپ كېتىپ، يەر بىلەن يەكەن بوپتۇ. رەمەت تاز بولسا نەمە قىلمىشنى بىلمەي:

— مەن - مەن - مەن بۇ - بۇ - بۇقا سوراپ كەلگەن ئىدىم، - دەپتۇ - دە تالغا چىقىپ تىكىۋېتىپتۇ. ئادىل بولسا ھىچ نەرسە كۆرمىگەن دەك چىرايىنى ئوزگەرتەي تۇرۇپ ئاپىسىغا: — مەن دادامغا ئەگىشىپ تۈگمەنگە بارغان ئىدىم، تەك يولغا بارغاندا ھارۋىنىڭ ئوقى سۇنۇپ كېتىپ دادام ھارۋا ساقلاپ قالدى، مەن چوتقا كەلدىم، - دەپتۇ - دە چوتنى ئېلىپ يۈگۈرگەن يېتى چىقىپ كېتىپتۇ. مایىسىخان بۇ ئەھۋالنى بالىسىنىڭ، دادىسىغا ئېيتىپ قويۇشىدىن قاتتىق ئەنسىرەپتۇ. ئادىل بولسا، دادىسىنىڭ ۋە ئاپىسىنىڭ ناچار قىلىقلىرىنى كۆرۈپ ئۇلاردىن بەك ئۇيۇلۇپتۇ، ئەمما ھىچ قايسىسىغا بىر - بىرىنىڭ قىلىقلىرىنى ئېيتماپتۇ. يولدا كېتىۋېتىپ: "دادام بىلەن ئاپامنى قانداق قىلىپ ياخشى يولغا باشلايمەن؟!" دېگەن مەسىلىنى ئويلاپتۇ، ئادىل بۇلارنىڭ بېقىۋالغان بالىسى بولسىمۇ، بۇلارغا بەكمۇ ئامراق ئىكەن، ئۇلارنىڭ ئايرىلىپ كېتىشىنى خالىمايدىكەن، شۇڭا، ئۇ ئويلا - ئويلا ئاخىرى ئەپلىك ياخشى بىر چارە تېپىپتۇ. بۇ چارە - تەدبىرنى قوللانسا خۇددى زەھەرنى زەھەر بىلەن قايتۇرغاندەك بولىدىكەن.

دادىسى بىلەن ھارۋىنى تۈزەپ، ئۇنى ئارتىپ ئويىگە قايتىپ كەپتۇ. ئادىل ئاپىسى مایىسىخان بىلەن رەمەت تازنىڭ كۆرۈشۈشكە ۋەدىلەشكەن ۋاقتىغا توغرىلاپ، ئەتمى ئۇمۇ تۇمشۇق تاغدىكى يەرنى شۇندىگەر قىلمىش ئۈچۈن قوش قېتىپ بېرىشنى دادىسىغا ئېيتىپتۇ. دادىسى بولسا: — سەن كىچىك، يەر ھەيدىيەلمەيسەن، - دەپ

ئۇنىماپتۇ. ئادىل ئۇنىسىغا ئۇنىماي ئاخىرى دادىسىنى ئىوزى بىلەن بىللە يەر ئاغدۇرۇشقا كۆندۈرۈپتۇ. ئەقىسى ئاتا بالا ئىككىسى بىلەن ئوز يېرىنى ئاغدۇرۇشقا باشلاپتۇ. بىراق بۇلارنىڭ كالىسى قارا كالا ئىكەن: "قارا كالىنى قانداق قىلىپ ئالا كالا قىلىش كېرەك؟!" ئادىل ئويلاپ، دەرھال بىر چارە تېپىپتۇ. ئوزنىڭ ئاق كوينىكىنى كالىنىڭ بىر تەرىپىگە باغلاپتەكەن، نېرىدىن قارىغان ئادەمگە ئالا كالا بولۇپ كۆرۈنۈپتۇ. رەمەت تازمۇ ئۇنى باشلاۋېتىپتۇ. ئازىملىقى ئانچە بىراق بولمىغان يەردە ئوخشاش ئىككى كالىنىڭ قوش تارتىپ كېتىپ بارغانلىقى بىراققىن كۆرۈنۈپتۇ. رەمەت تاز بىلەن مایىسىخان ۋەدىلەشكەن چۈش ۋاقتىمۇ يېتىپ كەپتۇ، مایىسىخان ئوزىنىڭ ۋەدىسىگە ئەمەل قىلىپ بىر لىگەن مانتا ئېلىپ رەمەت تازنى يوخلاش ئۈچۈن بارسا، ئوخشاش ئىككى كالا تۇرغا دەك، قايسى كالىنىڭ رەمەت تازنىڭ ئىكەنلىكىنى بىلەلمەي گاڭگىراپ تۇرغاندا، بۇ ئىشنى ئاللىقاچان كۆزۈتۈپ تۇرغان ئېقىللىق ئادىل پۈتۈن كۈچى بىلەن ۋاقىراپ:

— ۋاي ئاپا، بىز مایىسىخان، ئىتتىك كېلىمىك، قوسىمىز بەك ئېچىپ كەتتى، - دەپ ئاپىسىنى رەمەت تازغا ئۇلاشتۇرماستىن قىچقىرىۋاپتۇ. مایىسىخان بىر لىگەن مانتىنى ئېلىپ نېرىنىڭ يېنىغا كېلىشكە مەجبۇر بوپتۇ، بۇ ئىش لارنى ماھىرلىق بىلەن قاملاشتۇرغان ئادىل ئاپىسىنى ماختاپ: — ئاپام نەمە دېگەن ياخشى! قاراڭ دادا، بىر لىگەن مانتا ئېلىپ كەپتۇ، كېلىمىك ھە دادا، تازا مەزە قىلىپ يەۋىتەيلى، - دەپتۇ. ئاپىسى مایىسىخان بولسا دەردىنى ئىچىگە يۇتۇپ، رەمەت تازنى كورسىتىپ: — بالام ئاۋۇ ئىككىمىزنىمۇ چاقىرىڭ، يەر

يەردىن قايتىپ كەپتۇ. بۇ ۋاقىتتا ئادىل ئاپىسىنى قورقۇتۇپ:

— ھە ئاپا، سىزگە جان كېرەك ئەمەسمۇ؟ دادام سىزنىڭ ئەسكى ئىشىڭىزنى بىلىپ قاپتۇ. (قۇرۇندەك قېچىپ كېتىپ بارغان رەمەت تازىنى كۆرسىتىپ) كۆردىڭىزمۇ؟ ... دادام رەمەت تازىنى قېچىپ كېلىشىڭىزنى ئورنىغا چانايەن دەپ چوتتى كۆتىرىپ، قوغلاپ ساقايدى. رەمەت تاز قېچىپ قۇتۇلدى. سىز تۇرامىز؟ ... قېچىڭ - تېز قېچىڭ! جېنىڭىزنى قۇتۇلدۇرۇڭ! بۇگۈن دادامنىڭ پەيلى بەك يامان. بۇگۈن "ئاپاڭنى ئولتۇرۇۋاتىمەن!" دەپ چالۋاقاپ كەتتى. دادام بۇ يەرگە كەلگىچە تېزدىن قېچىپ قۇتۇلۇڭ! - دەپتۇ.

بۇ گەپ بىلەن مائىسەخان قورقۇپ شۇنداق قېچىپ كەتتى، نەچچە يەردە يىقىلىپ - قوپۇپ، ئولە - تىرىلىشىگە قارىماي قېچىپتۇ. بۇ ۋاقىتتا تۇرسۇن ئاخۇن ئوز ئېتىزلىقىغا قايتىپ كەپتۇ، قارىسا خوتۇنى قېچىپ كېتىپ بارغىدەك، ھەيران بولغان تۇرسۇن ئاخۇن بالىسىغا قاراپ: — بالام، ئاپاڭ نىمە بوپتۇ؟ يولدا بىرەر نەرسىنى چۈشۈرۈپ قويۇپتۇمۇ - يەنە نىمە ئادەم چە يۈگۈرىدۇ؟ - دەپ سوراپتۇ. دەل شۇ ۋاقىتتا ئوتتىكى تېگىدىن بىر توشقان چىقىپ مايسەخان قېچىپ بارغان تەرەپكە يۈگۈرەپتۇ، بۇنى كۆرگەن ئادىل دەرھال خوش بولۇپ: — دادا، ئاۋۇ توشقانى تۇتۇپ بېرىڭ! - دەپتىكەن، تۇرسۇن ئاخۇن توشقانى "تۇت - ھەن" دەپ قوغلاپ يۈگۈرەپتۇ. بۇنى كۆرگەن مائىسەخان: تۇرسۇن مېنى قوغلاپ كېلىۋاتىدۇ، دەپ چۈشۈنۈپ نەچچە يەردە يىقىلىپ - قوپۇپ ئاخىرى ئوز دادىسىنىڭ ئويىگە بېرىپ توختاپتۇ. توشقان تۇتۇق بەرمىگەندىن كېيىن، تۇرسۇن ئاخۇن قايتىپ كېلىپ بالىسىغا: — بالام، ئاپاڭغا نىمە بوپتۇ؟ - دەپ سوراپتۇ.

خوشىسى بولغاندىن كېيىن ئۇمۇ بىر - ئىككىنى يىمۇن، - دەپتۇ. دادىسى بولسا، تېز چاقىرىپ كەلگەن، تەڭ يەيلى، - دەپتۇ. بالىسى ئادىل مانا ئەمدى پەيتى كەلدى - دەپ، ئويلىغان ئەپلىك چارە - تەدبىرنى مۇشۇ يەردىن باشلاپتۇ. ئادىل رەمەت تازنىڭ يېنىغا يۈگۈرەپ بېرىپ، مانتا يەك دىگەننىڭ ئورنىغا:

— ھەي ئوغرى، ساڭا جان لازىم ئەمەسمۇ؟ قاچ دەيمەن! قاچ جېنىڭنى قۇتقاز! - دەپتۇ. بۇ سۆزدىن ھاڭ - تاڭ قالغان رەمەت تاز ھىچ نەرسىنى چۈشەنمەپتۇ. ئادىل: — ھەي ئوغرى، تىز بۇگۈن ئاپام بىلەن نىمىش قىلىدىڭ بىلەمسەن؟ دادام بۇ ئىشنى بىلىپ قاپتۇ، ھازىر سېنى ئولتۇرمەن دەپ چوتتى بىلەۋاتىدۇ. مېنىڭ ساڭا ئىچىم ئاغرىپ ئېيتىپ قويماي دەپ كەلدىم، - دەپتۇ. رەمەت تاز دەلغۇلا بولۇپ قاپتۇ. ئادىل قايتىپ بېرىپ دادىسىغا مۇنداق دەپتۇ:

— رەمەتكامەننىڭ بۇ قىسمىنىڭ كەشكىنى بوشاپ قاپتۇ، دادىڭىز چوتتى ئېلىپ كېلىپ ياساپ بەرسۇن، ئاندىن بىللە بارساق دەپ سىزگە قاراپ قالدى، - دەپتۇ. دادىسى تۇرسۇن ئاخۇن چوتتى ئېلىپ مېڭىپتۇ. ئادىل: — ئۇنداق مېڭىپ قاچان بارسىز، چوتتى ئىگىز كۆتۈرۈپ يۈگۈرەڭ! - دەپتىكەن، بالىسىنىڭ كېيىنى يىمرايدىغان تۇرسۇن ئاخۇن بولمىش - چە يۈگۈرەپتۇ. تۇرسۇن ئاخۇننى باياتىن كۆرۈپ تۇپ تۇرغان رەمەت تاز، مانا ئەمدى ئۇ مېنى چانئېتىدىغان بولدى دەپ قورقۇپ، قوش - كالىلىرىنى تاشلاپ ئولە - تىرىلىشىگە قارىماي قېچىپتۇ. بۇ ئەھۋالدىن ھەيران قالغان تۇرسۇن ئاخۇن:

— نەگە بارسەن؟ توختا! - دەپ ۋاقىراپتۇ. رەمەت تاز شۇ چاقىمىچە ئويىگە بېرىپ توختاپتۇ. بۇ ئارىلىقتا ئاپىسى مائىسەخان سۇغا كەتكەن

— نەمە بولاتتى، ئاپام سىزنىڭ تۇنۇڭگۈنكى ئەدەپ-پىزلىكىڭىزنى بىلىپ قاپتۇ. شۇڭا، داداڭ ھېلىقى بوستانلىقتىكى خوتۇنى بىلەن ئوتۇن، مېنىڭ بۇنداق ئېرىم يوق، نەچچە يىلدىن بېرى ئىشەنگىنىم قېنى؟ دەپ ئۈزىنى — ئۈزى ئۇرۇپ ئاتىشىنىڭ ئۈيىگە يامانلاپ كەتتى. — دەپتۇ. تۇرسۇن ئاخۇن بولسا بۇ ئىشتىن ناھايىتى پۇشايمان قىپتۇ ھەم بالىسىدىن خىجىل بوپتۇ. ھېلىقى مانتىمۇ كېلىدىن ئوتتەپتۇ.

ئادىل بولسا ئۈزى قوللانغان تەدبىرنىڭ ناھايىتى جايىدىن چىققانلىقىغا خۇرەن بولۇپ مانتىنى راسا يەپتۇ. ئىشى تۈگىتىپ ئۈيىگە قايتىپ كەپتۇ. شۇ كۈندىن باشلاپ، ئاپىسىنىڭ ھەم دادىسىنىڭ ئۈنى ئىچىگە چۈشۈپ كېتىپتۇ. غەم بېسىپتۇ. بىر ئاي ۋاقىت ئۆتكەندىن كېيىن ھەر ئىككىلىسىنىڭ قىلمىشلىرىدىن پۇشايمان قىلغانلىقىنى كۆرگەن ئادىل ئاپىسىنىڭ يېنىغا بېرىپ:

— ئاپا، دادام سىزنى كەچۈردى، ئىككىنچى شۇنداق قىلىقنى قىلمىسا، توۋا قىلسا گۇناھىدىن ئۆتمەن دەيدۇ. سىز نەمە دەيسىز؟ — دەپتۇ. مائىمخان ناھايىتى خوش بولۇپ:

— ئىككىنچى شۇنداق ئەسكىلىكنى قىلمايمەن، توۋا قىلدىم، — دەپ ۋەدە بېرىپتۇ. — ئەمەس بۇگۈن بېرىپ دادامغا يەنە بىر قېتىم ئوبدان يالۋۇراي، راستىن ماقۇل بولسا ئەنە ھارۋا ئەكىلىپ ئەكىتەي، بولامدۇ؟ — دەپ يېنىمىتۇ.

ئاپىسى خوشاللىق بىلەن: — ماقۇل، — دەپتۇ. ئاپىسىنىڭ يېنىدىن قايتىمىپ كېلىپ دادىسىغا:

— ئاپام سىزنى ئەپۇ قىلدى، ئىككىنچى

شۇنداق سەت قىلىق قىلماسا، قايتىپ بېرىپ ئىشىمنى قىلمەن دەيدۇ، سىز نەمە دەيسىز؟! — دەپتۇ.

دادىسى ناھايىتى خوشال بولۇپ: — بۇندىن كېيىن ھەرگىزمۇ شەيتاننىڭ كەينىگە كىرەلمەيمەن، توۋا قىلدىم بالام، — دەپتۇ. ئادىل دەرھال ھارۋىنى قېتىپ بېرىپ ئاپىسىنى قايتۇرۇپ كەپتۇ. ئەر — خوتۇن ئىككىسى بىر — بىرىنى كۆرۈپ خوشال بوپتۇ ھەم خىجىل بوپتۇ. ئادىلنىڭ تەدبىرى بىلەن ئاتا — ئانا ھەر ئىككىلىسى ئۆزلىرىنى بىر — بىرىنىڭ ئالدىدا ئەيىپلىك دەپ چۈشىنىدىكەن، ئادىل ئاتا — ئانىسىنى جىم قىلغاندىن كېيىن رەمەتنىڭ ئۈيىگە بېرىپ:

— دادام سېنى ئەپۇ قىلدى، ئىككىنچى ئەسكىلىك قىلمىسۇن، باشقىلارنىڭ ئائىلىسىنى بۇزۇمسۇن، بىز يەنىلا ياخشى يەر خۇشنىسى بولىمىز، دەيدۇ، — دەپتۇ.

رەمەت بولسا: — توۋا قىلدىم، ئەمدى ئەسكىلىك قىلمايمەن، ياخشى ئادەم بولىمەن، — دەپ ۋەدە بېرىپتۇ. شۇنداق قىلىپ، ئادىل ئۈزى تاپقان چارە — تەدبىر ئارقىلىق، ئاتا — ئانىسىنىڭ يارى ماس قىلىقلىرىنى ئەپچىللىك بىلەن ئۈزۈڭگە تونۇتۇپتۇ. شۇندىن بۇيان بۇ ئائىلە ساغلام، ئىناق، ئومۇرىنىڭ ئاخىرىغىچە بەخىتلىك ياشاپتۇ.

ئېيتىپ بەرگۈچى: كەلپىن نساھىيىسىدىن روزى ئاخۇن.

خاتىرىلىگۈچى: رەمەت نۇرى

بەگى بىلەن مالاي

بەگ ئۆزىنىڭ ئاتقا پەشمەغانلىقى بىلەن
 ھىمايلاشماي، ئېتىنىڭ ياخشىلىقىغا ئىشەنچ قىل-
 ىپ، باشتىلا دەرياغا چۈشۈپتۇ. ئازراق ماڭغان-
 دىن كېيىن دەريا كۈچلۈك دولقۇنى بىلەن بەگ-
 نى ئۈرۈپتۇ - دە ئاتتىن ئاجرىتىپ ئېلىپ مې-
 كىپتۇ. ئۇلۇم قوينىغا كىرىپ كېتىپ بارغان
 بەگ جېنىنىڭ بېرىچە:

— ۋاي مېنى تۇت، چاپقان تۇت! — دەپ ۋا-
 قىراپتۇ.

نەچچە ۋاقىتتىن بېرى بەگنىڭ قىلمىشلىرى
 جېنىغا راسا پاتقان مالاي قولنى كۆكسىگە
 ئېلىپ "ئېھتىرام" بىلەن:

— ۋاي بېگىم، رەخمەت، ئۆزلىرى ئاقىلا،
 خۇددى مەن ئاققانغا ئوخشاش، — دەپ دەريا قى-
 رىدا تۇرۇپ جاۋاب بېرىپتۇ.

بەگ قانچە قىلىشىمۇ بولماپتۇ. ئاخىرى بىر
 ئاز ئېقىپ سۇغا غەرق بوپتۇ. شۇنىڭ بىلەن
 يۇرت ۋە مالاي زالىم بەگنىڭ ئازاۋىدىن قۇ-
 تۇلۇپتۇ.

ئېيتىپ بەرگۈچى: ئانارخان
 يېزىۋالغۇچى: ئا. رۇستەم

نەشرگە تەييارلىغۇچى: خەيرىنىسا سىمىت

زامانلارنىڭ زامانىسىدا، مېھماندارچىلىقتىن
 خالى بولماي يۈرىدىغان بىر بەگ ھەم ئۇنىڭ
 مالىيى بار ئىكەن. بەگ مالىيىغا رەھىم قىل-
 مايدىغان زالىم ئىكەن.

بىچارە مالاي، بەگ ھەر قانچە ھاقارەتلىك-
 ەۋ كوتۈرۈپ، بۇيرىغان ئىشنى كۆڭۈل قويۇپ
 ئىشلەيدىكەن. بەگ قايرىگە بارمىسۇن مالىيى-
 نى ئاپارماي قالمايدىكەن. بىراق بارغان يې-
 رىدە مالىيىنىڭ ھالىدىن خەۋەر ئالغاي، ئات-
 ھارۋىغا قاراتقۇزۇپ قويۇپ ئاچلىقتىن ئازايلا-
 يدىكەن. بەزى ساھىبخانلار:

— مالايلىرى ئويىگە كىرىپ غىزا يەۋالغۇن؟
 دىسە، بەگ رەنجىپ:

— بولدى، كايىشىمىلا، مەن غىزا يەمەم،
 ئۇمۇ يىگەندەك بولىدۇ. — دەيدىكەن. مالىيى-
 نىڭ مېھمانلار بار ئويىگە كىرىشىنى نەمۇس
 كورۇدىكەن. مالاي بەگنىڭ بۇ ئىشنى قوناق-
 قا سېلىپ قويۇدىكەن.

كۈنلەرنىڭ بىرىدە، يىراق بىر شەھەرنىڭ
 بېيى بەگنى زىياپەتكە چاقىرىپتۇ. زىياپەتكە
 بېرىپ ئۈگىنىپ قالغان بەگ، ئۇ يەرنىمۇ قول-
 دىن بەرمەي يەنە ئىككى ئاتلىق بولۇپ مال-
 ى بىلەن يولغا راۋان بوپتۇ. ئاز ماڭدىمۇ،
 كوپ ماڭدىمۇ، بۇ ماڭا نامەلۇم، بۇلارنىڭ يو-
 لى جاڭگاللىقتا بىر چوڭ دەرياغا كېلىپ تى-
 سۈلۈپتۇ.

ئالتۇن تاغ

قەدىمقى زاماندا مەلۇم بىر جايدا دۇنياغا مەشھۇر بىر تاغ بار ئىكەن. ئۇنىڭ چوققىسىدا ئالتۇن، كۈمۈش، ئۈنچە-مەرۋايىت، لەئىلى-يا-قۇت، گوھەر قاتارلىق ئېسىل تاشلار ھاسىل بولۇپ يۇ. ئالتۇن تاغ دەپ ئاتىلىدىكەن. مۇشۇ تاغنىڭ ئېتىكىگە جايلاشقان بىر چوڭ شەھەر بولۇپ، ئالتۇن تاغنىڭ سىرتى يادىشادىن تارتىپ پۇخراغىچە ھەممە كىشى بىلگەن بولمىغۇ، تاققا چىقىپ ئەشۇ بايلىقلارنى ئېلىپ چۈشۈش ئۈچۈن يول تاپالماپتۇ. تاغنىڭ ئىككىزلىكى بۇلۇتقا تاقىشىدىكەن. ئۇ تاققا بىرەر كىشى چىققانى ئاڭلىغان ياكى كورگەن ئادەم مۇ يوق ئىكەن، بۇ شەھەردە جاۋاھىرى-يۇرۇش-لۇق قىلىنىدىغان بىر كىشى بولۇپ، ئۇ كېچە-كۈندۈز "ئالتۇن تاققا چىقىپ، بارلىق دۇنيانى ئېلىپ چۈشۈپ، ئوز غەزىبىمگە توپلاپ دۇنيا-دىكى ئابرويلۇق چوڭ بايلار قاتارىدا شوھرەت قازانسام" دەپ ئارزۇ قىلىدىكەن، لېكىن زادى مەقسىدىگە يېتەلمەپتۇ.

كۈنلەرنىڭ بىرىدە ئۇ، دۈكىنىدا جاۋاھىرات سېتىپ ئولتۇرسا، بىر ئاقساقال بوۋاي ئۇنىڭ ئالدىغا كېلىپ، سالام قىلىپ مۇنداق دەپتۇ: — ئوغلۇم، ماۋۇ تۈلۈمنى ساتاي، ئېلىپ قويايمىز؟ تۈلۈمنىڭ خۇسۇسىيىتى شۇكى، تۈلۈم-ھا بىر نەرسە ئالسىڭىز قاچا بولىدۇ. "ئۈچۈك تۈلۈم، ئۈچۈك!" دىسىڭىز، قانچە ئىگىز جاي ۋە تاغ بولسىمۇ ئۈچۈپ چىقالايدۇ. لېكىن ئۈچۈپ قايتىپ چۈشۈشكە قولايمىز، — دەپتۇ.

جاۋاھىرىپۇرۇش بۇ سوزنى ئاڭلاپ ئىنتايىن خۇرسەن بولۇپ، تۈلۈمنىڭ باھاسىنى پۈتۈشۈپ سېتىپ ئاپتۇ. كەچتە ئويىگە قايتىپ كېلىپ، تۈلۈمغا چىق تاش ئېلىپ، ئوزىنىڭ بىلىخانىدا-سىغا قاراپ، "ئۈچۈك تۈلۈم، ئۈچۈك!" دەپتە كەن. تۈلۈم ئۈچۈپ بىلىخانىنىڭ ئوگرىسىگە چىقىپتۇ، بۇنى كورۇپ تۈلۈمنىڭ ئالتۇن تاققا ئۈچۈپ چىقىشىغا كوزى يەتكەن جاۋاھىرىپۇ-رۇش ئويان ئويلاپ، بويان ئويلاپ، تاغدىكى ئالتۇن-كۈمۈش بىلەن باي بولۇشنىڭ بىر ھىلمىسىنى تېپىپ چىقىپتۇ ۋە مەدىكار بازرىغا بېرىپ بىر مەدىكارنى ئېلىپ كەپتۇ. ئۇنى بىرنەچچە كۈن ئوبدان بېقىپ، كوڭلىنى تازا ئۇتقاندىن كېيىن ئۇنىڭغا تۈلۈمنىڭ خاسىيىتىنى سوزلەپ بېرىپ-تۇ ۋە ئۇنى ئالداپ تۈلۈمغا كىرىشكە كۈندۈ-رۈپتۇ. مەدىكار تۈلۈمغا كىرگەندىن كېيىن، جاۋاھىر-پۇرۇش: "ئۈچۈك تۈلۈم، تاققا چىقىڭ!" دەپتە كەن، تۈلۈم مەدىكارنى كوتۈرۈپ ئۈچۈپ تاققا چىقىپتۇ. مەدىكار تۈلۈمدىن چىققاندىن كېيىن، جاۋا-ھىرىپۇرۇش ئۇنىڭغا:

— تۈلۈمنى ئالتۇنغا توشقۇزۇپ يە-رگە تاشلاڭ. ئاندىن سىزنى يەرگە چۈشۈرۈپ قويمەن، — دەپ توۋلاپتۇ. مەدىكارلىق، ئالتۇن تولدۇرۇلغان تۈلۈمنى يەرگە تاشلاپ بېرىپتۇ. جاۋاھىرىپۇرۇش تاغىنى توشقۇزۇپ بولغاندىن كېيىن، ئارقىسىغا قارايمۇ قويماي، شەھەرگە قاراپ بەدەر كېتىپتۇ. مەدىكار تاغ ئۈستىدە ئاچ-ئۈسسۈزلۈك ئازاۋدىن ئولۇپتۇ. مۇشۇ ھ-

ۋە يەنە ھېلىقى بىلىمنى ئىسكەشتۈرۈپ، تاققا قاراپ مېڭىپتۇ. تاغ تۇۋىگە كەلگەندە، بالىغا: — ئۇكام ماۋۇ تۇلۇمغا كىردىڭ. مەن سىزنى بىر ئىشارەت بىلەن تاققا چىقىرىپ، بىر ئىشلا-زەت بىلەن تاغدىن چۈشۈرىمەن! — دەپتىمەن، بالا:

— باي ئاكا، مەن ئومۇمگە كېلىپ، تۇلۇمغا كىرىشنى كۆرمىگەن ئىكەنمەن. شۇنىڭ ئۈچۈن قورقۇپ قالدىم. ئاۋال ئۆزلىرى كىرىپ كۆرسەتتىڭ قويسىلا، ئاندىن مەن كىرەي! — دەپتۇ.

جاۋاھىر پۇرۇش:

— كۆرۈپ تۇر، تۇلۇمغا مۇنداق كىرىدىغان، — دەپلا تۇلۇمغا كىرىپتۇ. بالا تۇلۇمنىڭ ئىسمىنى مەھكەم بوغۇپ:

— ئۈچۈك تۇلۇم، تاققا ئۇچۇك! — دەپتىمەن. تۇلۇم باينى كۆتۈرۈپ ئۇچۇپ، تاغ توپىسىگە چۈشۈپتۇ. باي تۇلۇمدىن چىقىپ، ئىستىراپتىكى ياتقان ئادەم سۆڭەكلىرىنى كۆرۈپ، قىلغان ئىشقا بۇشايمان قىپتۇ. بالا يەردە تۇرۇپ:

— ھەي باي، ئوتكەن نوۋەت تۇلۇمغا كىرىپ، تاققا چىققان مەن بولسەن. كۆرۈپ قوي، قىلغان ھەم ھەمەڭنى بىلىپ قوي! — دەپ ۋاقىراپ، باينىڭ خېچىرىنى مىنىپ، شەھەرگە قايتىپتۇ. جاۋاھىر پۇرۇش باي ئالتۇن تاغ چوققىسىدا ئاچلىقتىن ئولۇپتۇ.

ئاقۇ يېڭى شەھەردىكى يۈسۈپ ئاخۇن ئېيىتىپ بەرگەن.

چاۋار يۈسۈپ رەتلىگەن.

نەشرگە تەييارلىغۇچى. خەيزىنىسا سىمىت

لە بىلەن جاۋاھىر پۇرۇش ئىككى-ئۈچ يىل ئىچىدە بىر نەچچە يۈز ياش يىگىتلەرنى ئۆ-لۈمگە كىرىپتار قىلىپ، قىلغان قۇرغۇنلارغا يەم قىلىپ بېرىپتۇ.

بىر كۈنى جاۋاھىر پۇرۇش بازارغا بېرىپ، كونا ئادىتى بويىچە يەنە چار سايپتۇ. بۇنى بىر يىتتىم بالا ئاڭلاپ:

— باي ئاكا! — دەپتۇ ئۇ يالۋۇرۇپ، — ئاتا-ئانىم يوق، يىتتىم بىلىمەن. مېنى قوبۇل قىلىڭ!

باي بۇ يىتتىم بىلىمنى تاغ تۇۋىگە ئاپىرىپ، ئادىتى بويىچە تۇلۇمغا سولاپ تاققا چىقىرىپتۇ. تۇلۇم بىلەن ئالتۇن-كۈمۈشنى تاشلىتىپ ئالغاندىن كېيىن، ئارقىسىغا قارايمۇ قويماي كېتىپ قاپتۇ. يىتتىم بالا ھەر قانچە توۋلاپ، يىغلاپ يالۋۇرسىمۇ قۇلاق سالماپتۇ. بالا ئىستراپقا قارسا، ئادەملەر-نىڭ سۆڭەكلىرى تاغ ئۈستىدە سايىنىڭ تېشىدىن تولراق ياتقىدەك. بۇنى كۆرگەن بالا شۇنچە نۇرغۇن ئادەمنى باينىڭ ھىلمە بىلەن ئىستىراتىر-گەنلىكىنى چۈشۈنۈپتۇ ۋە: "خەپ، تىرىكلا بول-سام، سېنىمۇ تۇلۇمغا سولاپ، ئۆلگەنلەرنىڭ ئىنتىقامىنى ئالىمام" دەپ ئويلاپ، قوشمى ئاچسا ئوتنىڭ يىلتىزىنى يەپ، ئۈسىسا يات-خۇر سۈيى ئىچىپ، تاغ ئۈستىدە بىر نەچچە كۈن ماڭغاندىن كېيىن، تاغ باغرىدا ئېقىۋاتقان دەريانى كۆرۈپتۇ. دە، تەۋەككۈل قىلىپ ئوزنى دەرياغا تاشلاپتۇ. سۇ ئېقىتىپ، دەريا-نىڭ ئۇيانقى قېشىغا چىقىرىپ قويۇپتۇ، بالا ئويىگە كېلىپ، كىيىملىرىنى ئۆزگەرتىپ، چاچ-ساقاللىرىنى چۈشۈرتۈپ، بىر نەچچە كۈن ئوت كەندىن كېيىن مەدىكار بازارغا بېرىپتۇ. ئۇ-زۇن ئوتتەي جاۋاھىر پۇرۇشۇمۇ يېتىپ كەپتۇ

تەخەي پادىشا

— شۇنىڭغىمۇ شۇنچە باش قاتۇرۇپ ئول-
تۇرامىلىرى كالىنى ھارۋىغا قوشۇپ پادىشانىڭ
ئوردىسى ئالدىدىن بىر ئۇياققا - بىر بۇياققا
يېتىلەپ نەچچە قېتىم ئوتۇڭلار. ئاندىن ئىش
پۈتۈدۇ. — دەپتۇ ئوغلى.

ئوردا ئالدىدىن نەچچە يېنىشلاپ ئۇياق -
بۇياققا ئوتۇۋاتقان كالا ھارۋىسىنى كورۇپ قالغان
پادىشا ۋەزىرلىرىنى چاقىرىپ:

— ئوردا ئالدىدىن ئوتۇۋاتقان كالا ھارۋى-
لىق ئىككى ئادەمنىڭ نىمە دەردى بار ئىكەن.
چاقىرىپ كىرىڭلار، نىمە بولسا بىجا كەلتۈرۈ-
مىز. — دەپتۇ.

ئۇلار پادىشانىڭ ئالدىدا ھىچقانداق كەپ
قەللىماي يىغلىشىپلا تۇرۇۋاپتۇ. ئاندىن پادىشا
قىستاپ سورىغاندىن كېيىن:

— پادىشاھىمىز بىر قوشۇق قېنىمىزدىن
ئوتسە ئېيتىمىز، — دېيىشىپتۇ.

پادىشا رازىلىق بەرگەندىن كېيىن ئەر -
خوتۇن مۇددىئاسىنى ئىزھار قىپتۇ. پادىشا ۋەدە
بېرىپ قويغانلىغىنى ئېسىگە ئېلىپ، بۇلارغا
تويۇلۇقنى ئېغىر سېلىپ قويساق يالتمىپ قالار
دېگەن يەركە كەپتۇ.

— قىزىمنى بەرسەممۇ بېرەي، لېكىن بىر
تاۋاق ئالتۇن، بىر تاۋاق كۈمۈش، بىر تاۋاق
يامبۇ ۋە دۇنيادىكى بارلىق جان - جانىۋارلارنى
بىردىن ئېلىپ كېلىمىلەر. قىزىمىزنىڭ تويلىغى
شۇ. — دەپتۇ پادىشا.

بۇرۇنقى زاماندا بىر ئەر - خوتۇن ئۈزۈن
يىللارغىچە ئوي - ئوچاق بولۇپ بىرمۇ بالا
كورمەپتۇ. بىر كېچىسى بۇ ئەر - خوتۇن تاڭ
ئاتقىچە خۇداغا نالە قىلىپ بالا تىلەپتۇ. "ئەي،
تەڭرى، ئىمتىقا بېرىسەن كۈچۈك، ئىشەككە تە-
خەي، مۇشۇككە بېرىسەن ئاسلان، كەر بىزگە
ئادىمىزاتتىن بولمىسىمۇ، شۇ مەخلۇقلاردىن
بولسىمۇ مەيلىتى، بىر بالا بەرسەڭ ئىدىڭ"
دەپ زار - زار يىغلىشىپتۇ. كۈنلەردىن بىر
كۈن ئۇ خوتۇن ھامىلدار بولۇپ قاپتۇ. ئاي -
كۈنى توشۇپ بىر تەخەي تۇغۇپتۇ. بۇلار بالا
كورمىگەنلىكتىن تەخەي بولسىمۇ، ئوزبالىسىنى
ياخشى كورۇپ تەرىپىمىلەپ ئوستۇرۇپتۇ. تەخەي
ئوغۇل چوڭ بولۇپ: "مېنى ئويلىپ قويۇڭلار!"
دەپتۇ. تەخەي ئوغۇلغا باشقىلارنىڭ قىزىنى
بېرىش - بەرمەسلىگىدىن ئەر - خوتۇننىڭ
بېشى قاتقان بولسىمۇ ئوغلىدىن:

— ئوغلۇم، كىمنى ئالىسەن؟ — دەپ سوراپتۇ
— مۇشۇ يىرۇتنىڭ پادىشاھىمىڭ قىزىنى
ئالىمەن. — دەپتۇ ئوغلى.

بۇ گەپنى ئاڭلىغان ئاتا - ئانىسىنىڭ ئەر -
ۋايى پەلەككە ئۇچۇپتۇ.

— ۋاي بالىمىز، بىز كەمبەغەل تۇرساق،
ئۇلار پادىشا تۇرسا، قانداق قىلىپ قىزىنى بىزگە
بەرسۇن؟ باشقا يەردىن ئويلىپ قويايلى. — دې-
يىشىپتۇ ۋە يالۋۇرۇشىپتۇ ئاتا - ئانىسى.

تەخەي ئوغلى ئۇنۇماپتۇ. ئاتا - ئانىسى قانداق
قىلىشىنى بىلمەي ئولتۇرغاندا ئوغلى كىرىپ:

بولغاندا قىز ئاستا ئۇرۇپ ئېرىنىڭ تېرىسىنى ئوتقاسېلىپ كويىدۇرۇۋېتىپتۇ. يىگىت چۈچۈپ ئويۇپ خۇنۇپ، دەرھال كوك كەپتەرگە ئايلىنىپ ئۇچۇپ تىۋىڭلۇككە چىقىپ، قىزغا:

— ماڭمۇ قىلدىڭ، ئۈزەڭگىمۇ قىلدىڭ!
ئەندى سەن مېنى دىسەڭ، تومۇر ھاسالەك ئۇپرىدەمچە، تومۇر كەشەڭ تېشىلەكچە ئىزدەسەڭ ئاندىن تاپالايسەن، — دەپ بۇررىدا ئۇچۇپ كېتىپتۇ.

تاك ئاتقاندىن كېيىن قىز ئام ئۇرۇپ، يىغلاپ پادىشانىڭ ئالدىغا بېرىپتۇ. ۋەقەدىن ۋا-قىپ بولغان پادىشا بىر تومۇر ھاسا ۋە بىر تومۇر كەش ئەتتۇرۇپ قىزنى يولغا سېلىپ قويۇپتۇ. قىز ئايلا، يىللار مېڭىپ بىر يەرگە بارغاندا كەشى تېشىلىپ، ھاسسى ئۇپراپ، ھەتتا ئورە ماڭالمىدىغان بولۇپ، توت ئاياقلاپ مېڭىپ بىر يول بويىغا بارغاندا ھۈشمىدىن كېتىپتۇ. يېرىم كېچىدە قىز ھۇشقا كەلسە بىر مەيە پەيدا بولۇپ، ئىچىدىن ئۈزىنىڭ ئېرى چۈشۈپتۇ.

— مېنى دەپ ئۇزۇن يوللارنى بېسىپ كەلگىنىڭ ئۈچۈن يەنە قويۇل قىلدىم، — دەپتۇ يىگىت. يىگىت بىلەن قىز يەنە ئوز ئويلىرىگە قايرىلىپ كېلىپ، يىگىت قىزنى قىرىق كېچە قاراڭغۇ ئويىدە، قارا قوي گۈشىدە يېقىپ، بۇرۇنقى ئىسكەتمە كەلتۈرۈپ ئاندىن پادىشانىڭ ئوردىسىغا چايغا بېرىپتۇ. كۈيۈلگەنلىكىدىن ناھايىتى خوشال بولۇپ كەتكەن پادىشا قىرىق كېچە - كۈندۈز توي قىلىپ پادىشاغىنى كۈيۈلگەنلىكى بېرىپتۇ. لېكىن بارلىق خىسالىق بىۋىيىنى پادىشانى تەخەي پادىشا دەپ ئاتىشىدىغان بولۇپ قاپتۇ.

ئېيتىپ بەرگۈچى: باران ئەمەت.

بىزىۋالغۇچى: قۇربان روزى.

نەشرگە تەييارلىغۇچى: خەيرىنىسا سىمىت

قەرز خوتۇنىنىڭ بېشى سېلىنىپ ئويىگە كەپتۇ. ئوغلى ئاتا - ئانىسىدىن پادىشانىڭ تويۇلۇقلىرىنى ئاڭلاپ:

— ھېلىمۇ پادىشاھىچ نىمە دىمەپتۇ. بۇنىڭ چارىسى ئوغاي، — دەپ ئويىنىڭ ئارقىسىغا چىقىپ ئۇچ تاشقا تاش تىۋىدۇرۇپ بىرلا "سۇق!" دىگەن ئىكەن، ئالتۇن، كۈمۈش ۋە يامبۇ-لار ھازىر بوپتۇ. ئاندىن ئاتا - ئانىسىغا قاراپ: — بۇنى ئېلىپ بېرىڭلار ۋە جان - جانىۋارلار كەينىمىزدە كېلىۋاتىدۇ، دەڭلار، — دەپ، كالا ھارۋىسى بىلەن ئاتا - ئانىسىنى يەنە پادىشانىڭ ئالدىغا ئەۋەتىپتۇ.

پادىشا ئالتۇن، كۈمۈش ۋە يامبۇلارنى كورۇپ ھەيران بولۇپ "ئەندى جان - جانىۋارلار قېنى؟" دەپتۇ.

موماي بىلەن بوۋاي "ئارقىمىزدىن كېلىۋاتىدۇ" دېيىشىمگە دۇنيادىكى بارلىق جان - جانىۋارلار ئوردىغا باستۇرۇپ كىرىپتۇ. ئاندىن پادىشا بۇنىڭ بىر ھىكمىتى بار دەپ سېزىپ، قىزنى دەرھال كالا ھارۋىسىغا سېلىپ بېرىپتۇ. كېلىنى ھوجرىغا كىرگۈزۈپ قويۇپ "ئوغلۇمىز تەخەي تۇرسا بۇنىڭ ئاقۋىتى نىمە بولار" دەپ ئەندىشىدە قالغان ئوغۇلنىڭ ئاتا - ئانىسى ئىشكىنى ماراپ تۇرۇشۇپتۇ. ئوغلى ئۈستىدىكى تېرىسىنى تاشلاپ ئاجايىپ بىر كېلىشكەن يىگىتكە ئايلىنىپ قىز بىلەن بىللە بوپتۇ.

تاك ئاتقاندا يىگىت يەنە تەخەي تېرىسىنى كىيىۋېلىپ يۇرۇپتۇ. كەچتە بىر ۋەزىر "يىگىت بىلەن قىزنى پادىشا چايغا چاقىرىدۇ" دەپ خەۋەر قىلىپ كېتىپتۇ. يىگىت بىلەن قىز چايغا بېرىشقا تەييارلىنىش ئالدىدىن كەپ تالىشىپ قاپتۇ. — ئاتاملارنىڭ ئويىگە بارغاندا تېرىڭىزنى

مۇشۇ يەرگە تاشلاپ بارىڭىز، — دەپتۇ قىز.

— يىناق، مەن تېرىم بىلەن بارىمەن، —

دەپتۇ يىگىت.

بۇلار كېلىشەلمەي ئۇخلاپ قاپتۇ. يېرىم كېچە

ھەۋزىخان

(كەچىك خەلق داستانى)

ئابدۇللا بىلەن تېپىشتى.
ئابدۇللاخۇن ئاق بۇرۇت،
بۇرۇتىنى سىلاپ تۇرۇپ:
— جېنىمىغا ھەۋزىخان،
ئىككىمىز ھايات تۇرۇپ،
ۋاقتىمىزنى تاتتۇرۇپ،
ئومۇر بۇنداق ئۆتكەيمۇ؟
دېگەن سوزنى ئاڭلاپلا،
ھەۋزىخان دېگەن چوكان،
تولغاپ باشنى بۇيان:
— ئۇنداق بولسا ئابدۇللا،
ھەممە ئىشقا سەن گۇۋا،
ئېرىمدىن ئاجراشقىلى،
ئالتاي بولدى تۇرغىلى،
دېگەن شۇ زامانلاردا،
ئابدۇللاخۇن ئاق بۇرۇت:
— ئۇنداق بولسا ھەۋزىخان،
بىر ئويىدە بولۇپ قالساق،
ياخشىلىقنى تەڭ تارتساق،
دېگەن سۆزلەرنى ئاڭلاپ،
ھەۋزىخان دېگەن چوكان:
— ئۇنداق بولدى ئابدۇللا،
كۆڭلۈم تولدى ئابدۇللا،
دادام ساڭا بەرمەيدۇ،
ئۆز گىمپىنى بېرمايدۇ.
ئۈنەش كۈندىن كېيىن چىق،

گەپنى قىلمىلى بېشىدىن،
ئارىغوللۇق ① ئابدۇللا،
باغىرىقلىق ② ھەۋزىخان،
ئىككى گەپنى قۇر بېشىدىن،
ئاڭلا خالايتىق بىزلىدىن،
بىتتەم مۇساپىر ئىشىدىن،
يۈز بېشى باھاۋۇدىن،
كېلىپ شەنبە كۈنلۈكتە،
قوساقامىنى كېرىپ،
گاللەرنى خى-خى قىلىپ،
يۇسۇپ مېراپ بېگىمنى،
تەكلىپ قىلدى ئويىگە،
دۈشەنبە كۈنلىرى ئوتۇپ،
يۇسۇپ مېراپ بېگىم بىلەن،
ئابدۇللاخۇن ئاق بۇرۇت،
چىقىشىدا باغىرىققا،
يۈز بېشىنىڭ ھويلىسىدا،
ئايۇشىدا ئولتۇرۇپ،
كات ③ توپىسىدە ئولتۇرۇپ،
ئابدۇللاخۇن ئاق بۇرۇت،
تار سوڭۇگە كوز قويۇپ،
قوپۇپ ماڭدى تالاغا،
ھەۋزىخان دېگەن چوكان،
بىر بېسىپ، ئىككى بېسىپ،
كەينىدىن بېتىپ چىقتى،
چوڭ داۋۇزنىڭ نۇۋىدە،

قاچايلى بىز ئابدۇللا،
 دەپ ئىككىسى پۈتۈشتى.
 ئۈنەش كۈنمۇ خوپ ئوتتى،
 ھەۋزىخان شۇنى كۈتتى،
 ئابدۇللاخۇن ئاق بۇرۇت،
 بىر ئاتقا مەنەپ چىقتى.
 باشقا كېلەر بالانى،
 دىلىدىن بىلمەپ چىقتى.
 ھەۋزىخان دىگەن چوكان،
 سۇغا ماڭغان ۋاختىدا،
 يول ئۈستىدە تېپىشتى.
 — ئوبدانغىنا چىقىپسىز،
 جېنىمغىنا ئابدۇللا،
 تومۇچىمىم ئابدۇللا،
 رازىخان ئاچام ئويدە،
 بىردەم كۈتۈپ ئولتۇرۇڭ.
 مەن سۇنى ئاپىرىپ قويۇپ،
 ئۈزەمنى جەسىرەپ ④ كېلەي.
 بوغچىماەنى ئەپ كېلەي. —
 شۇنداققىمنا دەپ قويۇپ،
 سۇنى ئاپىرىپ قويۇپ،
 ۋاقتىدا يېتىپ كەلدى.
 — بىردەمغىنە ئولتۇرۇڭ،
 جېنىمغىنا ئابدۇللا.
 رازىخان ئاچام بىلەن،
 ئويگە بىز بېرىپ كېلەي. —
 شۇنداققىمنا دەپ قويۇپ،
 رازىخان بىلەن كەتتى.
 ئىشىك ئالدىغا بارغاندا،
 رازىخان دىگەن مەزلۇم،
 تامدىن ئۈگۈزىگە يەتتى،
 تۈنۈك بېشىدا ئولتۇردى.
 ھەۋزىخان چوكان ئوزى،
 بوغچىمەلىسىنى چەگدى،
 ئۇيان - بۇيان تىڭ - تىڭلاپ،

تۈنۈكتىن سۇنۇپ بەردى،
 رازىخان شۇن ئېلىپ،
 تامدىن بەرگە سەكرىدى،
 ھەۋزىخان دىگەن چوكان،
 ناز قىلمەپ ئۇيان - بۇيان،
 داۋۇزدىن ئۇدۇل چىقتى.
 رازىخاننىڭ ئويىدىن،
 نامازشامدىن ئوتكەندە،
 ئاتقا مىنگىشىپ قاچتى.
 ھەي ھەۋزىخان - ھەۋزىخان،
 مەن - مەن دەيسىز ھەۋزىخان.
 ئىش تېگىنى بىراچەيسىز،
 چوڭ كەپ قىلماڭ ھەۋزىخان،
 ھەي - ھەي قوزى ھەۋزىخان،
 سىزگە ئىزا ئەمەسەڭىز،
 تەقدىر ئاللا ھەق - راسمۇ،
 ئەندى گەپنى سىز ئاڭلاڭ،
 ئىش تېگىنى سىز چاڭلاڭ.
 ئابدۇللا ھەم ھەمراخان،
 تاتلىق باغدا دالدىدا،
 دىگەن شۇ زامانلاردا،
 ھەۋزىخان قوپۇپ بېرىپ،
 قاش - كىرىمىكىنى بېرىپ،
 ئەگمىدىن قارىسا،
 تازا زەڭ سەپ ماردىسا،
 ئىككەيلەن راس ئولتۇرغان.
 باغ - باغ ئېتىپ ئىككىسى،
 قاقاقلاپ كۈلۈپ تۇرغان.
 ئاللا ئاللا ھەق ئاللا،
 دوغا چۈشكەن ياش باللا،
 ھەۋزىخاننى گول قىلمەپ،
 ئىنساۋىنى ساتقانلا،
 ھەي ھەۋزىخان ھەۋزىخان،
 ئاسمان ئوربەي دەمدۇ؟
 يۈرەكتىكى زەرداپ سۇ،

ئورنىدىن قوپۇپ كەتتى،
ئۈچ كۈنمۇ ئوتۇپ كەتتى.
x x x
ئارىغا نىزا چۈشتى،
مەن - مەن دەيسىز ھەۋزىخان،
سىزگە نىزا بولمامدۇ،
مەن - مەن دەيسىز ھەۋزىخان،
كولچەك بېشىدا ئولتۇرسا،
ئابدۇللا بىلەن ھەمراخان،
بۇنى ئاڭلاپ ھەۋزىخان،
يايىداق ئاتتەك چاچرىغان،
كەسكەن ئۇنى تاشلاپلا،
قولغا بېچاقنى ئېپ قويتى،
ئۈزۈككە چىقىپ قاراپ،
تامدىن باقتا سەكرىدى،
ئابدۇللاخۇن ئاق بۇرۇت،
تامدىن سەكرەپكىنە قاچتى،
ھەمراخان يۈگرەپ بېرىپ،
ساخالغا ⑦ يامىشىپ قالدى،
ھەۋزىخان يېتىپ بېرىپ،
بوراندەك ئۈچۈپ بېرىپ،
بورىدەك چاڭگال سېلىپ،
چېچىدىن تۇتۇپ ئالدى،
ئوڭدا ياتقۇزۇپ قويۇپ،
مەيدىسىگە مىنىپ تۇرۇپ:
— جېنىمىغا ھەمراخان،
راستىمكىزنى دەپ بېرىڭ!
ئولتۇرەي دەپ ئىزادا،
نىمەتنى بۇزۇپ كەلدىم،
بىز ئىككىمىز ھەمراخان،
بىر مەكتەپتە ئوقۇغان،
بىر جام سۈنى تەڭ ئىچىپ،
بىر مەلىدە چوڭ بولغان،
بىر نان تاپساق تەڭ يىگەن،
ئانا - ئانىنى كۆرگەن.

قانغا ئورنىلەي دەمدۇ؟
ھەۋزىخان ئېغىر بېسىق،
كوكىمىدىن نەپەس ئېلىپ،
ئويىگە يېتىپ كەلدى،
چوغقا قويۇپ چوڭۇنى،
داستىمخانىنى سېلىپ قويدى،
ئابدۇللانى چاقىرىپ،
سىنچاينى قۇيۇپ ئاندىن،
ۋەقەنى بايان قىلدى:
— ھەي ئابدۇللا، ئابدۇللا،
ئىنساپنى - ئەقىدەڭنى،
يۇنىدىغا ئوبدان چىلاپ،
يەپ تۈگەتكەن ئابدۇللا،
ئۈزۈك قالمايدۇ يەرلەردە،
خوتۇن قالمايدۇ زەيلەردە،
بىلىپ قويغىن ئابدۇللا،
بىلىپ قىلغىن ئابدۇللا،
مەن ساڭا تېگەر چاغدا،
قېچىپ كەتكەن ئابدۇللا،
سەن مېنى ئالار چاغدا،
راس قىزىغان ئابدۇللا،
يۈزۈمگە ئاياق قويدۇڭ،
يۇنىدىغا تازا تويدۇڭ،
ئەمدى ساڭا نىم بولدى،
كوڭلۇك قاچان بۇزۇلدى؟ -
دىگەن شۇ زامانلاردا،
ئاق بۇرۇتلۇق ئابدۇللا،
بۇرۇتتىنى قۇيۇتۇپ ⑤
كوزلىرىنى ئوينۇتۇپ:
— چىق گەپ قىلماڭ ھەۋزىخان،
سارا ⑥ سالماڭ ھەۋزىخان،
قېلىچ سالىسىمۇ كەسمەيدۇ،
ئوق ئاتسىمۇ تەگمەيدۇ، -
دەپ قوبۇپلا ئابدۇللا،
دوق قىلىپلا ئارانلا.

— مەندىن چىق گەپ سورەمسىلا،
 ئاچچىقىنىڭ ئوزى شەيتان،
 دۇشمەننى ئولتۇردۇم،
 ئۈستى - بېشىم غەرق قان. —
 باھاۋۇدۇن يۈز بېشى،
 بۇ گەپنى ئاڭلاپ چوچۇپ،
 ئورنىدىن تۇرۇپ كەتتى،
 چىرايلىرى قارىداپ،
 يۈرەكلىرى سېپ كەتتى،
 — ھەي ھەۋزىخان، ھەۋزىخان،
 نىمە سوزلەرنى دەيسەن؟ —
 دىگەن شۇ زامانلاردا،
 ھەۋزىخان ئېرەك سالماي،
 — يۇتمىسىلە كىرىپ باقسىلا،
 تاللىق باغدا ئولىگى،
 كوز بىلەن كورۇپ باقسىلا. —
 دەپ سوزىنى تامام قىلدى،
 ۋەقەنى ئايان قىلدى،
 باھاۋۇدۇن يۈز بېشى،
 يۈگرەپ كىردى تاللىققا،
 كورۇپ ئىشتىن چوچىدى،
 قولىنى كوزگە سۈركىدى،
 بىر ئېتىز يەر قان بىلەن،
 بويۇلۇپتۇ نەم بىلەن.
 ھەمراخان دىگەن موڭ - موڭ،
 قانغا ئۇيۇشۇپ قاپتۇ،
 باھاۋۇدۇن يۈز بېشى،
 كورۇپ شۇ دەم بۇ ھالىنى،
 پىشانىسىگە بىرنى سالدى،
 باھاۋۇدۇن يۈز بېشى،
 ئويىگە يېنىپ چىقتى: (۱) ئالەم
 — قوقماڭ بالام ھەۋزىخان،
 سىزگە ئولۇم كەلمەيدۇ،
 سىزگە ئولۇم كەپ قالسا،
 ئەللىك سەر پۇلۇم يادۇ.

ئەندى بۇ چاغ بۇ ئالەم،
 كوڭۇل كەينىگە كىرىپ،
 يالاقىتىن سۈڭەك تېرىپ،
 يۈزۈمگە ئاياق قويدۇڭ.
 نىمە دەيسەن ھەمراخان، —
 دىگەن شۇ زامانلاردا،
 ھەمراخان دىگەن موڭ - موڭ،
 — بىر قوشۇق قېنىم تىلەي،
 تېرىقچە جېنىم تىلەي،
 ئاچچىقىڭغا ھاي بەرگىن،
 بىچارىگە يول بەرگىن،
 مەن راستىنى دەپ بېرەي،
 قۇرئان قۇچاغلاپ بېرەي، —
 ھەمراخان شۇنداق دىدى،
 ھەۋزىخان قوپۇپ تۇردى،
 بۇ چاغ ئۇ ئۇيان ئويلاپ،
 ھەمراخان قوپۇپ قاچتى،
 خۇدا ئۇرغاننى ئۇرغاندەك،
 تال چىۋىققا پۇتلاشتى،
 تىك موللاق ئېتىپ چۈشتى،
 ھەۋزىخان يېتىپ بېرىپ،
 گېلىغا بىچاق سۇردى،
 بىچاق يۇلۇندىن ئوتكەندە،
 نەپىسىنى تامام قىلدى.
 × × ×
 ھەۋزىخان قوپۇپ ئەمدى،
 باۋۇدۇنغا يۈگەردى،
 باۋۇدۇن يۈز بېشى،
 قىزىڭ ھالىنى سوردى،
 — چىرايىڭ سېرىق كۈلدەك،
 نىمە بولدى ھەۋزىخان؟
 يا يامانلىق چۈشتىمۇ،
 ۋەقەنى قىلغىن بايان، —
 دىگەن شۇ زامانلاردا،
 پەس ئاۋازدا ھەۋزىخان:

شۇ پۇلنىڭ كۈچى بىلەن،
 بۇ ئىشنىڭ سىرى چاغدۇ،
 دىگىنىدە شۇ زامان،
 ھەۋزىخان كاڭگۈڭ ئوزى،
 بايان قىلدى گېپىنى،
 — خام خىيالغا نە چارە،
 ئىزلەي ئىشنىڭ ئېپىنى،
 ئۈچ پارچە خەت يازدۇرسىلا،
 ئۈچ ئورۇنغا تاپشۇرسىلا،
 ئۈزەم قىلغان كۇناغا،
 باشقا ئامال تاپمىسىلا،
 گۇنايم ئازراق قالسۇن،
 ئازغانلار ئىبىرەت ئالسۇن،
 دىگىنىدە ھەۋزىخان،
 ماقۇل كوردى يۈز بېشى،
 ئۈچ پارچە خەت يازدۇردى،
 ئۈچ ئورۇنغا تاپشۇردى،
 ئارىدىن ئۈچ كۈن ئوتتەي،
 يامۇلدىن ئامبال چىقتى،
 ھەمراخاننى يەرلىدى،
 ھەۋزىخاننى بەللىدى،
 ئوخۇرەكتىن چىڭ باغلاپ،
 ھەۋزىخاننى يوللىدى،
 × × ×
 بىر كام قىرىق كۈن ئوتتى،
 ھەۋزىخان يېتىپ كەتتى،
 ھەۋزىخاننىڭ ئىچى پۇشۇپ،
 گۈزىدىيىنى قىچقىردى،
 بىر تەڭگە پۇلنى ئېلىپ،
 — ما پۇلنى ئېلىپ چىقىپ،
 ئوسما، ئۇپپا، ئەڭلىك ھەم،
 بىر ئەينەك ئېلىپ كىرگىن،
 ئاشقىنىنى ئۈزەڭ چاغلاپ،
 مانتا - سامسا ئەپ يىگىن،
 دىدى شۇ ئان ھەۋزىخان.

پۇلنى ئالما تاپشۇردى،
 بوش كەيپىنى ئۇچۇردى،
 گۈزىدىيى چىقىپ دەرھال،
 سودىنى قىلىپ كىردى،
 ئۇپپا، ئەڭلىك، ئەينەكنى،
 ھەۋزىخانغا تاپشۇردى،
 ھەۋزىخان دىگەن چوكان،
 پەدازنى تازا قىلدى،
 ئەينەك كورۇپ ئوزىنى،
 غەملەردىن ئادا قىلدى،
 × × ×
 بەلك چورگەلدى - چورگەلدى،
 زىمىنىڭ ماڭغىنى يالغان،
 بۇ دۇنيادا ئىناپ يوق،
 ۋاپانىڭ ئوزى ئالۋان،
 × × ×
 شۇ ئەسنادا سائەتتە،
 بۇيرۇق كەلدى بۇ يەرگە،
 ئېچىپ باقسا ئىچىنى،
 ئولۇم ئىكەن دىگىنى،
 ھەۋزىخان دىگەن چوكان،
 بۇيرۇقنى قولغا ئېلىپ،
 — بارىكالا - دەپ كېلىپ،
 باغىرىققا ئۇچۇر بەردى،
 باھاۋۇدۇن دادىسى،
 شۇ سائەت يېتىپ كەلدى،
 چىڭ دارىغا تازىم قىپ،
 بۇ ئىشلارغا ھەسرەت قىپ،
 كوزىنى ئېيتىپ كەلدى،
 ئەللىك سەر پۇلنى ئېلىپ،
 پۇل كۈچىنى كوپ بىلىپ،
 — ئەي چىڭ دارىن، چىڭ دارىن،
 ئولۇم خەتنى ياندۇرسىلا،
 يۈرەكتىكى قايقۇنى،
 ئىلاجى قىپ قايتۇرسىلا.

شۇنداق دىگەن چاغلاردا،
 جىك داردىن كوزىنى قىسىپ،
 — ئولۇم خېتى يانمايدۇ،
 ئەمدى بىكار مۇك - زاردىك.
 ئۈچ كۈن ئالدىدا كىرسەك،
 ھەل بولاتتى دەۋايدىك.
 شۇنداق بولسىمۇ ئەمدى،
 سېنىڭ يۈزۈڭنى دەپ ئەمدى.
 بوپتۇ بېرەي قىزىڭنى،
 بەش كۈنلۈككە موھلەتتە.
 مەقبۇل قىلدىم سوزۇڭنى،
 ئەكەل ۋاقتى سائەتتە. —
 قىزىنى ئېلىپ كەتتى،
 باھاۋۇدۇن خوش بولۇپ.
 لېكىن ئولۇم تەھدىتى،
 تۇرار دىلدا جۇش ئۇرۇپ.
 شۇنداقتىمۇ باھاۋۇدۇن،
 سازەندىلەر يىغدۇردى.
 ئۈچ كېچىلىك نەغمىدە،
 يۇرت مەلىنى كۆلدۈردى.
 ئولۇم كەلگەن قىزىنى،
 ئەھلى يۇرتقا بىلدۈردى.
 ئېلىپ رازىلىق شۇدەم،
 كوزلەردىن ياش تامدۇردى.
 دۇئا قىلىپ موللىلار،
 تىلەپ دىنى خۇدادىن،
 — ئىمانغا قۇۋەت بەر.
 جان ئاچچىغى كورسەتمەي،
 جاننى ئاسان ئۇزۇپ بەر.
 × × ×
 بەلەك چورگەلدى - چورگەلدى،
 زىمىنىنىڭ ماڭغىنى يالغان،
 بۇ دۇنيادا ئىنىسپ يوق،
 ۋاپانىڭ ئوزى ئالۋان،
 باھاۋۇدۇن يۈز يېشى،

يۇرت مەنەلىمدىن خوشلۇشۇپ،
 ھەۋزىخاننى ئېپ ماڭدى،
 تاناي بېشىغا كەلگەندە،
 ھەۋزىخان شۇنداق دېدى:
 — بىر دەم توختاڭ جان دادا،
 ئازغىنە كېسىم باردۇر.
 يۇرت مەلىگە داڭ كەتكەن،
 ھەۋزىخان ئېتىم باردۇر.
 مېنى ئېتىپ بولغاندا،
 بىللە ئېلىپ چىقىڭلار.
 شايبى ياغلىغىم باردۇر،
 جىنازىمغا ئېسىڭلار.
 قارا مەخمەل بوكمە بار،
 چۈمبىلىمنى يېپىڭلار.
 ھەمراخاننىڭ ئورنىنى،
 قايتا يەنە ئېچىڭلار.
 ئىچ يەرلىكنى قوش ئېچىپ،
 بىرگە دەپنە قىلىڭلار.
 نامىمىزنى قىزىتىپ،
 توپغا ئوخشاش قىلىڭلار.
 قىرىق دانە شاددە تىكىپ،
 مازارداغا ئېسىڭلار. —
 شۇنداق دېدى ھەۋزىخان،
 تامام قىلدى سوزىنى.
 جان مېھرىبان دادىسى،
 ياشلاپ تۇردى كوزىنى.
 ئاتا - بالا ئىككەيلەن،
 كىرىپ كەلدى يامۇلغا.
 دوغا، يايى، پەششاپلار،
 مەلۇم قىلدى دارىنغا.
 گۈندىبايلار كىرىشتى،
 يېقىن كېلىپ دېيىشتى:
 — زەپ چىرايلىق چوكانكەن،
 ئولتۇرۇشكە پايلاشماي،
 ئېپ قىلىشقا تىرىشتى.

— ئولتۇرگىچە ھەۋزىنى،
 بولماسمىدى ئورنىغا،
 بەرسەك بىزنىڭ خوتۇنى،
 بىزدە مۇنداق ئادەم ئاز،
 بىزدە مۇنداق ئايال ئاز،
 ئوزى گاڭگۈك قەلەم قاش،
 ئىسىمى ئىسىمى ئاھ ئىسىمى!
 دىل ئاغدۇ، كوزدە ياش،
 گۇندىبايلار گەپ بىلەن،
 ئائىلادا قالدى،
 يەتتە جاللات گىدىيىپ،
 ھەۋزىخاننى ئەپ ماڭدى،
 ھەۋزىخانمۇ يول بويى،
 ئوز گەپنى دەپ ماڭدى،
 يىپ بازىرىغا كەلگەندە،
 خالايتقا ھەۋزىخان،
 شۇنداق دىدى كوز تاشلاپ:
 — ئاڭلا! ئاڭلا! خالايتقى،
 ئونىڭ سەرلىك ئاچچىقى،
 بىر داچەنگە ئالماڭلار،
 ماڭا ئوخشاش خالايتقى،
 غەپلەت بىلەن قالماڭلار،
 مەندىن رازى بولۇڭلار،
 راۋان بولسۇن يولۇڭلار،
 مېنى ھەرگىز دورىماي،
 ئوزەڭلارنى تۇيۇڭلار، —
 دىگىنىچە ھەۋزىخان
 ئولۇم مەيدانىغا ماڭدى،
 پاكلىنىپ ناماز ئوقۇش،
 يادىغا كېلىپ قالدى،
 دىدى شۇنداق جاللاتقا،
 — بىر چوگۇندە سۇ بەرگىن،
 ئوقۇۋالاي نامازنى،
 بىر دەم ئىجازەت بەرگىن، —
 رۇخسەت بېرىپ جاللاتلار،
 تەلۋىنى قاندۇردى،
 ھەۋزىخانمۇ پاكلىنىپ،
 نامىزىغا ئولتۇردى،

× × ×
 پەلەك چورگەلدى - چورگەلدى،
 زىمىنىنىڭ ماڭغىنى يالغان،
 بۇ دۇنيادا ۋاپا يوق،
 ۋاپانىڭ ئوزى ئالۋان،
 گۈل چىقى كۈلزار چىقى،
 ئالتە كۈنلۈك ئالەمدۇر،
 ھاياتىدا تۈز ئونىك،
 مىڭ قىيامەت مالەمدۇر،
 مىلىتىق ئېلىپ جاللاتلار،
 تەييارلاندى ئاتقىلى،
 ھەۋزىخاننى ئاغرىتماي،
 ئۇ دۇنياغا چاتقىلى،
 دىدى شۇنداق ھەۋزىخان:
 — مېنى ئاتاساڭ ئۇستاك ئات -
 نا ئۇستاك يېقىن كەلمە،
 بۇ جاننى بىراقلا ئال،
 ئوقۇغىنى ئۇدۇل دەللە،
 مانا بۇ بىر سەرنى خەجەلەڭلا،
 ئۇدۇل كۆكرەكنى نەخلەڭلار، —
 بەلگىلەنگەن بىر جاللات،
 پۇتىنى يىغىپ تۇردى،
 بىر كوزىنى بىڭا قىيىپ،
 مىلىتىدىن ئوق ئۇزدى،
 تېگىپ بۇ ئوق تاغاققا،
 ھەۋزىخان نەپەس ئۇزدى،
 × × ×
 ئالا يارەي ئاللا يار،
 تەلەي شۇنداق كاج ئىكەن،
 يامانغا ئولۇم يوقتۇر،
 ئىنساپنىڭ يېشى ئازكەن،
 × × ×
 باھاۋۇدۇن يۈز بېشى،
 ئوزىنى تولا ئېتىپ،
 ياقىلىرىنى يىرتىپ،
 ماتەم تۇتۇپ يېغلىدى،

شاھە ياغلىق چىگىگىلىك،
 سىز ئولگىچە ياش تۇرۇپ،
 ئولۇم ماڭا تېگىشلىك.
 ئويگە كىرسەم ئۇن - تۇن يوق،
 مۇشۇكىمۇ مەياۋلىماس.
 دەردىڭىزدە ئەي بالام،
 بۇ يۇرۇڭۇم چىدىماس.
 مەھمانخانغا كىرسەم،
 يېمىگەن ناننىڭ تۇرار.
 ئويدىكى كىيىملىرىڭ،
 ئالدىمدا پارلاپ تۇرار.
 ئەمدى قانداق قىلىۋالۇق،
 يۈرەككە قانى يىققۇلۇق.
 ھەۋزىخان كېتىپ قالدى،
 ئەمدى پۈتتى يىققۇلۇق.
 ھەۋزىخان دەپ يىغىلىدۇق،
 يۈرەكى يەرگە يەملىدۇق.
 ھەۋزىخان ئولۇمىدىن،
 ياخشى - ياماننى بەملىدۇق.

ھەۋزىخانغا چىدىماي،
 قوشاقلار بېغىشلىدى،
 قاراپ تۇرغان خالايمىق،
 بېھۇش بولۇپ يىمىلدى.
 ئابدۇللانىڭ ياخشىكى،
 تەرەپ - تەرەپ چېچىلدى.
 ھەۋزىخان جەستىنى،
 باغېرىققا ئېپ چىقىشتى.
 يەكەن يولى بويىدا،
 دەپنە قىلىپ يېتىشتى.
 ئاڭلا مۇڭزار خالايمىق،
 بىزگە ماتەم مەراسىمۇ.
 ئابدۇللادەك بەدەرەكنىڭ،
 خۇدا چاچىسىنى بەرمەسە؟
 باھاۋۇدۇن ئاق چاچلىق.
 يىغلاپ قوشاق قاتىدۇ،
 ھەۋزىخاننىڭ دەردىدە.
 ئاش - نان يىمەي ياتىدۇ،
 - خادىڭىزغا قارىسام،

تويلاپ رەتلىگۈچىلەردىن ئىزاھلار:

- 1 - ئارىغول - قارىقاش ناھىيىسى ئىسمى ئەيتەر يېزىسىغا تەۋە بىر جايىنىڭ ئىسمى.
 - 2 - باغېرىق - قارىقاش ناھىيىسى ئىسمى ئەيتەر يېزىسى ئۇلۇغ ئاتا رايونىدىكى بىر جايىنىڭ ئىسمى.
 - 3 - كات - خوتەن يەرلىك شىۋىسىدە «كارىۋات - كات» دەپ تەلەپپۇز قىلىنىدۇ.
 - 4 - جەمسەرەپ - ئوزىنى تۈزەشتۈرۈش، ئوڭلاپ كېلىش، دىگەنلىكتۇر.
 - 5 - قۇيلىۋىتىپ - ئوينىۋىتىش، مىدىرلىتىش مەنىسىدە كېلىدۇ.
 - 6 - سارا سېلىش - داۋراڭ سېلىش، ئالا - توپىلاڭ كۆتەردى مەنىسىنى بىلدۈرىدۇ.
 - 7 - ساخال - توپىدىن قوپۇرۇلغان كۇملاش تاملارغا تىكەندىن ئورنىتىلغان توساقنى كۆرسىتىدۇ.
- «ھەۋزىخان» داستانى خوتەن ۋىلايىتىنىڭ قارىقاش ناھىيىسى، خوتەن ناھىيىسىنىڭ تاغ-لىق رايونلىرىدا خەلىق قوشاقچىلىرى راۋاپ بىلەن ئېيتىپ كەلگەن بولسىمۇ، ئېيتىش جەريانىدا چۈشۈرۈپ قويۇش، قوشۇش قاتارلىق ئەھۋاللار بولغىنى ئۈچۈن قولتەزىدىكى بىر قانچە نۇسخە-سىنى سېلىشتۇرۇپ تولۇقراغىنى نەشرگە سۈندۈق.

تويلاپ رەتلىگۈچىلەر:

خوتەن سىپەن جۈەنكى مەكتەپ ئەدەبىيات فاكولتېتىدىن: شېرىپجان قاسىم، مامىنەم ئېزىز، مەھمەت ئابلا باقى، مەرىپەم ھوشۇر، رازىگۈل مەمتىمىن.

ئېيتىپ بەرگۈچىلەر: خوتەن قارىقاش ناھىيە زاۋا كۆڭشېسىدىكى ئەخەت ئاخۇن

خوتەن ناھىيە لاڭرۇ كۆڭشېسىدىكى رەجەپ ئاخۇن.

كىتاپخانلاردىن خەت

شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ئەدەبىيات - سەنئەت تەتقىقات جەمئىيىتى ئۇيغۇر ئىشخانىسىغا

يولداشلار:

8 - ئاينىڭ 28-كۈنى «مىراس» نىڭ بىرىنچى سانىنى تاپشۇرۇپ ئالدىم. بۇ ژورنالنىڭ ۋۇجۇتقا كېلىشى مېنى چەكسىز خوشال قىلدى. شۇ كۈنى كېچىسى ئاساسلىق ماقالىلارنىڭ ھەممىسىنى ئوقۇپ چىقتىم. بۈگۈنكى كۈندە ئۇيغۇر خەلقى ئىلگىز ئەدەبىياتىنى توپلاش ۋە ئۇنى نەشر قىلىپ تارقىتىش ئىنتايىن مۇھىم ئەھمىيەتكە ئىگە بىر زور ئىش. شىنجاڭدىكى ھەر مىللەت خەلقىنىڭ جۈملىدىن ئۇيغۇر خەلقىنىڭ خەلق ئەدەبىيات - سەنئىتى تۈگمەس - پۈتمەس بىر بايلىق بولۇپ، بۇ بايلىقنىڭ ھازىرغىچە پېتى بۇزۇلماي كەلگەن ئىدى. ئەمدىلىكتە جەمئىيەتتىكىلەر تەرىپىدىن بۇ زور ئىش رەسمى قولغا ئېلىنىپ، بۇ ھەقتە جەڭگىۋار پىلان تۈزۈلۈپتۇ. ئۇلۇغ زور ئىشنىڭ باشلىنىشى نۇقتىسى سۈپىتىدە «مىراس» نەشر قىلىنىپ ھەممىمىزنى چەكسىز خوشال قىلدى. مەن ئىشىنىمەنكى، پارتىيەمىزنىڭ توغرا رەھبەرلىكى ئاستىدا كەڭ خەلق ئەدەبىياتى ساھەسىدىكى يولداشلارنىڭ يار - يولەك بولۇشى، قوللىشى، كەڭ خەلق ئاممىسىنىڭ قوللاپ - قۇۋەتلەشى ئارقىسىدا بۇ مەقسەت چوقۇم غەلىبىلىك ئورۇنلۇق شائىلىق نەتىجىلەر قولىغا كەلگۈسى. مەن بىر ئاددى كادىرەمەن. ئەدەبىيات - سەنئەتتىن خەۋىرىم يوق. شۇنداق بولۇشىغا قارىماي يولداش پەتتارجان مۇھەممەتنىڭ

«ھەممىمىز يەنە ھەركەتكە كېلىپ فولكلور خىزمىتىنى گۈللەندۈرەيلى» دېگەن ماقالىسى ۋە ژورنالنىڭ ئاخىرقى بېتىدە شۇ ئۇ ئارقىلىق ئەدەبىيات - سەنئەت تەتقىقات جەمئىيىتى ئۇيغۇر تەتقىقات ئىشخانىسى نامىدىن كىتاپخانلارغا قىلغان چاقىرىقنى ئوقۇپ ئىلھاملاندىم. بىر ئۇيغۇر بالىسى بولۇش سۈپىتىم بىلەن بۇ زور ئىشقا بىر تامچە بولسىمۇ ھەسسە قوشۇش دەستۇرلىيىتىم بارلىغىنى ھىس قىلىپ، ئويلىۋېتىش ئارقىلىق بىر نەچچە چوچەك، لەتىپىلەرنى ئىسمىمگە ئېلىپ، ئۇنى يېزىپ چىقىپ ئەۋەتتىم. بۇ نەرسىلەرنى ئېغىزغا ئالغىدەك بىر نەرسىلەر دەپ ئىپتىخارلىدىم. بۇ نەرسىلەرنىڭ ماۋزۇسى، مەزمۇنى، ئۇسلۇبى جەھەتلەردە تۈزۈلۈش ھوقۇقى، بېسىم - باسقۇچ - باسقۇچسىزلىق سىلەرنىڭ قولۇڭلاردا. مەن يەنە ئىزدىنىپ ماتېرىيال توپلاپ يوللاپ تۇرىمەن. يەنە بىرى، مەن ئوقۇغان رومان ۋە كىتاپلاردىن بىر نەچچە يۈز پارچە تەمىنلەپ سۆزلەرنى كۆچۈرۈپ توپلاپ قويغان ئىدىم. بۇنىمۇ يوللاپ بەرمەكچىمەن. سىزلىرىنىڭ ۋاقتىڭىزنى زاپاس قىلىشىم مۇمكىن، ئەپۇ قىلغايىسىزلىر. ھورمەت بىلەن ئەدلىيە نازارىتىمىڭ مەسلىھەتچىسى: سۈپى سەلەي 1983 - يىلى 9 - ئاينىڭ 1 - كۈنى

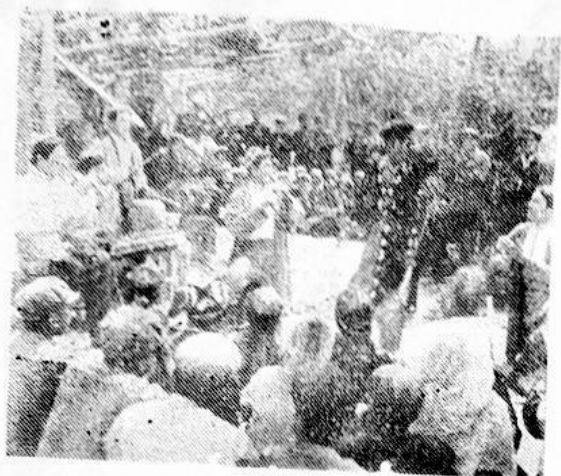
ھۆرمەتلىك كىتابخانلار:

«مىراس» ناملىق بۇ ژورنالىمىزنى كۆرگەندىن كېيىن، ئۆزىڭىز يادلاپ ئالغان، ئېسىڭىزدە ساقلىغان، باشقىلار تېخى ئېيتىمىغان، نەشرىيات يۈزى كۆرمىگەن، ئاتا-بوۋىلاردىن قېلىپ غەزىپە بولۇپ ساقلىنىۋاتقان بارلىق گۆھەرلەر ئېسىڭىزگە كېلەر. ئۇنداقتا سىز ئۇنى قوساقتا ياكى ساندۇقتا بىكارغا ساقلىماي، ئامما بىلەن بىۈز كۆرۈشتۈرۈشكە ئالدىراڭ. خەلقنىڭ نەپ ئېلىشىغا، ئەلاۋىتلارنىڭ داۋاملاشتۇرۇشىغا، تەتقىقاتچىلارنىڭ پايدىلىنىشىغا دادىل تاپشۇرۇڭ. نىمىنى بىلىشىڭىز، شۇنى ئۆز ئەينى رەتلەپ بېرىپ داۋاملىق بوللاپ تۇرۇڭ. خەلق ئەدىبىياتىدىن خەۋىرى بار دوستلىرىڭىزنى خاتىرىلەشكە، ياكى بولمىسا، خاتىرىلەپ ئالغۇچىغا ئېيتىپ بېرىشكە ئۈندەڭ، تەشۋىق قىلىشكە! گۇمانلىنىدىغان، ئەندىشە قىلىدىغان ۋاقىتلار ئاللىقاچان ئوتۇپ كەتكەن، تاڭ قوياش نۇرىنى ئايىماي چاچقان بۇ دەۋراندا "گۆھەر" لىرىمىزمۇ ئارزۇ - ئارمانلىرىغا يەتسۇن! ئاز سانلىق كىشىلەرنىڭ قولدىن، بۇلۇڭ - بۇچاقلىرىدىن چىقىپ پۈتۈن خەلق ئانىسىنىڭ مەنەۋى مۈلكىگە ئايلىنىپ، زامانداشلىرىمىزنى خەلقىمىزنىڭ ئۆتمەۋىشى بىلەن تونۇشۇشقا، بۈگۈنكى كۈننى چۈشىنىشكە، پارلاق كېلەچەك ئۈچۈن كۈردىش قىلىشىغا ياردەم قىلىسۇن؛ بىزنىڭ خەلق ئەدىبىياتىمىز - پۈتۈنسى - تۈگۈنسى ئېسىل غەزىپە، بۇ، خەلقىمىز، مىللىتىمىز پۈتكۈل تارىخىمىزنىڭ بىر بۆلىكى، بىزنىڭ جاھانناما ئەينىمىمىز، بىزگە خەلق داستانلىرى، چۆچەكلىرى، رىۋايەتلەر، ئەپسانىلار، تىپىشماقلار، قوشاق - بېيىتلەر، ئەقلىيە سۆزلىرى، ئېرسالنامە (بولالما خەت)، قوشاق (مۇھەببەت، ئەمگەك، تارىخى قائىدە - يوسۇن - توشاقلىرى)، ھەجۋى، چاقچاق، بالىلار ئەدىبىياتىغا دائىر..... ئومۇمەن مىللىتىمىزنىڭ قائىدە - يوسۇن، ئورۇن - ئادەت، مىللى ئالاھىدىلىكىگە ئىگە بولغان تۈرلۈك زانىردىكى ھەر خىل خەلق ئەدىبىيات - سەنئىتى ئەسەرلىرىنى ۋە شۇ ئەسەرلەر ھەققىدە يېزىلغان ماقالە ۋە ماتىرىياللار، مەلۇم نەزىرىيەۋى قىممەتكە ئىگە ئىلمى تەتقىقات ماقالىلىرىنى قەغەزنىڭ بىر بېتىگە ئوچۇق ۋە پاكىز، قۇر ئارىلىغىنى كەڭرەك قويۇپ كۆچۈرۈپ داۋاملىق بىزگە يوللاپ تۇرۇڭ. خەلق ئېغىز ئەدىبىياتىغا دائىر ئەسەرلەرنى كۆچۈرۈپ ئېۋەتكەندە، ئېيتىپ بەرگۈچىنىڭ ئىسمىنى يېزىپ قويۇشى ئۇنتۇماڭ.

خېتىڭىزنى: ئۈرۈمچى دېموكراتىيە يولى، 32 - قور، خەلق ئەدىبىيات - سەنئەت تەتقىقات جەمئىيىتى «مىراس» ژورنىلى تەھرىر بولۇمىگە تەگسۇن، دەپ يازىشىڭىز بىزگە تېگىدۇ.

شۇ ئۇ ئار خەلق ئەدىبىيات - سەنئەت تەتقىقات جەمئىيىتى ئۇيغۇر ئىشخانىسى.

→ چىمىن گۇرۇشى - مەنىت
 دۇبى دەخانىلارغا ئويۇن
 قۇيۇپ بەرمەكتە.

→ مەشھۇر خەلق
 مەنىتەتچىسى
 پىشقەدەم نىساخان
 ئاچا بىر قولدا
 داپ، بىر قولدا
 دۇتار چېلىپ،
 ناخشا ئېيتماقتا.
 (80 ياش)

→ خەلق سازەندىسى ئالەم ئاخۇن (75 ياش)

ادىۋىلى ئىبراھىم
 مەھمۇد ئابدۇقادىر

مۇقاۋىنى ۋە ھوسنىخەتلىرىنى ئوبۇلقاسىم مومىن لايىھىلىگەن

۷
۷

مىراس (پەسىللىك ژورنال) 2 - سان
遗产 (维吾尔文季刊) 第二期

تۈزگۈچى: جۇڭگو خەلق ئېغىز ئەدەبىيات - سەنئەت تەتقىقات
جەمئىيىتى شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق شۆبىسى
ئۇيغۇر تەتقىقات ئىمىشانىسى
باشقۇچى: شىنجاڭ تىببى ئىنىستىتۇت باسما زاۋۇدى